

DOBROSSY ISTVÁN

DOHÁNYTERMESZTÉS
A NYÍRSÉGBEN

DOBROSSY ISTVÁN

DOHÁNYTERMESZTÉS A NYÍRSÉGBEN

STUDIA FOLKLORISTICA ET ETHNOGRAPHICA

A Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi Tanszékének
Kiadványa

Szerkeszti:

UJVÁRY ZOLTÁN

Munkatárs:

Dám László

Lektorálta:

Szabadfalvi József

Techn. munkatárs:

Dankó Éva

ISSN 0138—9882

BEVEZETÉS

Magyarország hagyományokban gazdag, nagymúltú dohánytermesztő területeiről az utóbbi két évtizedben számos tanulmány jelent meg.¹ Valamennyi közül kiemelkedik *Takács Lajos* módszertanilag és tartalmilag is példamutató monografikus feldolgoása, amely elsősorban az országos jelentőségű dohánytermesztő területek történeti és néprajzi vizsgálatát, bemutatását végezte el.² A nyírségi dohánytermesztésre — a termesztés mostani mennyiségéhez és jelentőségének 20. századi gyors kialakulásához viszonyítva — munkájában aránylag kevés adat utal. E dolgozat elkészítését elsősorban ez indokolta. A nyírségi dohánytermesztést néprajzi és gazdaságtörténeti szempontból bemutató tanulmányom — figyelembe véve *Takács Lajos* monográfiáját — így elsősorban részletmegfigyelések alapján finomítja, az uradalmi dohánytermesztés elsősorban 20. századi jellemzőinek bemutatásával pedig kiegészíti az általa vázolt képet. Gyűjtőmunkám során tekintettel voltam arra, hogy a nyírségi dohánytermesztésről eddig meglehetősen kevés feldolgozás látott napvilágot, ezért bizonyos kérdésekben a viszonylagos teljességre törekedtem, de összességében nem vezetett az a cél, hogy a történeti hagyományokkal nem rendelkező terület dohánytermesztésében fellelhető archaikus vonásokat minden részterületen feltárjam.

A nyírségi dohánytermesztést bemutató publikációk viszonylag kevés száma minden bizonnyal összefügg azzal, hogy a dohánytermesztés sokkal később bontakozott ki ezen a területen, mint az ország más részein. A szegedkörnyéki, vagy a hevesi dohánynak már története, országos jelentősége volt, amikor a Nyírségben még csak a termesztés körvonalai kezdtek kialakul-

ni. A jobbágyfelszabadítás előtti évtizedekben mindössze 16 nyírségi faluban foglalkoztak jelentéktelen területen dohány-nyal.³ A 19. század elején mégis a dohány, a tengeri és a burgonya igazi hazájának nevezi *Fényes Elek* a Nyírséget.⁴ Nagykálló, Nyíregyháza, Nyírbátor, Bakta, Vencsellő és Rakamaz környékét, mint a termesztés legszámottevőbb helyeit kiemeli. *Fényes Elek* adatai inkább a termesztés helyeinek megjelölésében, mint a nagy jelentőségű termesztés vonatkozásában érdemelnek figyelmet. A 19. század közepén ugyanis Szabolcs megye a nem számottevő termesztésével (1738 hold —, az ország össztermelésének 5⁰/₀-a) a dohánytermesztő megyék sorában még csak a 7. helyen áll.⁵ A termesztés területének rohamos növekedésével viszont a századforduló megelőző évtizedben országos rangra emelkedett és az 1920-as években a magyarországi dohánytermesztésnek már több mint negyed része erről a területről került ki. A termesztés lehetőségei, a jó klimatikus viszonyok fontos szerepet tölthettek be abban, hogy a dohány mellett a kukorica és a burgonya termesztése is kiemelkedő jelentőségűvé fejlődött a Nyírség falvaiban. A természeti tényezők hatásának ismertetésére munkámban külön nem térek ki, ezért szükségesnek tartom gyűjtőterületem jellemző vonásait előljáróban röviden ismertetni.

A Nyírség Magyarország jellegzetes földrajzi egysége, második legnagyobb összefüggő futóhomok területe. Területének pontos körülhatárolása és falvainak száma az irodalmi adatokban élesen eltérő. Szabolcs megye monográfiájának és *Márton Béla* felmérésének egyező adatait elfogadva, a Nyírség területe 4825 km².⁶ Földrajzi határait tekintve, északon a Bodrogtó és a Rétköz területével érintkezik. Keleten a Bereg—Szatmári-síksággal, délkeleten az Érmellékkel, délen pedig (20 km-es szakaszon) a Kőrös-vidékkel határos. Nyugatfelőli határa a Hajdúság. Területének túlnyomó többsége (3349 km²) Szabolcs megyében van, míg Szatmárban 290 km², Biharban 380 km² található, Hajdú megyébe pedig 806 km² nagyságú területen nyúlik be. *Márton Béla* összesítése szerint a Nyírség felszínén 158 település található.⁷ A Nyírség déli részén elhelyezkedő nyírbátori já-

ráshoz ebből 20 település tartozik. Ezek a következők: Nyírbátor, Nyírgyulaj, Pócspetri, Máriapócs, Kisléta, Nyírgelse, Nyírbogát, Nyírmihálydi, Nyírlugos, Encsencs, Penészlek, Nyírbétek, Önböly, Piricse, Aporliget, Nyírpilis, Terem, Nyírvasvári, Nyírderzs, Nyírcsászári és Nyírderzs (1. kép). Néprajzi gyűjtőmunkámat az

1. kép. A Nyírség települései, ahol a szerző terepmunkáját végezte

1960-as évek végétől elsősorban ezekben a falvakban végeztem.

A gyűjtőmunka célkitűzése a Nyírség gazdaságnéprajzi változásainak vizsgálata, nyomonkövetése volt. A változások vizsgálata a 19. század utolsó harmadától az 1960-as évek középig tartó időszakot ölelte fel. Részletes gyűjtéseket az alábbi témakörökben végeztem: település és építkezés, határhasználat és földművelési rendszerek, birtokstruktúra és társadalmi szervezet, piacozás és kereskedelem, növénytermesztés és állattartás. A növénytermesztésen belül a gabonafélék és a kapásnövények (tengeri, burgonya, dohány) termesztési arányait és azok változásait vizsgáltam. A változásokat nyomon követtem egy-egy településen belül, de kutatásaim kiterjedtek egy-egy parasztgazdaság vizsgálatára, részletes elemzésére is. E dolgozatban, amely része a nyírségi kutatásoknak, a legjelentősebb kapásnövények közül a dohány termesztésének bemutatására vállalkoztam. A dohánytermesztés kiemelését a nyírségi anyagból, s ezáltal az önálló bemutatást az indokolja, hogy a természetű területek nagysága és a termesztett mennyiség a dohánytermesztés e területen való meghonosodásától kezdve folyamatosan és valamennyi növény közül a leggyorsabban növekedett. Szabolcs megye Magyarország dohánytermesztésének legjelentősebb, legfontosabb bázisa. 1964-ben erről a területről került ki a Magyarországon megtermelt dohány 53⁰/₀-a, kb. hasonló volt az arány 1971-ben, amikor Szabolcsban 7000 ha-on termesztettek dohányt. A dohány termőterülete a megye összes szántóföldjeinek 2,3⁰/₀-át tette ki. Ennek a nagyságát és jelentőségét jól érzékelteti az, hogy sorrendben a második legjelentősebb területen, Hajdú-Bihar megyében a dohány az összes szántóterületnek 0,7⁰/₀-át foglalja el. Szabolcs-Szatmár megyében a nyírbátori járás az, amelyik sorrendben a megye második legjelentősebb dohánytermesztő területével rendelkezik.⁸

A nyírségi dohánytermesztés kibontakozása és az ország legjelentősebb termesztési területévé fejlődése között alig több, mint egy évszázad telt el. Alábbiakban a termesztésnek ezt a gyors fejlődési folyamatát, a nyírségi dohánykultúra évszázados vonásait, lényeges összetevőit mutatom be. A feldolgozás alapját

a termesztés és értékesítés fejlődése, a dohánytermesztő társadalmi rétegek változásainak vizsgálata adja. A termesztés munkafolyamatának és eszközkészletének leírásakor a terminológiákra, a helyi elnevezések bemutatására törekedtem, a funkcióváltozásokat elsősorban a dohányszárító építményeknél igyekeztem nyomon követni. Szükségesnek ítélttem meg az uradalmi és paraszti, kisparaszti termesztés sajátosságainak érzékeltetését és figyelemmel kísértem a szövetkezeti termelés mellett kialakult, s az 1950-es évektől jellemzővé vált, a háztáji földekre koncentrált, ún. kerti dohánytermesztést.

A Nyírség falvaiban témagyűjtéseimet a Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi Tanszéke és a Magyar Tudományos Akadémia anyagi támogatásával végeztem. Munkám megjelentetéséért köszönetet mondok a Kossuth Lajos Tudományegyetem vezetőségének.

I. A TERMESZTÉS GAZDASÁGTÖRTÉNETI
ÉS TÁRSADALOMNÉPRAJZI JELLEMZŐI (1851—1964)

1850—51-ben — számos korábbi eredménytelen kísérlet után — a kincstár jogkörébe sorolták a dohány termesztését és értékesítését. Meghatározták a felvásárlási árakat, majd folyamatosan szabályozták a termesztés lehetőségeit, s ezen belül közvetett módon a birtok-kategóriák szerinti termesztési területet is.⁹ (A kapitalizmus korában ez az egyetlen növény, amelynek termesztésébe és értékesítésébe az államhatalom irányító módon beleszólt.) A monopólium életbelépése következménye volt a 19. sz. első évtizedeiben mind nagyobb területen tért hódító termesztésnek, s bevezetése a nagy jövedelmet biztosító egyéni értékesítés helyett az állami ellenőrzés, ill. felvásárlás, valamint a kincstári adójövedelem közvetett fokozását célozta. A monopólium megerősítette a termelésben és értékesítésben már korábban kialakult országos eltéréseket, különbözőségeket. Befolyásolta, bizonyos értelemben háttérbe szorította az ország nagy hagyományokkal rendelkező dohánytermesztő területeit. Ennek vetületeként hatással volt a dohánytermesztés országos összmenységére és változást eredményezett a dohánytermesztők korábbi társadalmi rétegében is. A kistermelők elleni támadással, a nagybirtokon való termesztés támogatásával, a monopólium összességében a dohánytermesztők (dohánykertészek) és a dohánytermesztő területek vonatkozásában is a korábbi állapot egyfajta országos átrendeződését, átszerveződését eredményezte.

A dohánytermesztés területi változásainak alapja nem kizárólag a monopólium hatása volt. A fő mozgatók a gazdálkodás szerkezeti változásaiban rejlenek. A 18. század közepére beértek a feltételei, az 1870-es évek gabonakonjunktúrájának elmúlásá-

val pedig végérvényesen megnyílt a lehetősége annak, hogy a háromnyomásos rendszerben gazdálkodó falvakban — elsősorban a gabonafélék rovására — a korábbi kerti jellegű természettség helyett, számottevő és mind növekvő területen bekerüljön a dohány a határbeli szántóföldi művelésbe.¹⁰ Az ország különböző földrajzi adottságú és gazdasági fejlettségű területein ez a folyamat más-más időben teljesedett ki. A gazdálkodás szerkezeti átalakulása Szabolcs megyében a 19. század utolsó harmadában érzékelhető. A kapás növények között a dohányé volt a leggyorsabb és legszámottevőbb területű térhódítás. 1851-ben 1738 holdon folyt a termesztése, s ez a terület 1891/1892-re már mintegy kilencszeresére, 16 250 holdra növekedett.¹¹

A gazdálkodás szerkezeti változásainak¹² és a dohánymonopólium szigorúan végrehajtott utasításainak együttes hatása három, egymással szorosan összefüggő területen jelentkezett. 1. a dohánytermesztés országos centrumai átcsoportosultak, a termesztésnek új körzetei alakultak ki, 2. az uradalmi birtokokon kibontakozó dohánytermesztés rohamos fejlődésnek indult, 3. a kisparaszti termesztés olyan mértékben szorult háttérbe, hogy a 20. század közepéig számottevő emlékanyaggal sem rendelkezünk vele kapcsolatban. A dohánytermesztés megváltozott körülményeihez új társadalmi termék-igény kapcsolódott: a korábban kerti művelésben, kis területen, parcellákon termesztett, az egyéni nemesítések eredményeként kialakult nagyszámú dohányfajta helyett a nagyhozamú, szántóföldi termesztésű, ún. tömegdohányok iránti igény bontakozott ki. (Ez a feldolgozás gépesítésével, az ismertebb fajtákból készült termékek könnyebb eladhatóságával van összefüggésben).¹³ Az egyes dohányfajták elnevezésüket gyakran termesztési területükről kapták. Ilyen volt az elsősorban szivarkészítésre alkalmas, ún. *debreceni dohány*, amelyet az Alföld keleti, homokos területein, főleg Szabolcsban kezdtek az uradalmi birtokokon termesztetni. (E fajta termesztésével és értékesítésével már a 19. század első felében is találkozunk. Az 1840-es évek végétől ára rohamosan emelkedett, s valamennyi dohányfajta közül ez érte el a legmagasabb beváltási értéket.) A *debreceni dohány* a 19. század végén és a

századfordulón a nyírségi nagybirtokok és uradalmi üzemszervezetek csaknem kizárólag termesztett dohányfajtája, s egyben a legnagyobb haszonnal termesztendő növénye lett. A dohány nagybani termesztése megkívánta egy-egy üzemszervezeten belül az egységes, nagyparcellás termesztő területek kialakítását. Ez először vonzotta, majd (az ország más területeihez hasonlóan itt is) kialakította a szakavatott dohányosok, az ún. *feleskerészek* elkülönült rétegét. A dohányosok ugyanis a parasztokétól eltérő díjazásuk és a falutól távolos, önálló településükön (településeiken), az ún. *dohányos tanyák*on kialakított sajátos életmódjuk alapján, annak eredményeként nemcsak a földművelőktől, gazdálkodóktól, hanem a falvak paraszti közösségének egészétől is mind élesebben elkülönültek.

1. A dohány térhódítása, a szabolcsi dohánytermesztő terület kialakulása

Az ország dohánytermesztésének átalakulása egybeesett a szabolcsi területek nyírvízlecsapolásának befejezésével. A dohány számára a Nyírségben kedvező termesztési lehetőségek alakultak ki. Ez nemcsak a termesztés kibontakozását, hanem a növény gyors szántóföldi térhódítását is eredményezte. A megyei és az országos adatok összehasonlításával ezt a folyamatot szemlélteti az alábbi táblázat.¹⁴

Szabolcs megye						Országos adatok			
1	2	3	4	5	6	7	8	9	
1851	1738			5	35 145				
1869	8981	65 361	7,3	10	84 562	386 185		17	
1891—92	16 250	127 205	7,8	20	80 428	644 629	8,0	19	
1900—05	20 597	161 213	7,9	25	82 010	535 339	6,5	30	
1913—14	23 634	133 278	6,6	28	82 717	507 722	6,1	26	
1919—24	19 500			44	21 433	132 290	6,1		

1931—33	13 394			34	39 703	333 000	8,4
1926—35	15 391	123 519	7,9	42	36 917	287 100	7,5 43
1931—40	13 518	107 830	7,9	46	29 213	226 200	7,7 48
1950	15 439	94 700	6,1	42	37 000	203 500	5,5 46
1956—60	13 962	97 780	8,3	43	32 600	268 624	8,2 37
1964	20 137	149 580	7,1	53	38 000	285 000	7,5 53

A táblázat számbeosztásának jelentése:

1. az adatösszesítések évei
2. a vetett terület nagysága Szabolcs megyében (kh-ban)
3. a termesztett mennyiség Szabolcs megyében (q-ban)
4. termésátlagok (kh/q)
5. Szabolcs megye dohánytermesztő területeinek nagysága az ország termőterületeinek $\%$ -ában
6. az országos vetőterület (kh-ban)
7. a Magyarországon termesztett dohány mennyisége (q-ban)
8. országos termésátlagok (kh/q-ban)
9. Szabolcs megye részesedése az országban megtermelt dohányból $\%$ -ban.

Szabolcs megye dohánytermesztésének rohamos fejlődését a termőterület $\%$ -os arányának változásai érzékeltetik a legegyértelműbben. A dohánymonopólium érvénybelépésekor az ország dohánytermesztésének alig 5% -a esik a szabolcsi falvakra. Fél évszázaddal később pedig már az ország termesztőterületeinek negyede a szabolcsi földbirtokokra koncentrálódott. A legszámottevőbb változások 1868/69—1888/89 között történtek. A rozs-
szal, kétszeressel, kölessel és rostnövényekkel szemben ugrás-
szerűen megnőtt a kapások (tengeri, burgonya, dohány) és a ta-
karmánynövények (lucerna, lóhere, bükköny) termesztésének
területe. A kétszeres 11 771 kh-ról 1093 kh-ra, a repce 10 450
kh-ról 1202 kh-ra, a rozs 127 972 kh-ról 121 402 kh-ra esett visz-
sza, ezzel szemben a lucerna és a lóhere jelentéktelen területről
9549 kh-ra, a bükköny 611 kh-ról 16 878 kh-ra, a takarmányrépa
közel 3000 kh-ról 10 103 kh-ra, a megye legjelentősebb kapás-
növénye a tengeri 63 752 kh-ról 73 541 kh-ra nőtt. A dohánynal
bevetett terület növekedése 65% -os, és más termelvényekhez vi-

szonyítva a legjelentősebb fejlődést mutatja (8981 kh-ról 14 851 kh-ra emelkedett).¹⁵

A természető terület fokozatos növekedésével, egyes kalászosok (kétszeres, árpa) területi csökkenésével a kapások és takarménynövények térhódítása, valamint a búza vetésterületének számottevő növekedése a századforduló utáni évtizedekben is folytatódik.¹⁶ A kapások és takarménynövények termőterületének ez a megváltozása egyértelműen mutatja a gazdálkodás szerkezeti átalakulását Szabolcs megye háromnyomásos rendszerben gazdálkodó falvaiban.

A gazdálkodás rendszerének megváltozásával szoros összefüggésben a dohány egyre jelentősebb szántóföldi területeket foglalt el. A szabolcsi falvak dohánytermesztésének fejlődésében jelentős visszaesés következett be 1919—24 között, de az országos adatokhoz viszonyítva az össztermelés több, mint 40⁰/₀-ával Szabolcs így is messze kiemelkedik valamennyi megye közül. A termőterületek fokozatos növekedése 1940-ig jellemző vonása a szabolcsi természetnek. A magyarországi dohánytermő területek 46⁰/₀-a és az össztermelés 48⁰/₀-a erről a területről, csaknem kizárólag az uradalmi üzemszervezetekből kerül ki. Az uradalmi dohánytermesztésnek az 1931—40 közötti időszak egyben csúcspontját is jelenti. A területi növekedés mellett figyelemreméltó az, hogy a holdankénti átlagtermések a szabolcsi falvakban magasabbak, mint az ország más részein. Ez a jelenség a természet jó klimatikus tényezőin és a természetett fajtán (debreceni dohány) túl, a természet területének nagyfokú koncentráltságával, az uradalmakban történő természettel is összefügg. Az 1851-es doháymonopólium, majd a dohányjövedék 1887-es törvényei azt eredményezték, hogy a paraszti, kisterületű parcellákon történő, s mennyiségében nem számottevő dohánytermesztés lényegében megszűnt. 1887-ben ugyanis a legkisebb vetési területet — a kerti dohány kivételével, amely ezen a területen jelentéktelen — gazdaságonként 1 kh-ban állapították meg, s ennek összefüggő területnek kellett lennie.¹⁷ A határ különböző részein szétszórt parasztbirtokok döntő többsége ennek a természet megkötöttségnek nem felelt meg, másrészt a földhiány miatt

a kisterületű gazdaságoknak a növénye — a dohánytermesztéshez szükséges nagy befektetés miatt is — elsősorban a gabona, a tengeri és a burgonya maradt. Ezzel szemben az uradalmak feles kertészekkel történő dohánytermesztése általános jellemzőjévé vált a 20. század első felének. A korábbi, 0,5—1 holdas parcellákkal szemben az uradalmak 50—60 holdas, összefüggő dohánytáblái a paraszti termesztésnél sokkal magasabb átlagtermést eredményeztek. (1901—40 között a szabolcsi termésátlag megközelítőleg 7,6 kh/q volt, míg az országos átlag csak 7 kh/q körül mozgott.) A termésátlagokat természetesen nemcsak a magasabb üzemi szervezethez, az országosnál jobb termesztési lehetőségek, hanem a szakavatott dohánytermesztők nagyszámú alkalmazása is lényegesen befolyásolta. A termesztés uradalmi területeken való koncentrálódásának országos tendenciáját az alábbi táblázat mutatja.¹⁸

A dohánytermesztő területek üzemegységnyi koncentrálódása				
üzemegység kh-ban	dohánnyal kh-ban	bev. ter. %-ban	szántóföld kh-ban	dohány a szföld %-ában
—1000	10 247	32,1	1 319 494	0,78
1000—500	18 518	57,8	1 630 401	1,14
100—20	2 011	6,3	2 102 025	0,10
20—10	377	1,2	1 515 093	0,03
10—5	253	0,8	1 066 789	0,02
5—	597	1,8	1 885 342	0,03
	32 003 kh	100,0 %	9 519 225 kh	0,34%

A dohánytermesztés folyamatos területi koncentrálódása az 1930-as években már olyan szintre jutott el, ahol az 500 kh-as és az 500 kh-on felüli birtokokról az ország dohánytermesztésének 89,9%-a került ki. Ezzel szemben a korábbi, alapvető termesztő réteg már csak 11,1%-ban részesedett az össztermelés-

ből. Ez a folyamat az uradalmi dohánytermesztés csúcsán, az 1940-es években, valószínűleg még jobban kiteljesedett.

A szabolcsi dohánytermesztés alakulását bemutató — korábbi — táblázat hiányossága — a statisztikai felmérések hiányából következően —, hogy az 1931—40-es évek adatai után a termesztés változásait csak 1950-től tudjuk nyomon követni. A termesztés területe, igaz további emelkedést mutat, s az ország össztermelésének 46%-a Szabolcsból kerül ki, de sokkal lényegesebb ennél, hogy az 1940-es évek 7,9 kh/q termésátlaga 1950-re 6,1 kh/q-ra esik vissza. Ez a különbség élesen mutatja azt a változást, amely a termelés jellegében, ill. a termesztés társadalmi rétegeiben bekövetkezett. A termésátlagok csökkenésének alapvető oka az volt, hogy a nagybirtok felosztásával, az uradalmi gazdálkodás megszűnésével a dohánytermesztés időlegesen a paraszti üzemszervezetekbe tolódott át. A paraszti gazdálkodás, ill. a paraszti dohánytermesztés kibontakozása az átlagföldterületek növekedése mellett indult meg, de a kisüzemi termelés jellegéből következően (egységes, nagykiterjedésű területen való termesztés és megfelelő szakértelem hiánya, a művelés gépesítetttségének hiánya, a földterületek minősége, különbözősége, stb.) kezdetben nem érte el a korábbi termelési színvonalat. (A korábbi évekhez viszonyítva a termésátlagok csökkenése országos jelenség.) A szövetkezeti gazdálkodás kialakulásával a termésátlag a korábbihoz viszonyítva lényegesen megnőtt.

Szabolcs megyében a termésátlagok csökkenéséhez — ebben az időszakban — is a termesztés területének növekedése párosul. Ennek okát keresve csak a récents adatokra támaszkodhatunk. A terepmunka adatai szerint 1946—48-ban rendelettel kötelezték a gazdákat, hogy birtokaik arányában termesszenek dohányt. A dohánytermesztésnek ez a társadalmi kiszélesítése nyilvánulhat meg a 13 518 kh. termesztő terület 15 439 kh-ra való növekedésében. Ennek az időszaknak a termesztési kényszere után a dohánytermesztés jövedelmezősége volt a termőterület folyamatos növekedésének alapja.

A szabolcsi dohánytermesztésben az 1950—64 közötti időszak újabb fejlődési periódust képvisel. E terület gazdálkodásának

képét alapjaiban változtatta meg a szövetkezeti szektor kialakulása, a termelőszövetkezetek és a kisparaszti üzemszervezetek egymás mellett élése. A gazdálkodásnak ez a kettős jellege statisztikai összesítésben a termesztő területek és a termésátlagok növekedését mutatja, de majd a récens gyűjtések adatai fognak rávilágítani azokra a lényegi kapcsolatokra, amelyek a dohánytermesztés során kialakult kölcsönhatásokban öltenek formát.

2. A dohánytermesztés társadalmi rétegének alakulása és jellemző vonásai

A récens gyűjtések alapján a dohánytermesztés társadalmi bázisának fejlődésében három periódus különíthető el. Élesen megvonható határokról nem beszélhetünk, a fejlődés és átalakulás egy-egy időszaka csak körvonalazható. Más termelő jelleg jellemzi a monopólium előtti időszakot, mint a 19. század második fele és a 20. század első fele közötti periódust, és ismét más az 1945/46-tól kezdődő szakaszt, amelyet az 1960-as évek elejéig vizsgáltunk.

Termesztő rétegek a monopólium előtt. A többszörös áttételű, szórványos visszaemlékezések szerint a monopólium előtt a nyírségi falvak mindegyikében foglalkoztak a parasztok dohánytermesztéssel. A paraszti üzemszervezetekben más mezőgazdasági termelvények között (zöldségfélék, tengeri, burgonya, kender) a befogott földeken, vagy a szálláskertekben, kerti jellegű művelésben kapott kis parcellákat a dohány. A dohánytermesztőket megkülönböztető, a földművelők közül kiemelkedő ismeretekkel, adatokkal nem talákoztam. A gyűjtések alapján úgy tűnik, hogy a termesztés semmiképpen nem lehetett jelentős, nem olyan számottevő, amely elkülönült dohánytermesztő réteg kialakulását és tevékenységét indokoltta tehette volna. A paraszti dohánytermesztők részletes elemzésére itt nem térek ki.

Termesztő rétegek a monopóliumtól az 1945/50-es évekig. A monopólium életbe lépése és a termelő területek folyamatos növekedése melletti koncentráció a kisparaszti termesztők hát-

térbe szorulásához, kicserőléséhez vezetett. Magyarország nagy dohánytermesztő területein ez a folyamat a századfordulót megelőző évtizedben lényegében befejeződött.¹⁹ Folyamatosan kikristályosodott az új társadalmi termelőréteg, az *uradalmi feleskertészek*, *vándordohányosok* rétege. Ennek a gazdálkodástól elszakadó és a falu lakóitól is elkülönülő termelői rétegnek az alapbázisát a korábbi *parasztdohányosok* alkották. A monopólium után ugyanis a paraszti kistermelők nem kaptak engedélyt „s jó részük kénytelen volt elszegődni uradalmi feleskertészek és a dohánytermesztésbe a nagybirtok adta lehetőségek között bekapcsolódni.”²⁰ A feleskertészek vándorlásai elsősorban azok felé a területek felé irányultak, ahol a dohánytermesztésnek nem voltak hagyományai és a kifejlődő uradalmi dohánytermesztésnek nem volt meg a szükséges munkaerő ellátottsága. A Nyírség azok közé a területek közé tartozik, amely főleg befogadta a más területekről érkezőket, elsősorban a hevesmegyei dohányosokat. A dohánytermesztők monopólium előtti csekély számára és a dohánytermesztés kevésbé jelentős voltára utal az is, hogy a nyírségi falvakból a századforduló előtti években még jobbára az uradalmak napszámos-dohányosai kerültek ki, a kertészek döntő többsége más területekről vándorolt az uradalmakba. A dohánytermesztés kiszélesedése és rohamos fejlődése mind több helybeli munkaerőt szívott fel és a helybeliek közül is kitermelődött a termeszők rétege. A nyírbátori dohánybeváltó körzetében 1932-ben már a megművelt dohányföldek 99,2%-a (4036 kh) volt a dohánykertészek kezén, s ezek döntő többsége a helybeliek közül került ki.²¹

A *dohánykertészek* vagy *feles dohányosok* külön telepeken, a falu szélén vagy a falutól távoli tanyákon, az ún. *dohányos* vagy *kertész tanyákon* éltek. A telephelyek nemcsak a falutól különültek el, hanem egy-egy telep befelé is zárt egységet alkotott. A dohánykertészek vándorlásai példát mutatnak arra, hogy a dohányművelés mennyire megmaradt mindvégig családon belül öröklődő, apáról fiúra szálló foglalkozásnak. A dohányos családoknak ilyen zárt egységei ismeretesek Nyírbátorban, ahol a *Nyíres-tanyán* 10 uradalmi dohányos család, 6 cseléd, 1 béresgazda és egy

kerülő alkotott a falutól elkülönült telepet. Nyírpilisen Károlyi József dohányos tanyáján 45 kh dohányt 9 dohányos család művelt meg, Nagy Sándor 300 holdas birtokán pedig 20—25 hold dohányt 4—5 kertészcsalád kezelt. Nyírpilis határában Mándy (Mandel) Lóránd 500 holdas uradalmában is 25 holdon termett dohány. Három falubeli tanyája közül az egyik *dohányostanya* volt. Nyírmihálydi határában is volt uradalmi *dohánytanya*. A *gyács-i tanyán* 5—6 kertészcsalád alkotott egy *dohányos-telepet*. Gyács mellett Szilágyi Menyhért 500 holdas uradalmában 4—5 dohányos foglalkozott állandóan 20—25 kh dohánnyal. A falu környéki uradalmakban mindenütt volt dohánytermesztés. (Hetei Menyhért 300 holdas birtokán 15 hold, Mezösi László 500 holdas birtokán pedig 25 hold dohány). Az adatok szerint az uradalmi üzemszervezetekben az összes megművelt terület 5⁰/₀-ába vetettek dohányt. A kolóniák nagyságát az határozta meg, hogy egy dohánykertész 5—6 holdnál nagyobb területen nem dolgozhatott. Ez utóbbi megállapítást a nyírbátori dohánybeváltó körzet adatai is alátámasztják. A termesztés területi megoszlása szerint 3, vagy ennél kevesebb hold dohányt a kertészek 6,8⁰/₀-a, 3—5 hold dohányt 15,3⁰/₀-a és 5 vagy ennél több dohányt a kertészek 77,9⁰/₀-a művelt meg.²²

Az uradalmi kertésztelepek — hasonlóan az ország más vidékeihez²³ — önálló családi üzemegységekből tevődtek össze, ahol a dohányosok az uradalmi földből kiszakított táblákon, önállóan és együttesen dolgoztak. A falutól való elkülönülésükhöz jelentős mértékben hozzájárult, hogy a dohány magas jövedelmet biztosított. A dohányosok a falu lakói által lenézett, de a falunak mindenkor legvagyonosabb rétegét alkották. 1933-ban pl. Szabolcsban a dohány értéke a búzáénál 5-ször, a rozsnál 9-szer volt több. Nemcsak az egyes növények termesztésére berendezett gazdaságok különbségét mutatja, hanem a terület egészét átfogóan jellemzi, hogy a vetésterület harmincad részét el nem érő dohány jövedelmezőbb volt, értékben többet jelentett, mint a vetésterület ötödrésznél nagyobb területet elfoglaló rozs. A dohánytermesztés gazdaságosságát még jobban érzékelteti, hogy 1935-ben a dohány termésátlaga 6-szor, ára pedig 276⁰/₀-kal volt nagyobb a bú-

záénál.²⁴ A termelt értéknek megfelelően a dohánykertészek járandóságai, állandó évi juttatásai, általános ellátottsága lényegesen jobb volt, mint a faluban gazdálkodó parasztoké. Nyírbátorban egy uradalmi dohánykertész pl. a következő járandóságot kapta: havonként 10 Ft előleg, a 6 hold dohány után 1600 négysz. kommenciós föld, amit az uradalom tartozott megszántani, trágyázni. A dohányföldeket hasonlóan az uradalom szántotta, de ezért a kertésznek évenként változó mennyiségű napot kellett *úrdolgába* tölteni. A jószágtartást nem korlátozták, s a jószágtar-táshoz megfelelő legelőhasználat járt. A plántanevelésért minden dohányos 1 q búzát vagy gabonát kapott. Tűzifa és aljszéna szükségletének megfelelően illette. A dohányos családjának — amíg az uradalom szolgálatában állt — ingyenes lakás és orvosi ellátás járt. Továbbá külön fizetést, *részt* kapott a dohányos a dohánybeváltás után, a minőségtől függően. Hasonló szolgáltatásokat kaptak a kertészek a környező falvakban is. Szalmadpusztán a felsoroltakon kívül a harmados földek igénylésénél minden-kivel szemben első volt a dohánykertész. Addig más falubeli, vagy idegen nem mehetett az uradalomba *harmadost*, vagy *ka-szára valót* (aratást, szénavágást) vállalni, amíg a dohányosok vál-lalása meg nem történt. Gépelésnél szintén a dohányosok voltak az elsőek. A harmados földek használata és nagysága már szinte gazdaságonként különbözik. A nyírbátori járás egészére az aláb-bi földhasználati- és jószág tartási jog volt jellemző: átlagosan 1600 négysz. *járandóságföld* (tengeri, kert, dinnye és burgonya-föld). Itt kell megjegyezni, hogy az országos adatokhoz viszonyít-va a nyírbátori körzetben van a dohányosoknak a legnagyobb földhasználati joga. Kiemelkedik még a nagykállói, debreceni és polgári körzet, ahol „a nagyobb tengeriföld mellett aránylag sok dohányosnak van kerthasználata is.”²⁵ A járandóságföld mellett a dohányos igényelhetett harmados művelésben 2400 négysz. ten-gerit, 1600 négysz. burgonyát, 800 négysz. répát és 1200 négysz. rétet. Részesaratást 11-ed arányban lehetett vállalni. A nyírbá-tori járás átlagos jószág tartásába tartozott 2 tehén, 2 sertés és 1—2 ló. Az egyéb járandóság között szerepelt még 50 kg búza, 100 kg rozs, 2 m³ ölfá, 2 szekér rózse és 25 q szalma vagy széna.²⁶

A dohánykertész évi jövedelmének legfontosabb részét munkadíja, azaz a dohánybeváltáskor kapott összeg fele jelentette. A fele arányban történő részelés csupán elvi megállapodás volt a kertész és az uradalom között. Az év végi elszámolásakor ugyanis a különféle levonások (pajtakopási díj, biztosítás stb.) után a kertész már csak az összjövedelem 38—40⁰/₀-át kapta. Ebből a pénzből vonták le azoknak a naturáléknak az értékét, amelyeket a kertész utólagos kiegyenlítésre kapott az uradalomtól. Ugyancsak ebből fizette a kertész a *törés*, *simítás*, *bálozás* idejére felfogadott bérmunkásait. Összességében 5 hold dohányt művelő kertész évi tiszta jövedelme a megtermelt érték 18—20⁰/₀-a volt.

A dohánykertészek és a falu lakóinak kapcsolatára míg elsősorban jövedelem és szociális ellátottságbeli különbségek és ebből következő elkülönülés jellemző, addig az uradalmakkal való kapcsolatukra, vándorlásaik lényegére jogi helyzetük világít rá. A dohánykertészek és az uradalom kapcsolatának alapja az évenként megkötött, ill. megújított szerződés volt. Lényegileg ezek a szerződéses viszonyban álló dohánykertészek „a kapitalizmuskori paraszt-társadalomnak igen népes, dinamikus, de mindenütt és mindvégig a cselédsors és az önálló kisbirtokosság léte határán álló rétegét jelentették.”²⁷ Az egyes uradalmak különböző szolgáltatásai, a gyakori felmondások a dohánykertészek vándorlásának lényeges okai. Az állandó vándorlás mozgatója volt az ország egy-egy dohánytermesztő területén kialakuló munkaerő-felesleg is. Egy-egy korábbi dohánytermesztő központ, mint pl. Heves megye, országresznyi területeket árasztott el uradalmi dohánykertészekkel.²⁸ A kertészek vándorlásának irányait pedig — mint korábban említettem — az ország más részein jelentkező munkaerőigény határozta meg. A Nyírségben is számos olyan család telepedett le, akik évtizedeken keresztül vándoroltak uradalomról uradalomra. Ilyen a nyírpilisi Vajdics, a nyírlugosi Boros, vagy a Nyírmihálydiban letelepedett Bíró család. A Vajdics család 1899-ben vándorolt a Szabolcs megyei Ócskatanyára. Az évi szerződés leteltével az egész család innen vándorolt tovább, mindvégig megmaradva a megye területén. 1900-ban Ömböly, Zsuzsanna-tanya következett, majd 1901—02-ben Kacsavár, 1903—04-ben a

nyírbátori Mandel-tanya, 1905-ben Gebe, Spingeltag, 1906—08-ban Új-tanya major, 1909—11-ben Gánás-tanya és 1912—28 között a nyírpilisi uradalom jelentette a munkahelyet. Nyírlugoson a Boros-család a következő vándorutat járta be: Dombrád (Szabolcs m.) — Ófehértó (Szabolcs m.) — Nyírderzs (Szatmár m.) — Reszege (Szatmár m.) — Penészlek (Szabolcs m.) — Piskolti liget (Szatmár m.) — Nyírlugos (Szabolcs m.) és Szennyespusztá (Szabolcs m.).²⁹ Nyírmihálydiban Bíró Ferenc 1903-ban már a Tivórárn nevű tanyán volt uradalmi dohányos. Mindig másodmagával dolgozott, rendszeresen 5 hold dohányt művelt meg. 1915-ben Nyíradonyba a Szitás-tanyára vándorolt, ahol 7 évig volt kertész. 1922-ben Nyírlugos, Cserhágó-tanya következett. Utolsó telepelye Nyírmihálydi, gyácsi uradalmi-tanya volt. 1934—41 között volt munkavállaló. 1941-ben a kertészkedést befejezte és Nyírmihálydiban a falu szélén telepedett le. Fia 1903-ban született és 1930-ig dolgozott mellette. 1931-ben lett uradalmi dohánykertész és a helybeli uradalom megszűnéséig a Gyácsi-tanyán dolgozott. 1946-ban az uradalmi földek felosztásakor saját földet kapott, s mint paraszti dohányos és gazdálkodó 7 évig foglalkozott dohánytermesztéssel.

A szakavatott dohánykertészekhez szorosan kapcsolódnak a *bérmunkás dohányosok*. Míg a kertészek a cselédsors és a kisbirtokosság határán álló, létükben az uradalomtól függő, saját földdel nem rendelkező társadalmi réteget alkották, addig a bérmunkás dohányosok a falu nincstelenjei közül kikerülő, létükben más jellegű munkához is kapcsolódó összetevőjét alkotják a falunak. A dohánymunkákban az uradalomtól függetlenül a kertészekhez kötődtek, bérüket a kertészekkel kötött megállapodás alapján kapták, gyakran részt vállaltak a kertészek harmados munkájában. Az uradalom-dohánykertész-bérmunkás dohányos láncolat elsősorban azokat a falvakat jellemezte (Nyírbátor, Nyírmihálydi, Nyírbogát), ahol kiemelkedően nagy területen folyt a dohánytermesztés. Nyírbogáton pl. az uradalmi birtokon 90 hold területen 13—15 kertész foglalkozott a dohányossal. Ezek rendszeresen fogadtak különböző számú napszámost, bérmunkást. Az 1920—30-as évek gazdasági leírásai kiemelik, hogy Szabolcsban a törpe-

birtokos és nincstelen földműves réteg munkakapacitása a gazdasági munkák idején 85,7⁰/₀-ban van kihasználva, s ebben lényeges szerepe van a dohánymunkáknak.³⁰

A vizsgált időszakban a dohánytermelők rétegének és a termésbébe valamilyen szinten bekapcsolódó lakosságnak (napszámosok, bérmunkások, családtagok stb.) a számát csak hozzávetőlegesen ítélni lehet meg. 1831—1940 között Szabolcs megyében a dohányossal bevetett átlagos terület 14 500—15 000 kh volt. Egy kerésszal átlagosan két családtaggal és egy-két bérmunkással 5 kh-at művelt meg, ami azt jelenti, hogy 15 000 dohánytermesztésben foglalkoztatottal, ezen belül 3—4000 speciális dohánykertésszel számolhatunk. Ez a szám a szabolcsi dohánytermesztő területek rohamos növekedése következtében az 1930—40-es évek között minden bizonnyal tovább emelkedett. Az uradalmi gazdálkodás megszűnésével ez a jelentős létszámú, a dohánytermesztés során kikristályosodott, rendkívül mobil réteg felszabadult, a termelésbeni megkötődés számos lehetőségét rejtve magában.

Termesztő rétegek az 1960-as évek elejéig

A Nyírség falvait általánosan jellemzi, hogy az uradalmi gazdálkodás megszűnésével csak fokozatosan bomlott fel a dohánytermesztők rétege. Telephelyeik, a dohányos tanyák még évek elteltével is megtalálhatók voltak a határban. A kertészek a földosztás után a dohánytermesztésről gazdálkodásra tértek át, s ezzel párhuzamosan megindult a faluba való betelepülésük is. A récents adatok szerint a háború után a dohánytermesztés megindulása a falvakban a volt uradalmi dohányosokhoz, feleskertészekhez kapcsolódott. A munka módszerét és technikáját a falvakban ők terjesztették el. A paraszti dohánytermesztés megindulásában és kibontakozásában másik lényeges tényező a rendeletek, utasítások rendszere volt, amely földbirtokuk arányában dohánytermesztésre kötelezte a gazdaságokat. A termesztés területe mellett (1 kh után 100 négyszögöl) a termesztendő fajtát is meghatározták. Egységesen *debreceni dohányt* kellett ültetni mindenkinek.

A paraszti telkek dohánypajtáinak építése zömmel ekkor kezdődött el. Az építéshez felhasználták a határban lebontott uradalmi dohányszárító építményeket, azok részeit, illetve anyagát is.

A dohánytermesztés a kezdeti kényszer után a parasztgazdaságok kis területen vetett és magas jövedelmet eredményező növényévé vált. Kifejezetten csak dohánytermesztésre berendezkedett gazdaságokkal nem találkoztunk a nyírségi falvakban, de kevés azoknak a gazdaságoknak a száma is, amelyek nem foglalkoznak dohánytermesztéssel. A termesztett növényfélések között, gazdaságoként különböző arányban szerepel a dohány, s elsősorban a kerti jellegű termesztése jellemző. Az 1959-es statisztikai felmérések szerint a dohánytermesztéssel foglalkozó 11 769 gazdaság közül 8230 volt az egyéni gazdaságok száma. Egy-egy parasztgazdaság, vagy háztáji föld dohánytermesztési területe kicsiny, gyűjtéseim során nem találkoztam olyan gazdasággal, ahol 1000—1200 négyszögölnél nagyobb területet foglalna el a dohány. Szabolcs megyében a dohánytermesztő területek túlnyomó többsége állami gazdaságok, termelészövetkezetek között oszlik meg.³¹ Az adatok a különböző szektorokban folyó dohánytermesztés egymás mellett élését jól illusztrálják. A termesztéssel foglalkozók vonatkozásában egységesnek nevezhető új dohánytermesztő réteg nem alakult ki. Az uradalmi dohányosoknak, feleskertészeknek nemcsak a paraszti dohánytermesztés megindulásában volt szerepük, hanem a nagyüzemi termelés kibontakozásának kezdetén a termelés munkaerőbázisának jelentős részét alkották. Speciális dohánytermesztőkkel napjainkban csak a termelészövetkezetekben találkozunk, míg a parasztgazdaságok dohánytermesztői a „mindentermelő gazdaságok” jellegének megfelelően nagyfokú differenciáltságot mutatnak.

3. Termesztett dohányfajták és a paraszti dohánynemesítés

Magyarországon ma is sokféle dohányt termesztenek, de ezek száma néhány évtizeddel korábban még lényegesen több volt.³² A termesztés és az értékesítés egységesítése először 1851-től,

majd másodsor az 1950-es évektől lényegesen csökkentette a korábban egy-egy területet vagy éppen falvakat jellemző dohányfajták számát. A monopólium előtti években azt olvashatjuk a Nyírség falvairól, hogy „a’ magra nézve sem helybelihez, sem külföldihez nem ragaszkodnak, természetnek itt minden fajtát, mit az országban kaphatni.”³³ A 19. század elején a magyarországi dohánytermesztésnek is jellemzője volt, hogy ahol a tájfajta nem alakult ki, az egyes fajták rendkívüli hullámzást, nagy változatosságot mutatnak.³⁴ Ez a jelenség összefüggött azzal, hogy a szabad termesztés időszakában a jobb, jövedelmezőbb fajok beszerzése és termesztése céljából rendkívül kiterjedt csere és kísérletezés folyt a falvakban. Ezt elősegítette, hogy a termesztést és értékesítést kizárólag az átvevők és kereskedők igénye szabályozta. A többféle fajta ismerete és termesztése mindig az adott növénykultúra művelésének alacsony színvonalára utal, s ez alól természetesen a dohány sem volt kivétel. A művelési színvonalat jól mutatják az 1851-es statisztikai adatok is. A monopólium évében Magyarországon 740 községben kb. 40 000 dohányos kb. 35 000 kh-on termesztett dohányt. Átlagosan egy-egy falu határában 47 kh dohányföldet és egy-egy dohányos birtokában 0,8 kh dohányossal beültetett területet kell feltételeznünk. A dohányföldek nagy tagoltságához a termesztett fajták megszámlálhatatlan sokasága kapcsolódott.³⁵ Szinte minden dohánytermesztő falunak, de egy területnek mindenképpen megvolt a kikísérletezett, a termesztés körülményeihez megfelelően alkalmazkodó fajtája. A 19. század végén még a következő fajták termesztéséről olvashatunk: szentandrászi, csetneki, dülőházi, hosszúpályi, vitnyédi, verpeléti, debrői, véki, kóspallagi, malomsoki, pereszlyéni, paszabi, hövelyi, faddi stb. dohány.³⁶ A dohányfajtákat a termesztésével foglalkozó falvakról nevezték el, s ezeknek az elnevezéseknek más, távolabbi területeken való feltűnése a dohányfajta vándorlásával van összefüggésben.³⁷

A monopólium előtt a Nyírség falvaiban termesztett dohányfajtákat megközelítőleg sem tudjuk felmérni. A termesztés jelentéktelen, egymástól elszigetelt területeken folyt, ami indokolja a termesztett fajták magas számát.³⁸ *Pálóczi Horváth Péter* a Nyír-

ség leghíresebb dohánytermesztője pl. 36 féle dohányt ír le, amelyet ő maga is termesztett, illetve kinemesített.³⁹ A leírt fajták egy részét a falvakban is ismerték, termesztették. Egy dohányfajta, a *knaster-dohány* nemesítését a következőképpen írja le: „... ha a dohánymagvak elvetésük előtt 24 órával örvénygyöker, bazsalikom, levendula, fodormenta vagy szekfűvirágból főzött vízben lágymelegen beáztattnak, s' jószagúakká tétettetnek — kivált, ha eső által száradások alkalmával meg nem romlanak.”⁴⁰ *Gaján Gy.* dohánynemesítő a Magyar Gazda 1844. évfolyamában a következőket írja: „Én, ha finom aszúborba áztattam a' dohánymagot, tapasztalám, hogy dohányom igen jó illatú lett, de sok pipának egymásutáni kiszívása ínyemnek bizonyos savanyúságot is okozott.”⁴¹ Az így, és hasonlóképpen nemesített dohányfajták népi gyakorlatba való bekerüléséről nincsenek adataink.

A termesztés nagybirtokra való koncentrálódása a paraszti termesztésben ismert fajták megszűnéséhez vezetett. *Márton Béla* adatai szerint a 20. század első évtizedeiben csak azokban a falvakban volt jelentős dohánytermesztés, amelyek határában a 100 holdon felüli földbirtokok voltak. A Nyírség falvainak 100 holdon aluli parasztbirtokai a terület összes termelésének mindössze 20/0-át jelentették.⁴² Azzal, hogy a dohány a nagybirtok növénye lett, együtt járt az új fajtakiválasztás, elsősorban a debreceni dohány nagy területen folyó termesztése. Alig több, mint fél évszázaddal a dohánymonopólium életbelépése után a megye uradalmi üzemszervezeteiben, a kertészek által megművelt dohányföldek 980/0-ában debreceni és mindössze 20/0-ában egyéb, főleg kapadohány termesztése folyt.⁴³ A dohányföldek paraszti kezelésben levő 20/0-án a *rózsa-szamos*, *virginia*, *kerti*, *debreceni*, *rózsa-muskotály*, *gatyás-* és *gatyátlan*, valamint a *kapadohány* termesztése található még meg.⁴⁴

Jelenleg Magyarországon a *debreceni*, *szabolcsi*, *szuloki*, *hevesi* (*virginia*), *kerti* és *kapadohány* termesztése folyik.⁴⁵ Ezek közül a dohányfajták közül a Nyírség falvaiban, a termelőségvetkezetekben és a paraszti gazdaságokban elsősorban a *szabolcsi dohánnyt* termesztik.

II. A DOHÁNYTERMESZTÉS MUNKAFOLYAMATA ÉS ESZKÖZKÉSZLETE

A dohány a legmunkaigényesebb kapásnövényeink közé tartozik. Mindenkori termelőjétől, akár paraszt-dohányos, akár feleskertész, akár szövetkezetben dolgozó dohánykertész, nagy szakértelmet és precizitást igényel. A talaj-előkészítésben, a palántanevelésben és -ültetésben, a tetejezésben, a törésben, a fűzésben és a szárításban megmutatkozó hozzáértés és minőségi munka a dohányt a kisparaszti földek és a nagybirtok legtöbb jövedelmet eredményező növényévé tette. Alábbiakban ezt a munkafolyamatot követjük nyomon a dohányföldek évenkénti szétosztásától a dohány betakarításáig, szárításra történő előkészítéséig.

1. A termesztés helye és formái, a dohányföldek szétosztása

A Nyírség déli részének falvaiban a dohány termesztésének színtere a *kert*, *szálláskert*, *befogott föld*, majd a kapásnövények térhódításával a kapások nyomása lett. A gazdálkodás nyomásos rendszerében a dohány nem kerülhetett a nyomások alá eső szántóföldekre, csak a kényszer alá nem eső szabad területekre. Ilyen szabad terület volt a telek mögötti *kert*, és a *veteményeskert*. A kertek, mint a dohánytermesztés színterei, minden faluban ismeretesek, s ezt a funkciójukat számos faluban (Nyírbélték, Nyírmihálydi, Nyírlugos, Nyírbátor) szórványosan még a dohánymonopólium életbelépése után is megtartották. (Ez a funkciójuk a monopólium utáni jelentéktelen mennyiségű paraszti dohánytermesztés meglétére utal.) A 20. század első évtizedeitől uradalmi dohánytermesztés megszűnéséig a nyírségi falvak túlnyomó többségében nem találkozunk olyan adattal, olyan ismer-

rettel, amely valamilyen fajta dohány kerti jellegű termesztésére utalna. Az uradalmi termesztés megszűnése után, a kibontakozó paraszti, később háztáji dohánytermesztésnek pedig kezdettől fogva és napjainkban is egyik legfontosabb színtere a telek mögötti kert.

A szálláskertekben történő dohánytermesztés csak Nyírbátorban volt ismeretes. A lakóterületet övező és a megművelt határtól sövényvel, árokrendszerrel elválasztott szálláskertek a monokulturális termesztés színterei voltak. Itt helyezkedtek el a gazdasági építmények, itt történt a nyomtatás is. A jelentéktelen területen termesztett dohány évről évre ugyanazon a helyen kapott teret, hasonlóan a kenderhez. A szálláskertek 1914/15 előtt még számos gazdaság tartozékai voltak, azután fokozatosan beépültek.⁴⁶

A befogott vagy tiltott földek hasonlóan ismeretesek minden faluban. Nyírbátorban még az 1920-as években is a befogott földeken folyt a rosnövények termesztése. A terminológia a határ egy kijelölt, nyomásból kiszakított részét jelöli, amelyet kertszerűen felosztottak a falu lakói között. Itt kaptak helyet azok a vetemények és növények, amelyeket *nem lehetett a nyomásba vinni* (pl. zöldségfélék, általában a kerti növények, de a dinnye is). Dohánytermesztésre való egykori felhasználásukra ma már csak szórványos adatok utalnak, amelyek egyben a parasztagdaságokban való termesztés korlátozott voltát is mutatják.

A dohánytermesztő területek jelentős megnövekedése akkor következett be — mint korábban utaltunk rá —, amikor a dohány betört a szántóföldi művelésű növények közé. Ez a változás az 1880/90-es években történt meg. Természetesnek tűnik, hogy ez a folyamat évtizedekkel korábban elkezdődött és a 19. század vége már csak a kiteljesedés, a folyamat lezárulásának időszaka volt. A paraszti földeken a dohány nyomásba való kerülésére az első récens adat — az eddigi gyűjtések alapján — 1915/16-ra vonatkozik. Nyírbogáton a határ két részre volt különítve, a *paraszttagra* és az *uradalmi tagra*. A paraszttagban a dohányföldek a talaj gyenge minősége miatt évenként vándoroltak, követték a kapások nyomását. A parasztok közül dohánnyal kevesen foglal-

koztak, s ezek is a nagy területen gazdálkodók közül kerültek ki. A kisparaszti gazdaságokban a kapások között a legnagyobb területen a tengerit vetették és a legjövedelmezőbb növény a burgonya volt.

Az uradalmi dohánytermesztés határbeli helyével kapcsolatban utalunk kell arra, hogy a monopólium és az 1887-ben kiadott rendelet úgy támogatta az uradalmi, nagykiterjedésű területen való dohánytermesztést, hogy jogilag nem tiltotta meg a paraszti területeken folyó termesztést. A vetett terület nagyságának ellenőrzése és a termesztési, értékesítési megkötöttség volt olyan, ami a kis területen való dohányművelésnek áttörhetetlen gátat szabott. A dohány, mint később látni fogjuk, azok közé a növények közé tartozik, amely a munkaidő igényesség szempontjából a gazdasági év csaknem egészét átfogja. Termesztése csak összefüggő, nagy területen jövedelmező, s ennek feltétele egyrészt a szabadgazdálkodás, másrészt a nagykiterjedésű, jelentősebb területű földbirtok. A parasztgazdaságok színvonalát, technikai felszereltségét és a földbirtokmegoszlást tekintve ezek a lehetőségek nem voltak adottak a nyírségi falvak parasztgazdaságainak esetében, viszont jellemzői voltak az uradalmi gazdálkodásnak. Az uradalmi földeket minden faluban elkülönítették, kiszakították a paraszti gazdálkodás területéből. Az elkülönített földbirtokoknak vagy egy tagban kiszakított területén, évről évre ugyanazon a helyen folyt a termesztés (Nyírbogát), vagy a dohányföldeket a határ több részén, a jó minőségű földek közül évenként más helyen jelölték ki (általános). Ez utóbbi esetben a dohány előveteménye általában a burgonya volt, majd a dohány után a gabona következett.

A határ különböző részein kijelölt dohányföldeknél lényeges szempont volt a megközelítőleg hasonló minőség. Az uradalom megbízottja csak a *táblák* összefüggő területeit jelölte ki, a táblák *nyilasokban* történő felosztását a kertészek végezték el. A felosztott *dohánynyilasokat kicsóvázták* (szalmából készült csomókkal, jelekkel látták el), majd *kimesgyézték*. Ha valamelyik kertész a földosztásnál hiányzott, annak a földjét is kijelölték, de arra különös gonddal vigyáztak, hogy mindenkié egyforma minőségű

legyen. Mindig a föld minősége határozta meg, hogy hány *parcella* jutott egy-egy dohányosnak. „Ha volt öt hold dohány valamelyik uradalomban, az el volt osztva három-négy táblába, de egy tábla be volt osztva négy-öt darabba. Egy dohányosnak, ki nek volt öt hold dohány, tíz-tizenöt darabban is volt dohányföldje, de volt év, hogy harminc darabig is felment.”⁴⁷ A földek szétosztása mindig egyenlő módon, demokratikusan történt, megőrizve mindvégig a földközösség idejének osztásmódját, a *nyilazást*. Nyírmihálydiban a szövetkezeten kívüli földeken a nyilazással történő földosztás még 1965-ben is megvolt. *Tagosítás*nak nevezték, amikor a *táblák nyilazására* összegyűltek a gazdák. Csak az vett részt a nyilaszottásban, aki korábban feliratkozott, közölte ezt a szándékát. A határ különböző részeit a vetett növényféléseknek megfelelően különböztették meg. Így beszéltek *tengeri nyilásról, dohánynyilásról* stb., de ilyen rendszer alapján történt az irtások, erdők és kaszálók kiosztása is.

A dohánytermesztés folyamatában a földek kijelölését és szétosztását az ültetés előkészítése, a palántanevelés követte.

2. A palántanevelés formái, a melegágyak készítése és típusai

A Nyírség déli részének falvaiban általános a palánták melegágyban történő nevelése, a palántanevelés más, irodalomból ismert formáira (vadon nőtt palánták ültetése vagy hidegágyi palántanevelés) nem emlékeznek. Ez a jelenség nyilvánvalóan összefügg a dohánytermesztés késői kibontakozásával.

A melegágyak helyének kijelölésénél döntő szempont volt a szélvédett helyen való elhelyezés. Helye ezért gazdaságonként változó volt, de megegyezett abban, hogy igyekeztek a lakóházhoz, illetve a dohányos tanyához közel építeni, mert a *befülledéstől, fellövéstől* különösen védték, figyelték. A dohánykertészek mindig az uradalmi tanyán, vízhez közel építették fel az *ágyakat*. Míg a paraszti gyakorlat szerint csak akkor lett egészséges a *plánta*, ha évenként más helyen készítették az ágyat, addig a kerté-

szek csak akkor változtatták meg a helyét, ha a föld megférge-
dett, vagy új talajra volt szüksége a kertésznek.

A melegágy nagyságát mindig a beültetendő terület nagysága határozta meg. Minden hold földhöz egy-egy melegágy palántát készítettek. A melegágyak egymás mellett sorakoztak. Hosszúságuk 10—12 méter, szélességük 1,2—1,25 méter, magasságuk 1—1,2 méter volt. A paraszti és az uradalmi melegágyak között anynyi különbség volt, hogy még a gazda *deszkaketre*cbe készítette az ágyat (Nyírbátor, Szalmadpuszta, Penészlek), addig a kertész ilyen építményt soha nem csinált. A melegágyak összerakása megegyezett. Az elegyengetett földre trágyapótló televényt raktak, majd úgy hányták meg meleg lótrágyával, hogy az letaposva kb. 0,8 méter magas legyen. Főleg a nyírbátori paraszti dohányosok között fordult elő, hogy a trágyára vizes szalmát raktak. Jónak, egyenletesebbnek tartották, ha ezen gőzölög keresztül a trágya. A *trágyaketre*re (Nyírbátor) kb. 0,2 méter magasságnyi földet raktak közvetlenül az ágy mellől. Erre a *talajföldre* (Nyírlugos) 0,5—0,6 méternyi erdei *könnyűföld* (Nyírbátor), *kompos trágya* (összerothadt aljnövényzet — Nyírtilis), vagy kirostált *magföld* (Nyírbogát) került. Ezt a legfelső földréteget gereblyével vagy kézzel elegyengették, s a magot az így elkészített *felső takaróra* (Nyírbátor) szórták. A dohánymagot vetés előtt általában 4—4 napig bőrzacskóban áztatták, ebben csíráztatták ki (hasonlóan a dinnyéhez), majd vetésre homokkal vagy hamuval összekeverve készítették elő. A Nyírség falvaiban szokták a zacskóba kötött magot ágyba, szalmazsákba és lepedő közé rakni, hogy egyenletes meleg érje a magot, vagy a test melege elősegítse a csírázást.⁴⁸ A különböző formában csíráztatott és előkészített mag kerül a *magházföldre* (Nyírbátor). Akinek volt jártassága a kender, lóhere és a lucerna vetésében, az csak szórta a dohánymagot (a paraszti gazdaságokban általános eljárás). A dohánykertész illet soha nem csinált, mindig előre meghúzott sorokba vetett. Vetés után az ágyat rostált *erdőföld*del takarták be, amelyet többnyire alkalmi eszközzel, deszkalappal elegyengettek, befedtek.

Az elkészített palántás ágyat a hidegtől különféle takarókkal védték. Ezeknek a takaróknak a délnyírségi falvakban három for-

mája ismeretes, elnevezésük szerint: *hacura* vagy *hasura*, a *molinó* és az *üveges tető*. A *hacura* vagy *hasura* általános elnevezés, mindkét formájában ismeretes valamennyi faluban. Nádból, zsúpból készült és a nádszálakat kenderfonal vagy drót közé fonták be. Készítői mindig a dohánykertészek voltak. A *hacura* hosszát és szélességét a melegágy méretei határozták meg. A kertész úgy kötötte egymás mellé a nádat, vagy zsúpcsomókat, hogy azok kissé hézagosaak legyenek. A melegágy locsolásakor a takarót így könnyen fel lehetett göngyöltetni. Egyetlen hátrányának azt tartották, hogy tömör, „sötétíti a palántot, nem engedi át még a napfényt sem”. Ilyen dohánytakarónak a használata és a terminológia a szomszédos területeken is ismeretes. „A szó tehát nyilvánvalóan az Alföldön honos és ha szórványosan máshol is ismert, annak oka a kertészek vándorlása...”⁴⁹ A *hasurával* egyidejűleg használták a *molinót*. A *molinó* különböző nagyságú, vászonból készült terítő, amely készítését tekintve kétféle lehetett. Korábbi változata házi vászonból készült lepedő, míg újabb formái gyári készítmények. Utóbbit mindenütt jobbnak tartják, mert kötése lazább, a levegő könnyebben járja az ágyakat. A gyári készítésű *molinók* hossza gyakran az 50 métert is eléri. Egyik szélét a melegágy hosszanti oldalához rögzítik léccel vagy karóval, a másik szélén pedig fülek vannak, s ezzel erősítik a melegágy másik hosszanti oldalához. Erre a *molinóra* kerül a *hasura*. A *molinó* rögzítésére Nyírbogáton külön keretet készítettek, aminek *melegágy deszka* a neve. A *melegágy deszkák* csak a *molinó* szélét feszítették ki, de a melegágy közepén ez ráhajolhatott a palántára. Ennek a kiküszöbölésére 1,5—2 méter távolságra az ágyás közepébe karókat vertek le, s ezek tartották fenn a *molinó gyolcsot*.

Az elhintett dohánymag a vetés után 8—10 nappal kibújik, ha az ágy jól van elkészítve és melegít, gyakran még korábban. A földkéreg néhány nap alatt kiszárad, s ekkortól kezdve a melegágyat *kézzel szórt* vízzel locsolják. Ha az ágy nagyon melegít, a palánta kis kockákban kezd sárgulni. Ilyenkor vagy homokot szórnak a palántára, vagy a melegágy oldalába nyers, élőfa karókat vernek, ezen keresztül vezetik el a hőt. Főleg a nagyobb

ágyaknál volt gyakori a *begyűlés*. Ha a karó nem használt, méte-
renként ablakot vágtak a melegágy oldalába, azaz kapával nyílást
csináltak, hogy a felesleges hő eltávozhasson. A melegágyak
mindaddig a helyükön maradtak, amíg a palántálás, illetve ki-
egészítés, *újítás* be nem fejeződött. Az első palántákat május
20-tól kezdik kiültetni. Ilyenkor a palánta már eléri a 20 cm-es
magasságot. Mivel az ültetés több napig is tart, nem sorba, ha-
nem a legfejlettebbeket kiválogatva, földgombóccal rakják ládába
a palántákat. Ezekben szállítják ki a dohányföldre.

3. Az ültetés formái és eszközei, a dohány megmunkálása

A dohány alá háromszor szántottak. Az őszi *tallószántás* volt
az első, majd másodszor tavasszal, s a harmadik szántás közvetle-
nül az ültetést előzte meg. Az utolsó szántás előtt megtrágyázták
a földet, majd a szántás után megboronálták. Az ültetést közvet-
lenül előkészítő művelet a *sorolás* vagy *sorozás* volt. A *sorozó*
olyan fából készült eszköz, amelynek szélessége 2,3—2,5 méter.
A dohány sortávolságának megfelelően három fog van benne, két
szélén és a közepén. Házilag készítették és kétágú nyéllal látták
el. Kézzel és lóval húzott sorozók egyaránt ismeretesek. A sorok
egyenességét úgy érték el, hogy visszafelé húzva, az egyik fog
mindig a szélső sorba került, azon vezették vissza. Nyírbátorban
ennek az eszköznek *lyuggató gereblye* a neve. A dohány ülteté-
sénél a sortávolság mindig lényeges volt, erre utal a sorozó ál-
talanos használata. A sortávolság mellett dohányfajtánként a tő-
távolságot is meghatározták. A *virginia dohányynál* 40, a *szabolcsi*
és *debreceni dohányynál* 60 cm volt a tőtávolság.

Ültetésnél soronként haladtak, minden soron 3—3 dohányos.
Az egyik a lyukat készítette, a másik ültetett, a harmadik pedig
locsolta és betakarta a palántákat. A lyuk készítését kézzel vagy
kapával végezték, az *ültetőfa* használata minden faluban megta-
lálható, de nem jellemző eszköze az ültetésnek. Az ültető a föld-
gombócban levő palántát úgy helyezte el a lyukban, hogy az nem
látszódnak ki, mert hiába locsolták ültetéskor, elszáradt. Plán-

tálás után négy-öt nappal már mindenütt jól látható volt: hol nem *fogant* a dohány. Ilyenkor került sor az *újításra*, a dohány-tábla kiegészítésére. Ennek az ideje május vége volt, de június 10-től már mindenképpen kellett újítani. Az újításra minden dohányos gondolt, amikor a melegágyakat készítette. Ha valakinek mégsem maradt dohányja, más kertésztől, vagy a paraszti dohánytermesztés kifejlődése után a faluban, más gazdától vásárolhattott. A dohányplánták hiánya főleg az uradalmi dohányosoknak jelentett problémát. Ugyanis az uradalommal kötött szerződés egyértelműen megfogalmazta, hogy a plántanevelésért a dohánykertésznek külön 1 q búza vagy gabona jár. Ha viszont nem fogant annyi palánta, amennyi a földhöz kellett, a kertész köteles volt azt saját pénzén máshonnan beszerezni. A kertészek általában több palántát neveltek, mint amennyi a dohányföld beültetéséhez szükséges volt, de a meghatározottnál nagyobb területet nem ültethettek be. A dohánytáblák nagyságát — mivel a dohány állami monopólium volt — a plánták megfogánása után a dohánybevéltő, vagy dohányjövedék ellenőriztette. Ha valahol a bejelentett területnél kevesebb volt a dohány, kötelezték a gazdaságot a kiegészítésre, de ha nagyobb területet ültettek be a kertészek, azt kiszántották, megsemmisítették (Nyírcsászári).

A munkafolyamatok sorrendjében az ültetés után két héttel a dohány első kapálása következett. A kapálás megkezdését a dohány fejlődése és a dohányfajta is meghatározta. Mindaddig időben történt a kapálás, amíg a dohány negyedik levelét ki nem hajtotta. Külön dohánykapát nem használtak sehol, jöllehet *Gulácsy Imre* azt írja Szabolcsból, hogy „azok, akik egyik tődohányt a másokra egy lábba ültetik, az első kapáláshoz kis kapákat tartanak, hogy azok a palánta tövek közt könnyen elférjenek”.⁵⁰ *Takács Lajos* országos összehasonlításában szintén több olyan adatot említ, amely külön dohánykapák használatát mutatja.⁵¹ A dohány művelésére ekekapát a parasztgazdaságokban csak az 1950-es évek elejétől használtak. Az ekekapá használata az uradalmakban gyakoribb volt, jöllehet számos uradalom megtiltotta kertészeinek az ekekapával történő művelést. A Nyírség falvainak dohánytermesztéssel foglalkozó parasztgazdaságaiban a kézi-

kapát napjainkban is általánosan használják, szemben a termelőszövetkezetek dohánytermesztésével, ahol az ekekaipa alkalmazása, illetve a gépi művelés általánosnak tekinthető.

A dohányművelés során a háromszori kapálás nem volt általános ezen a területen. Kétszeri kapálásnál az első *bakhátas*nak nevezték, míg másodsor *töltögettek*. Ugyanílyen művelési mód jellemző a tengerire is. A dohány első kapálásakor a kertész a két sor között haladt és a négy dohánytő közé *csóvát húzott*, kitisztította a töveket. Másodszeri kapálásnál ebből a *csóvából megtöltögették* a dohány tövét (Nyírbogát). A kapálásnak ez a módja hasonlóan a tengeri művelésével mutat rokonságot, s természetesennek tűnik, hogy annak művelési módja került át a dohányra.⁵² Korábbi adatok szerint a „verpelétiak pl. a régimódi kapálásért le is nézték a szabolcsiakat. Még kapálni sem úgy kapálnak, mint mi: a szabolcsi két sor közé állt, az egyik *sarabolta*, a másik meg *pucolta ki*: kettő kapált egy sort. De ez *bakhátra ment*, mint a szőlőnél. A verpeléti meg egy sort a lába közé fogott és körülkapált minden bokrot; maga vitt egy sort”.⁵³ A töltögetéssel való kapálásra számos irodalmi adat is utal. Így pl. *Pethe Ferenc* írja, hogy ha „a dohányt szintúgy, mint a kukoritzát, először csak kevésbé, de aztán fel kell töltögetni, valamint s csak az alsó levelek engedik”.⁵⁴ *Gulácsy Imre* azt írja, hogy „a plánta felényi növényét elérte, megkapálni és a gazból jól kitisztogatni, akkor fel is tölteni alsó levélig, mint a kukoritzát”.⁵⁵ Az adatok után még természetesebbnek tűnik, hogy a tengeri művelésének módja ragadt át a dohányra. Erre annál is inkább volt lehetőség, mert a kukorica elterjedése megelőzte a monopólium után fellendülő uradalmi dohánytermesztést.

A dohány második kapálása után, vagy az esetleges harmadik kapálás közben a dohánytáblában végzendő újabb munka a *te-tejelés* volt. A Nyírség falvaiban általánosan így nevezik azt a munkát, amikor a dohány virágát leggyakrabban késsel, ritkábban kézzel kitördelik, kivágják. Addig *nem érlel a tődohány*, amíg virága van, csak nő, hozza a leveleket — indokolják a munka fontosságát a dohánytermesztők. A *megtetejelt* dohány néhány nap múlva levelei mellett kihányja a *koccsokat*, az oldalhajtasokat.

A kocsok gyakran *karnyi* hosszúságúra is megnőnek és újabb leveleket érlelnek. Ezeket is el kell távolítani, mert a tődohány levelei nem fejlődnek ki rendesen és más ízű, de főleg gyenge lesz a dohány. A koccsolás körülményesebb, nehezebb munka volt, mint a tetejelés. A munka eszköze a kés, gyakrabban metszőolló volt. A dohány tetejelését és koccsolását mindenütt a dohány erejével, erősségével hozzák összefüggésbe. Természetes indoklásnak tűnik, hogy a letetejelt dohány levelei egyforma nagyságúra nőnek, ami a beváltást tekintve nem lényegtelen dolog. Nyírbogáton, Piricsén azzal indokolják, hogy így nem fajzik el a dohány, s ha ezt nem így csinálnák, nem lehetne beszélni *szabolcsi dohányról*.

Az uradalmi dohányosoknál gyakran előfordult, hogy a kiégett, kipusztult tődohány leveleinek pótlására erősebb, fejlettebb dohányoknál egy-egy alsó *kaccsot* meghagytak. Ez is beérlelte a leveleket, de az ebből készített vágott dohány gyengébb, kellemesen édes ízű lett, amit a dohányosok nem kedveltek. A kaccsok meghagyását az uradalom és a dohánybeváltó is tiltotta, de ha sikerült a kertésznek ezeket a leveleket a *dohánybálába* rakva átvétetni, észrevétlenül maradt néhány csomag dohánylevele, amit saját maga használt fel, vagy a csempészek útján értékesített.

A dohánytermesztés célja a levélnyerés. A levélnyerés módja pedig a törés. A nyírségi falvakban ez az általánosan ismert kifejezés a dohányleveleknek a töről, segédeszköz nélküli, kézzel való eltávolítását jelenti. Ennek a műveletnek ritkábban előforduló terminológiája a *szedés*. A 19. század közepének gazdasági leírásai a Nyírségből mind a két kifejezés használatát említik.⁵⁶ A levelek töről való eltávolításának más módja és elnevezése a nyírségi falvakban nem ismeretes.

A dohánylevelek begyűjtése augusztusban, az *ajjdohány* törésével kezdődik. Ajjdohánynak nevezik a tődohány két-három alsó levelét, amelyet még zölden törnek le. Az *ajjdohány* begyűjtésétől a törés folyamatos munka. A dohány beérésének jele az volt, amikor *fülével*, *kocsányával* könnyen lehetett törni. A kertész ment a sorok között és a letört leveleket hóna alá gyűjtötte. Ami-

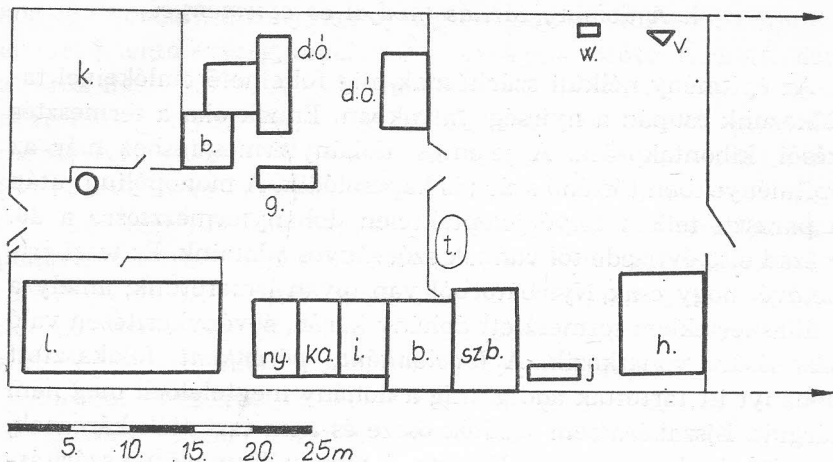
kor egy *hónaalj*, *hónalj* mennyiség összegyűlt (különböző számú levelet jelentő egység, amelynek nagysága a törőtől függött), azt a sorok mellé rakta. A sorok mellé rakott dohányegységeknek a neve *csirke* (Nyírbátor), *fűllő* (Nyírlugos), *csomó* (Nyírpilis) és *csapat* (Nyírcsászári). Változó számú csomót *ölekbe* szedtek össze. (Az *öl* olyan mértékegységet jelöl, amelyet a törő melléhez szorítva két kézzel át tud fogni.) Az első szedés után a *táblákat* naponként feljárták. Egy töről általában négyszer, kiemelkedő termés és jó időjárás esetén ötször szedtek. A dohány utolsó törésénél már nem csináltak öleket, hanem a szekér ment a sorok között és a levelek mellett a dohány kivágott kóróját is felrakták. A korábbi töréseknél az *öleket* a dohányföld szélére kihordták. A rakodást a szekér közepén kezdték meg és a sorok úgy követték egymást, hogy az *ölek*, *csomók* levélhegye mindig a szekér belseje felé nézzen. Napjában legfeljebb kétszer szállítottak és a hazahordott dohányt a *pajtába* szalmára lazán elhelyezték, hogy a felfűzés előtt meg ne égjen.

A dohány többszöri törése az uradalmi dohánytermesztést jellemezte. A debreceni dohányt száradásával párhuzamosan törték, a pajtában való kiszáradás után pedig a *bálozás*, *csomagolás* előtt levelenként külön *simították*. A parasztgazdaságokban termesztett dohányt kb. másfél-két évtizede egyszerre törik. Az érett és kevésbé érett dohánylevelek egyszerre történő betakarítása összefüggésben van a fajtaváltozással. Újabban kétféle dohányt, *virginiát* és *szabolcsi dohányt* termesztenek. Mindkettőt zölden törik. A virginiát zölden szállítják, míg a szabolcsi csak száradás után kerül a dohánybevéltóba.

A folyamatosan vagy egyszerre letört dohánylevelek hazaszállításával párhuzamosan történt a szárítás előkészítése, illetve a szárítás, amelynek építmények nélküli és építményekben történő formái, változatai ismeretesek.

4. A dohányszárítás módjai és építményei

Az építmény nélküli szárításnak alig fellelhető emlékeivel találkozunk csupán a nyírségi falvakban. Ennek oka a termesztés késői kibontakozása. A jelentős dohánytermesztéshez már az építményekben történő szárítás kapcsolódik. A monopólium után a paraszti telken folyó jelentéktelen dohánytermesztésre a 20. század első évtizedeitől vannak szórványos adataink. Ez teszi értethetővé, hogy csak Nyírbátorból van olyan ismeretünk, amely a szálláskertekben termesztett dohány karón, sövénykerítésen való szárítására vonatkozik. A *levelenként, pórénként* felakasztott dohányt itt tartották addig, míg a dohány megfelelően meg nem sárgult. Éjszakára sem szedték össze és nem tartották károsnak, ha a levelet harmat vagy dér érte. A monopólium előtt a szárításnak hasonló eljárásai ismeretesek voltak ezen a területen. A Magyar Gazda 1844-es évfolyama a nyírségi falvakra vonatkozóan a következőket írja: „A dohánylevelek . . . elébb hűves fedél alá aggattatván fel, sárga megfonnyadásuk után önkórójukra, vagy a' mi ennél jobb, a' napra akasztassanak ki, hogy az éjjeli, de kivált augustusi vagy september eleji harmat érhesse azokat; — így a levelek hamar elszáradván széppirosra, a' padokra vagy akármelly fedél alá aggattassanak fel, úgy mindazonáltal, hogy a' kotozók hozzájuk ne férjenek.”⁵⁷ A napon való dohányszárítást írja le *Gulácsy Imre* is: „némelyek a felfűzött dohányt magára a dohány kórójára szokták felakasztani, és ott hagyják megszáradni is.”⁵⁸ A szárításnak ilyen módja nemcsak a Nyírségben volt ismeretes, hanem a környező területeken is. „A dohánylevelek szárításának legősibb nemét Debreczen vidékén, mint Rakamazon, Bogdányban, Nagykárolyban, Nyír-Bátorban sat, valamint itt-ott Galicziában is vehetni észre.” A *póréba* fűzött dohányleveleket füllesztik, majd „egyenlő magasságra levágott palánta sorok kóróin fölül, szárítás végett felaggattatnak. Ezen a kórókon csüngve maradnak a levelek 8—14 napig magától érlelvén, minden idő változásának kitéve.”⁵⁹ *Nyárády Mihály* a Rétközből ír le olyan eljárást, amikor a *dohánypórékat* nádkerítésre aggatják és ott tartják addig, amíg ki nem szárad.⁶⁰

2. kép. A telek építményeinek elrendeződése. Nyírbogát, Szabolcs-Szatmár m. b = baromfiudvar, g = gőré, h = hodály, i = istálló, j = jászol, ka = kamra, ny = nyárikonyha, szb = szénásbódé, szárítóbódé, w = árnyékszék.

A dohányszárításnak más módja Szalmadpusztán és Nyírbélteken fordult elő. „Régen, meg ha nagy volt a dohánytermés a szárításhoz állót csináltunk.” A *dohányszárító-álló* olyan alkalmi megoldás volt, amikor a kerítés mellett ágas-fákat ástak le és a dohánypórékat erre akasztgatták. A dohányt addig tartották kint a szabad levegőn, míg meg nem szikkadt, „aztán bekötöttük a szárító bódéba, de csak úgy, hogy sűrven ne legyen”. A napon történő szárításnak ez a módja nyilvánvalóan a dohánytermesztésnek egy magasabban fejlett periódusához kapcsolódik, s minden bizonnyal összefügg a szárító építmények mellett létező, kiegészítő funkciót betöltő alkalmi építményekkel, vagy mint egy nyírbogati példa mutatja, ilyen szárítási mód kapcsolódik a telken egyidejűleg megtalálható szárítóbódé és hodály használatához (2. kép).

A jelentősebb területen folyó dohánytermesztés elválaszthatatlan az építményekben történő nedvességelvonástól. A szárító építmények elnevezései, formái és szerkezeti megoldásaik, valamint ezeknek az építményeknek a szárításon kívüli funkciói nagy változatosságot mutatnak. Ennek a jelenségnek az okát keresve

3. kép. Dohányszárító pajta. Nyírlugos, Szabolcs-Szatmár m.

4. kép. Dohányszárító pajta. Nyírmihálydi, Szabolcs-Szatmár m.

értelmeznünk kell az építmények terminológiáit, funkciójuknak időbeli változásait és beilleszkedésüket a paraszti telken, vagy a határban található más jellegű építmények körébe.

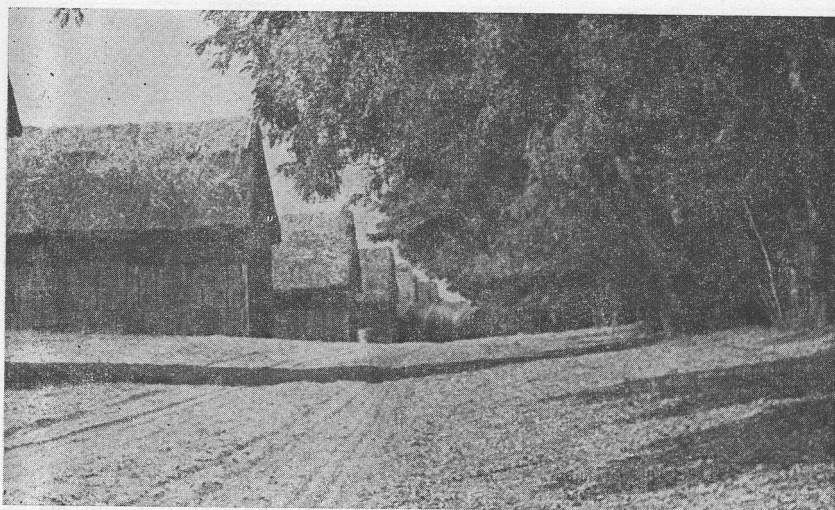
A Nyírség falvaiban a dohányszárítás helyét és építményeit a következő terminológiák jelölik: *pajta*, *hodály* (*dohányos hodály*, *seggenülő hodály*), *csűr*, *depó* és *padlás*.

Pajta. Csépeletlen szálas gabona elraktározására szolgáló gazdasági épület, amelyben helyet biztosítottak a szálas takarmányok mellett a kicsépeelt szalmának, töreknek, polyvának is. A pajta terminológia az egész magyar nyelvterületen megtalálható, de vidékenként (a klimatikus viszonyok által erősen befolyásolva) más építményt jelent, más funkcióra utal.⁶¹ A Nyírség déli részének falvaiban az elnevezés mindenütt ismeretes, csaknem kizárólag a dohány szárítására szolgáló építménnyel kapcsolatban fordul elő. A Nyírséget övező területeken „Debreczenben, a szőlőbeli *kunyhópajta*, tsak”, de „Erdélyben országszerte a szarvasmarha lakhelyét pajtának hívják.”⁶² Debrecenhez hasonlóan Nyírlugoson és Nyírbogáton a határbeli szőlők építményeit is *pajtának*, *szőlőspajtának* nevezik.⁶³ A pajta elnevezés a Szamosháton viszont csak a dohányszárítással kapcsolatban ismeretes.⁶⁴

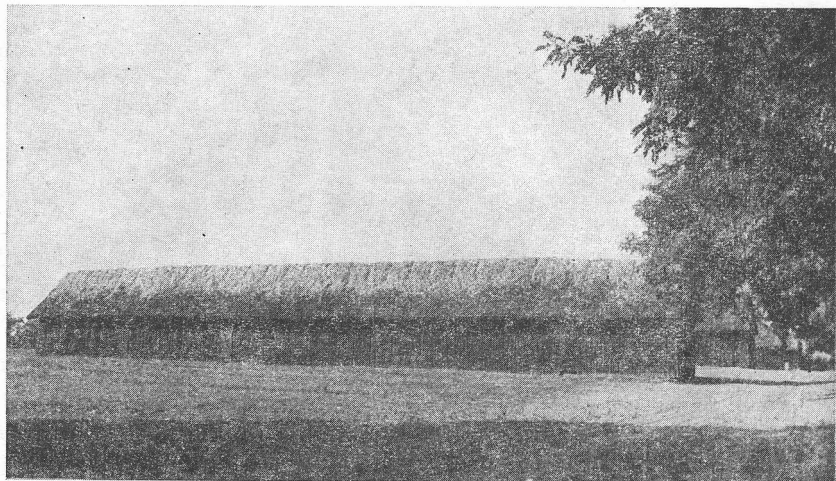
A Nyírség déli részének általam vizsgált falvaiban a pajta terminológia a paraszti telken elhelyezkedő, kis alapterületű dohányszárító építményre utal (3., 4., 5. kép). A paraszti telkek túlnyomó többségén, az ilyen, kifejezetten dohányszárítást szolgáló építmények 1945–50-től, az uradalmi dohánytermesztés megszűnésétől, illetve a paraszti gazdaságok dohánytermesztésének kibontakozásától épültek. Ehhez az építményhez a pajta, dohánypajta megnevezés kapcsolódott. Az építmény tehát újabb eredetű a falvakban, a *pajta* terminológiát viszont az uradalmi dohánytermesztéshez kapcsolódva mindenütt emlékezet óta ismerik. Az elnevezés tehát azonos funkciót betöltő, de szerkezetében, formai megjelenésében más jellegű építményre vonatkozott korábban. A récents gyűjtések adatai arra utalnak, hogy *pajtának*, *dohánypajtának* a felszabadulást megelőzően azokat az építményeket nevezték, amelyek a határban helyezkedtek el, s mérnöki tervek

5. kép. Dohányszárító pajta. Nyírlugos, Szabolcs-Szatmár m.

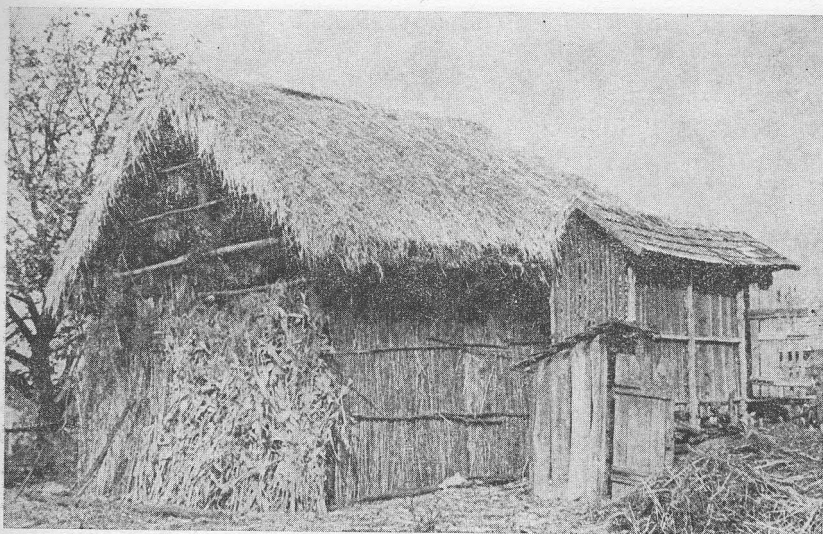
6. kép. Dohányszárító pajták, Nyírmihálydi, Szabolcs-Szatmár m.

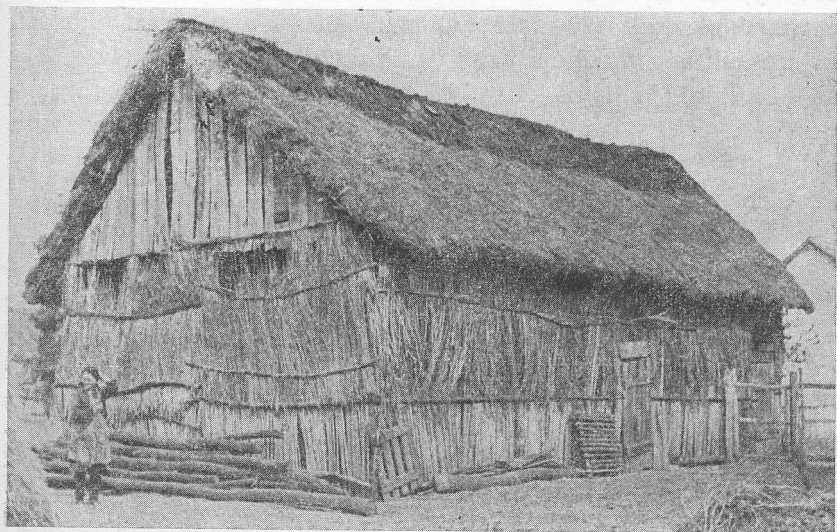
7. kép. Dohányszárító pajták. Nyírmihálydi, Szabolcs-Szatmár m

8. kép. Napraforgó- és tengerikóróból, valamint vesszéből font falú pajta. Nyírmihálydi, Szabolcs-Szatmár m.

9. kép. Napraforgó- és tengeri szár oldalú pajta. Nyírmihálydi, Szabolcs-Szatmár m.

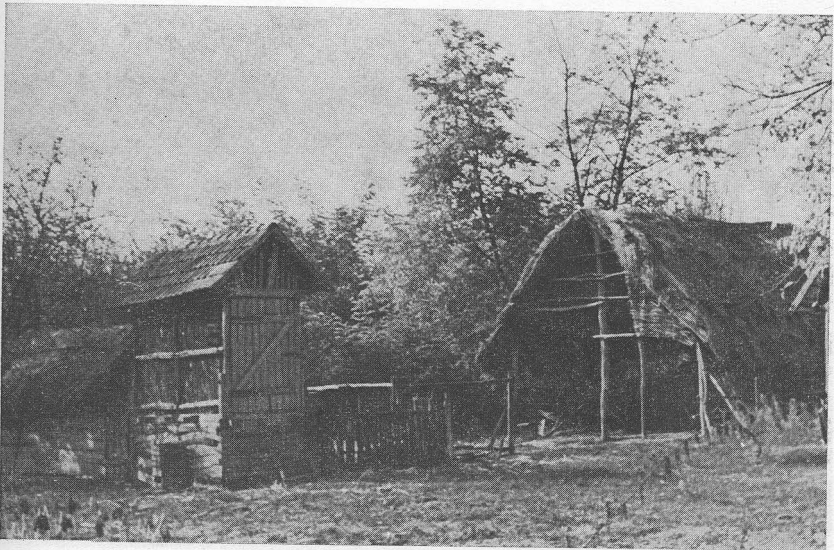
10. kép. Lécből és kenderkóróból készített pajta- vagy csúroidal. Nyírbétek, Szabolcs-Szatmár m.

alapján készült uradalmi dohányszárítók voltak. „Az uradalmi dohánypajták között volt két-, három-, meg négyfiókos pajta. A négy fiókba két kertész költözött. Amikor a dohány sikerült, mind a négy fiókot, az egész pajtát egy-egy kertész dohánypórói töltötték ki” (Szalmadpuszta). Az uradalmi dohánypajták falazata deszka volt, szűk és sok ajtó szolgálta rajta a dohánypórék könnyebb megközelítését és a szellőztetést. A tető szinte kizárólag nádból készült. Az építmény formája keskeny és hosszú volt, 6—10 ilyen épület egy dohányszárító telepet alkotott (6—7. kép). *Takács Lajos* adatai rávilágítanak arra az országos tendenciára, hogy a kincstári előírások szerint készített dohánypajták nyomán, ezek hatására kezdtek meg a paraszti dohányosok kisebbméretű, formailag más dohányszárítóikat építeni.⁶⁵ A hasonló funkció miatt az elnevezés átkerült a paraszti telkek kisebb méretű, anyagában és formájában is más jellegű építményeire. A paraszti dohánypajták többsége ugyanis nem deszka, hanem szellősen záró oldalfalú építmény, ahol a gerendavázon az oldalfalat tengeri, napraforgó és magvas kender kórója, nád, sás, vesszőből készült sövénykerítés, ritkábban deszkaléc alkotta (8—9—10. kép). Az építmények csak egy részét jellemzi szilárdan rögzített oldalfal. Másrészük két végükön, vagy egyik oldalukon nyitott (11—12—13—14. kép). Az ilyen jellegű építményeknek *pajta* és *hodály* elnevezésével egyaránt találkozunk. Természetesen egy-egy falun belül is számos adat vonatkozik arra, hogy a félig nyitott, vagy teljesen nyitott dohányszárító is *pajta* elnevezést kap, vagy mindkét elnevezést felváltva használják. Erre utal *Erdész Sándor* nyírségi gyűjtése és feldolgozása, amelyben megállapítja, hogy „szinte minden portán találunk egy *dohánypajtát*, melyet itt *hodálynak* neveznek.”⁶⁶

A pajta elsődleges funkciójában területünkön tehát a dohányszárításhoz kapcsolódó építmény. Az emlékezet határán belül az uradalmi dohányszárító építményeknek volt ez a neve, majd ezek megszűnése után a terminológia átkerült a paraszti telkeken újonnan épített dohányszárító építményekre. A pajta másodlagos funkciójában mezőgazdasági termények vagy munkaeszközök tárolására szolgáló objektum.

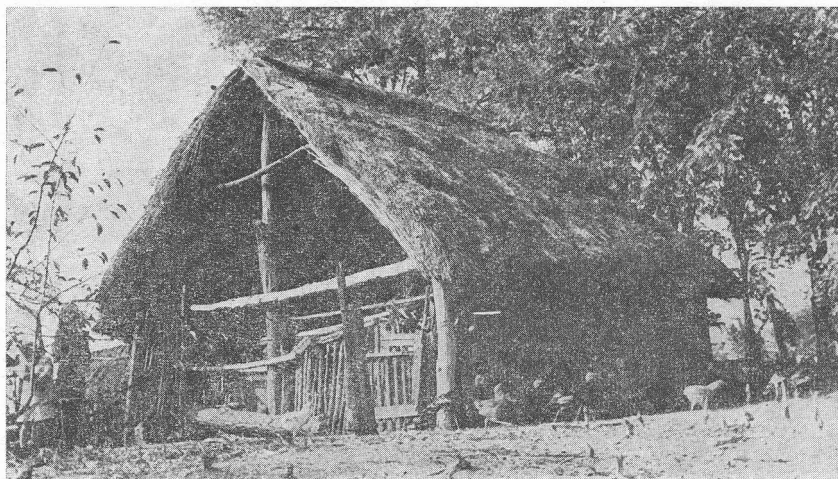
11. kép. Félig nyitott oldalú pajta, vagy hodály. Nyírbéltek, Szabolcs-Szatmár m.

12. kép. Nyitott elejű pajta. Nyírmihálydi, Szabolcs-Szatmár m.

13. kép. Nyitott elejű és oldalú pajta, vagy hodály. Nyírbéltek, Szabolcs-Szatmár m.

14. kép. Félíg nyitott elejű pajta. Nyírlugos, Szabolcs-Szatmár m.

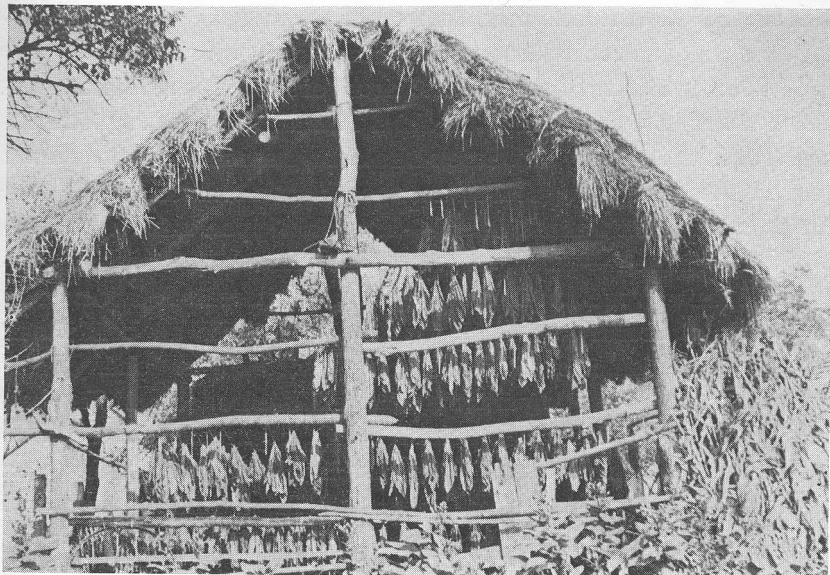

15. kép. Dohányszárításra és állattartásra egyaránt használt építmény —
hodály. Nyírlugos, Szabolcs-Szatmár m.

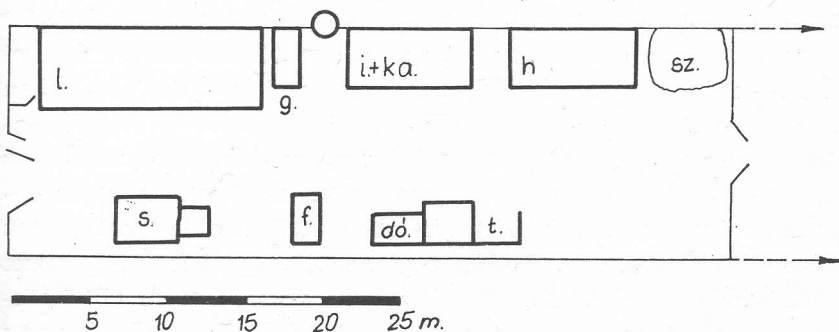

16. kép. Dohányszárító hodály. Nyíracsád, Hajdú-Bihar m.

Hodály. A szónak számos jelentése van, s ezek közül leggyakoribb a juhakol, a juhászkunyhó, a gazdasági épület.⁶⁷ Egy terminológia többféle objektumra utal, másrészt ugyanazon építményt területenként más-más terminológiával jelölik.⁶⁸ A *hodály* szó ismeretlen eredetű vándor szó, amely a magyar nyelvbe valószínű a románból került. A szó jelentései között nem találunk olyat, amely közvetlenül a dohánytermesztésre utalna, vagy a dohánytermesztéssel valamely kapcsolatot mutatna.⁶⁹ *Takács Lajos* mint lehetőséget említi, hogy „a dél-alföldi, Tiszán-túli területeken, ahol e kertészségek a kincstári földeken, a hodályok szomszédságában keletkeztek, egynémelyik hodály is a kertészek szolgálatába került, mint *szárító pajta*, és így a *hodály* név magyarázata nagyon is érthető”.⁷⁰ A hodály eredeti jelentése kétségkívül zárt, fallal rendelkező, állatok tartására szolgáló építmény. A fogalom állattartással való kapcsolatát jól példázza a nyírlugosi adat, ahol a település környéki tanyákon két végén nyitott hodályok ismeretesek. Nyáron ebben száradtak a dohánypórék, de a téli időszakban a birkát tartották benne. (15. kép.) *Dám László* a Nyírségre vonatkozóan állapítja meg, hogy ahol a *dohánypajta* terminus ismert, ott minden bizonnyal egykor uradalmi, két végükön nyitott *hodályok* voltak, s ezekben nyáron dohányt szárítottak, télen pedig az építmény az állatok teletetésére szolgált. Az épület elsődleges funkciója nyilvánvalóan ez utóbbi volt.⁷¹ Így másodlagos, csak később kialakult funkciója az építménynek a dohány szárítására történő felhasználás. (16—17. kép.) *Takács Lajos* Nyírlugosról *repülőhodályt* említ, ami két ágból, erre fektetett gerendából és a gerendához támasztott szarufából állt, erre szalma került, s az építmény alatt dohányt szárítottak.⁷² Ennek a *repülő*, vagy *seggenülő hodály*nak az emléke napjainkban is megtalálható. A *seggenülő*, azaz náddal vagy egyszerű szalmával fedett, földre állított, nyeregtetejű építményre úgy emlékeznek, hogy uradalmakban használták, s a dohányszárítás az építménynek csupán egyetlen, időszakos funkciója volt. Fő jellemzője, hogy télen ez alatt teletették át a birkákat. A faluban található más, a dohány szárítására használt építményeknél az állattartás-

17. kép. Dohányszárító hodály. Nyírmihálydi, Szabolcs-Szatmár m.

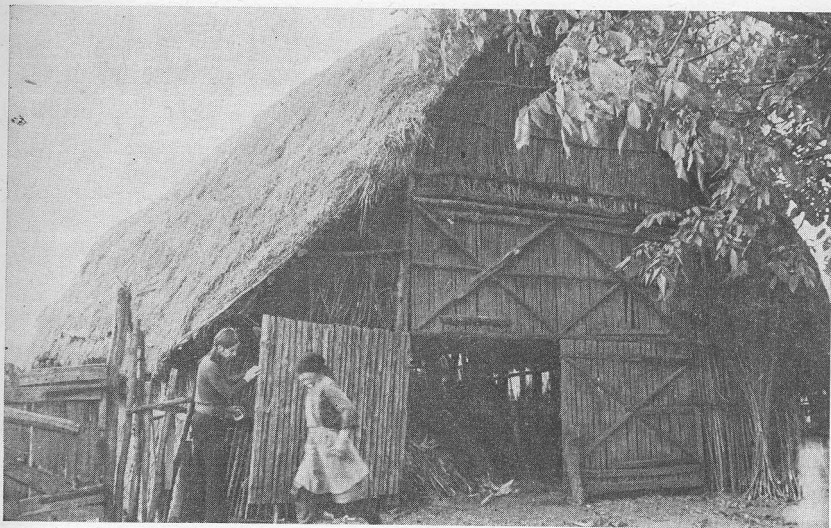
18. kép. A dohányszárító hodály, vagy pajta elhelyezkedése a paraszti telken. Nyírmártonfalva, Hajdú-Bihar m., do = disznóól, f = füstölő, g = góré, h = hodály, i + ka = istálló és kamra, l = lakóház, s = füstölőház kemencével, sz = szalmakazal, t = trágyadomb.

hez kapcsolódó funkció már nem található meg, az adatok kizárólagosan a dohányszárításra vonatkoznak (pl. *pajta*, *depó*).

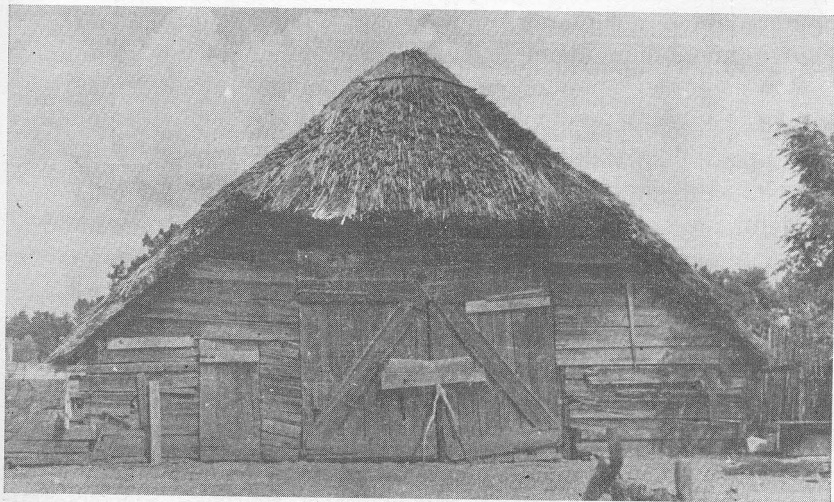
A hodály állattartással kapcsolatos, eredeti funkciójára utalnak *Szabadfalvi József* adatai, aki a Taktaköz és Bodrogköz községeről írja, hogy a „*színeknek* általában nem volt egyik oldalon sem zárt fala, néhány esetben azonban három oldalon is zárt volt. Az építményeket Taktaközben — hasonlóképpen mint a bodrogközi községekben — *hodálynak* hívják”.⁷³ Adataink bizonyító erejűek abban a vonatkozásban, hogy az állattartással kapcsolatos *hodályok* a dohánykertészek közreműködésével az uradalmak egynémelyikében, illetve a nyírségi nagybirtokokon dohányszárítótá alakultak át. E folyamat továbbfejlődésére, az érintkezésen alapuló névátvételre és a dohányszárítók paraszti telken való újabb megjelenésére utal *Erdész Sándor*. Megállapítja, hogy az uradalmi *hodályok*at amikor szétosztották, a dohánytermesztő gazdák fiókonként lebontották azokat és ki-ki felállította saját maga portáján.⁷⁴ Az új épület így megtartotta, megőrizte a korábbi építmény elnevezését, s napjainkban is *hodály* vagy *pajta* elnevezéssel szolgálja a dohányszárítást (18. kép).

A *dohányszárító hodály* és a *dohányszárító pajta* elnevezés kapcsolatára jól utal a Nyírmihálydiban kapott magyarázat: „A *szárító hodály* 12 szakaszos hosszú (1 szakasz = 5 méter) 12 méter magas épület, amelynek oldala deszka, teteje nád vagy szalma. *Hodály* vagy *pajta* a neve, de a kettő egyet tesz. Ezelőtt inkább *pajtának* mondtuk.” Az adat a határban levő uradalmi dohányszárítóra vonatkozik, de ezt a méretek is mutatják. Időben újabb jelenségnek tűnik a *hodály* terminológia ebben a jelentésben, és ez ugyanazon építmény két fogalmi jelölésére mutat. Az uradalmi dohányos *hodályok* megszűnésével a terminológia a paraszti telken épített dohányszárítóhoz, nyitott oldalú szárítóhoz kötődött és *pajta* vagy *hodály* elnevezését napjainkig megőrizte.

Csűr. Míg a *pajta* elsődleges és a *hodály* elsődlegessé vált funkciója a dohányszárítás, addig a *csűr*nél (19. kép) ez másod- vagy harmadrangú jelenség. A Nyírség falvainak — a nagy jelentőségű dohánytermesztéssel összefüggésben — mintegy három évtizede legjellemzőbb gazdasági építménye a *pajta* vagy *hodály*.

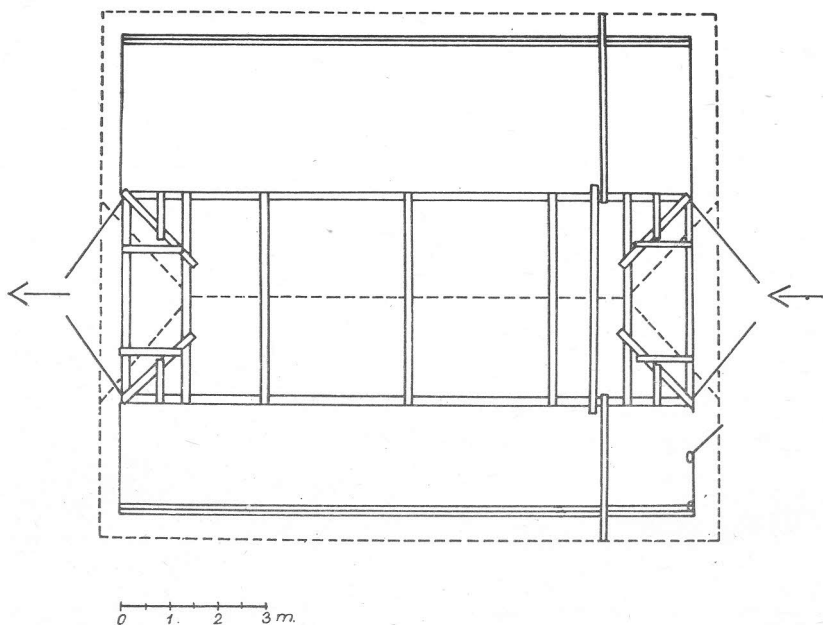
19. kép. Csűr. Nyírbéltek, Szabolcs-Szatmár m.

20. kép. Csűr. Nyírlugos, Szabolcs-Szatmár m.

A *csűr* sokkal ritkábban fordul elő. Elsődleges funkciója a gabonatermesztéssel, majd a takarmánygazdálkodással kapcsolatban ezeknek a terményeknek a tárolása és a gazdálkodás eszközkészletének raktározása volt. Ezt a funkcióját mindaddig kizárólagosan megtartotta, amíg a gabonaneműek és a kapásnövények termesztésének aránya lényegesen meg nem változott (20—21. kép).

A *csűr* és a *pajta* között nemcsak funkcióbeli, hanem jelentős formai különbségek vannak. Alapvető a csűr zártsága. A nyírségi csűrök általában kőalapra épülnek, faluk vályog vagy téglából készülnek és levegősek vagy nyitottak. A csűr mindkét vége általában csapott, a hodályé egyenes. Nyírlugoson „a csűr azért csűr, mert szekérrel át lehet rajta menni, két szétnyitható kapu van rajta, a takarmányt jobb és baloldalra egyaránt lehet rakni.

21. kép. A 20. képen bemutatott csűr alaprajza. Nyírlugos, Szabolcs-Szatmár m.

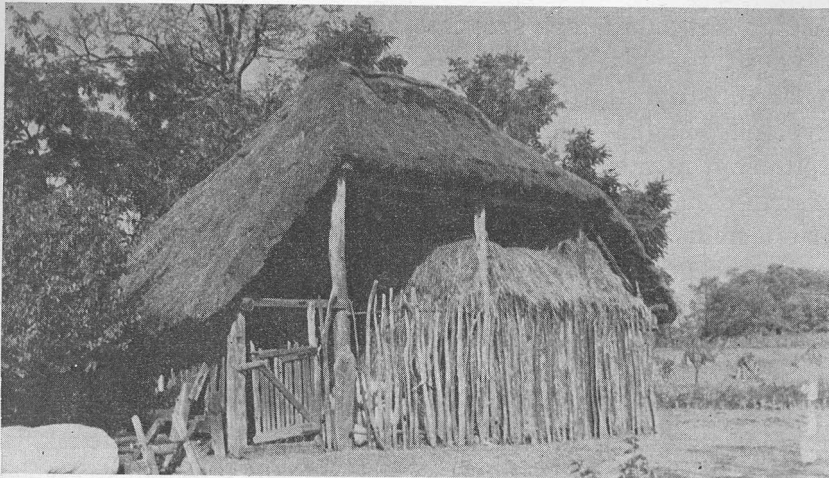

22. kép. Csűrös hodály. Nyírmihálydi, Szabolcs-Szatmár m.

23. kép. Csűrös hodály. Nyírmihálydi, Szabolcs-Szatmár m.

A pajta kisebb, egy kapuja van, meg másképp is építik. Ha valaki épít a portájára, az már csak pajtát épít.” A csűr és a pajta belső beosztásában is eltér egymástól. A csűrnek szabad belső tere van, a pajtákat a *fináncjárók* és az ezekre rögzített *szerbiafák* több fiókra taglalják.⁷⁵ A terminológiák keveredését és az építmények különböző funkcióit jól mutatja a szalmadpusztai adat. „A *pajta* azért pajta, mert abba dohányt szárítanak, a csűrben meg takarmányt tárolnak. Ha a hodályból kiszedik a *szerbiafát*, már nem *pajta*, nem *dohányos bódé*, hanem *csűr*.” Ez a szerkezeti átalakítás, illetve a csűrök eredeti funkciójának megváltozása a nyírségi falvakban lényegében az utóbbi három évtized alatt történt. Nem fordul elő már napjainkban a dél-nyírségi falvakban, hogy a lakórész és a kert közötti gazdasági udvarban a csűr és a dohány szárító pajta vagy hodály egymás mellett jellemzően funkcionálna. Ahol pajta található, annak elsődleges funkciója a dohány szárítás, de egy része a mezőgazdasági eszközök tárolására, más része takarmánytárolásra szolgál. Nyírlugoson, Nyírbélteken, ahol a telken külön takarmánytároló építmény, *depó* van, a pajta gyakran kertbe kerül. A Penészlek környéki tanyákon egymás mellett találjuk a két építményt. Azokon a paraszti telkeken, ahol dohánytermesztéssel nem foglalkoznak, a csűr megtartotta eredeti funkcióját, ott pedig, ahol dohányt termesztettek, a csűrbe beépített *szerbiafákkal* találkozunk. Azokon a helyeken, ahol a funkcióváltás megtörtént, az építmény megtartotta a *csűr* nevet. „A csűrt 1948-ban átalakítottuk, abba szárad a dohány, de ennek már *csűr* marad a neve. Régen is így mondtuk (Nyírbéltek). A csűr a funkcióváltás ellenére is megtartotta elnevezését, vagy megmaradt eredeti funkciója és egyik végében, külön elkerített részben helyet kapott a dohány. Így Nyírmihálydiban ismeretes a *csűr*, vagy *csűrös hodály* (22—23. kép), amikor a csűr bal oldalát külön ajtóval látták el, itt száradtak a *dohánypórék*. A csűr kiugró, fedéllel ellátott része a mezőgazdasági eszközök tárolására szolgált, majd a tényleges takarmánytárolásra használt csűr-részt két ajtóval látták el. Jobboldali része az ún. *szekérbejáró*, ezen keresztül történik a takarmány behordása.

24. kép. Dohányszárító depó. Nyírlugos, Szabolcs-Szatmár m.

25. kép. Depó. Nyírlugos, Szabolcs-Szatmár m.

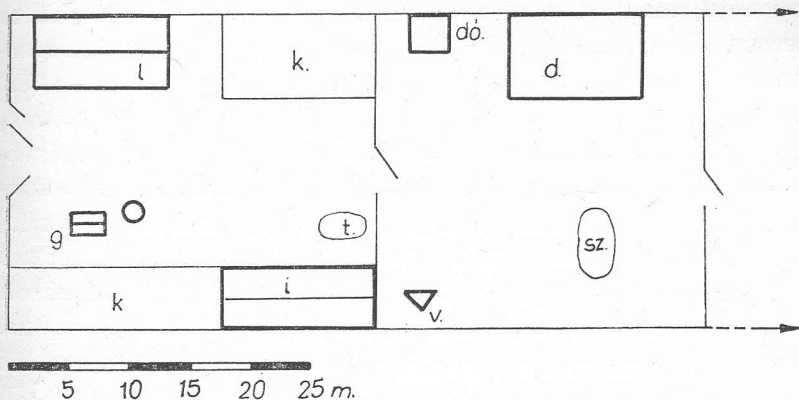
A csűr zárt oldalfala, a szalmatető csapottsága a nyírségi csűrök tipikus jegyét viseli magán.

Depó. A nyírségi falvak takarmánytárolásra használt építményei a *depók*. (24—25. kép.) Ilyen elnevezést és ehhez kapcsolódó építményt nem említ, illetve nem ismer *Takács Lajos* a magyarországi dohánytermesztést feldolgozó munkájában. Az épületnek és e terminusnak eddigi ismereteink szerint nem volt kapcsolata a paraszti gazdálkodással. Ennek megfelelően nem említi a Magyar Néprajzi Lexikon⁷⁶. Tájszótáraink alapján Szeged környékén a pálinkamérés, illetve a pálinkamérő épület neve *depó*.⁷⁷ A Szamosháton katonai raktárat jelölve fordul elő.⁷⁸ A szomszédos területeken, így szlovák nyelvterületen a *depó* terminuson raktárat, szertárat, lerakatot, fűtőházat, mozdonyszint értenek,⁷⁹ s a *depó* elnevezésnek hasonló elnevezése van a román nyelvben is.⁸⁰ A terminológiát az Idegenszavak Szótára is ilyen értelemben említi.⁸¹

A *depó* elnevezés többnyire azokban a nyírségi falvakban fordul elő, amelyek az 1773. évi Lexikon locorum adatai szerint ukrán telepítésűek. (Elsősorban Nyírlugos, de megtalálható Nyírbétek, Nyírpilis és Penészlek településeken is.)⁸²

Az építmény e nyírségi falvakban a telek gazdasági udvarában helyezkedik el (26. kép), s a visszaemlékezések szerint a telken fellelhető gazdasági építmények között a legősibbnek tartják. Elsődleges funkciója a szénatárolás. Dohányszárításra való felhasználása csak másodlagos jelenség (27—28. kép). Tekintettel arra, hogy az építmény a takarmánygazdálkodáshoz kapcsolódik, itt csupán annyit jegyzünk meg, hogy míg a csűr a dohánytermesztés hatására átalakult és nem fordul elő jellemzően egy telken a szárítópajtákkal, dohányos hodályokkal, addig a takarmánytároló *depók* mellett gazdasági udvaron kívül a kertekben előfordulnak kisebb dohánypajták, amelyeket csak szárításra használnak. A *depók* mellett elhelyezkedő szárító építmények neve hasonlóan pajta vagy hodály.

A *depó* nyírségi falvakban való ismeretével kapcsolatban csupán kérdésként fogalmazódik meg, hogy nincs-e összefüggés az itteni építmények és a hegyvidéki területeken fellelhető, hasonló

26. kép. A depó elhelyezkedése a paraszti telken. Nyírlugos, Szabolcs-Szatmár m., d = depó, dó = disznóól, g = góré, i = istálló, k = kert, l = lakóház, sz = szénakazal, t = trágyadomb, v = verem.

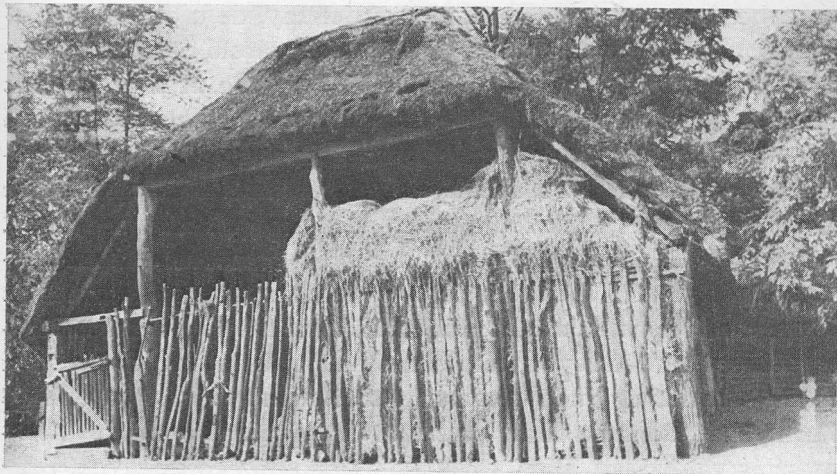

27. kép. Depó. Nyírlugos, Szabolcs-Szatmár m.

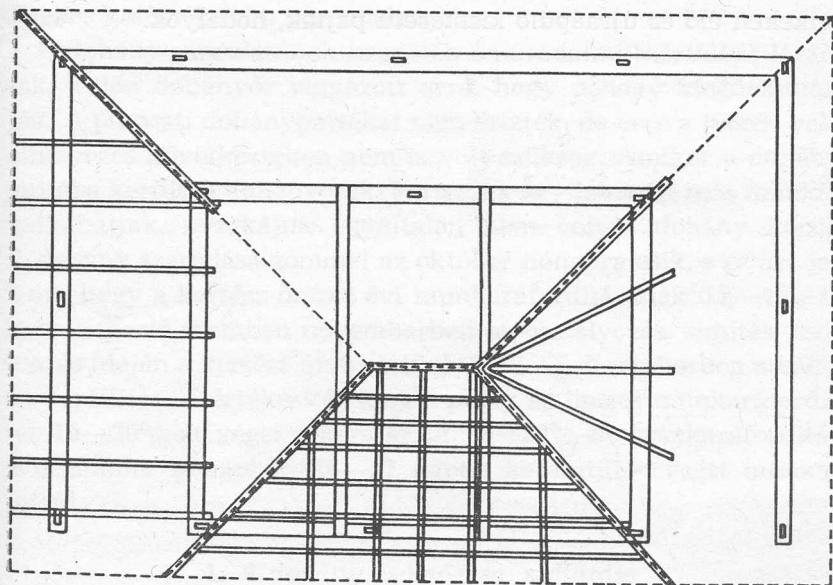
funkciójú, tehát szénatárolásra használt *aborával*.⁸³ Ebben az esetben idekerülése feltétlenül összefügg e terület gazdálkodásában kimutatható észak—déli irányú népességmozgással⁸⁴ (29. kép).

Padlás. Nem jellemzője egyetlen falunak sem, jobbára szórva-nyosan fordul elő, hogy a kismennyiségű dohányt szárító építmények hiányában, vagy éppen nagy dohánytermés esetén a lakóház *padlásán* szárítják (Nyírcsászári, Nyírbátor, Nyírbétek). A *pórémadzagra* fűzött dohányleveleket a tető gerendái között húzták ki. A padláson történő szárítás alkalmi megoldás volt. Nyírmihálydiban és Nyírbátorban, ahol különösen jelentős volt a dohánytermesztés, az uradalmi szárítóhodályokból elhordott pórékat szárították a gazdák a padláson, vigyázva rá és dugdosva a *fináncok* elől. A padláson való szárítás alkalmi jellegét mutatja az is, hogy nagy dohánytermés esetén a hodályból kiszoruló pórékat szárították így.

A szárító építményekkel kapcsolatban azt kell látnunk, hogy az uradalmi dohánytermesztés kibontakozása és a termesztés egy-egy uradalomra jellemző méretei az ennek megfelelő méretű és számú *dohánypajtákat* alakították ki. A határban a dohányos tanyák közelében helyezkedtek el ezek az építmények. Az uradalmi gazdálkodás megszűnésével, kezdetben állami kényszer hatása alatt, majd a termesztés jövedelme és egyéb előnyei miatt mind gyorsuló tendenciával fejlődött ki a paraszti dohánytermesztés. A termesztett mennyiségnek megfelelően (átlagosan 0,5—1 hold) saját kezdeményezésre, vagy állami támogatással megjelennek, és a paraszti udvar szerves gazdasági objektumaivá válnak a *szárító pajták*. A „mindentermelő gazdaságok” tároló-építményei a *csűrök*, csak azokban a gazdaságokban maradtak meg, ahol kis területen sem tértek át a dohánytermesztésre. Ahol ez megtörtént, a dohány jelentős változást eredményezett a gazdálkodás struktúrájában. A gazdaságok fő pénzügyi alapját képező, korábban vásárra vitt termékek, állatok helyét a dohány váltotta fel. Ennek a változásnak egyik megnyilvánulása a telek gazdasági udvarának átrendezése vagy egyes korábbi építményeinek funkcióváltozása. A korábbi, kizárólagos tároló épít-

28. kép. Depó. Nyírlugos, Szabolcs-Szatmár m.

0 1 2 3 m.

29. kép. Depó alaprajza. Nyírlugos, Szabolcs-Szatmár m.

ményben, a *csűr*ben helyet kapott a dohány, de a *csűr* terminológia továbbra is fennmaradt. A takarmánytároló *depók* funkciójukat megtartották, de melléjük beépült a *pajta*. A *pajta* mellett formailag is hasonló építményt jelent a *hodály*, amely szórványos adatok szerint korábban az állattenyésztés építménye volt. A *hodály* eredeti funkciója a dohánytermesztés hatására megszűnt, de az építmény más funkcióban is megtartotta eredeti elnevezését.

1946—48-tól az 1950-es évek közepéig a paraszti dohánytermesztés telekhez kötött *szárítópajtái* jelentősen megszorodtak. A paraszti termelés mellett folyamatosan kifejlődött a termelőszövetkezetek dohánytermesztése, amely rohamosan kiépítette a határ jellemző építményeit, a nagyméretű, sorosan elhelyezkedő *hodályokat*, *dohányszárító pajták*at. A nyírségi falvakban a termesztés változásait hűen követték nyomon az építmények. Számos funkcióváltás után jellemző objektumai a nyírségi falvaknak a határban elhelyezkedő *dohányszárító pajták*, és a paraszti telkeken élő és újraépülő kisméretű *pajták*, *hodályok*.

III. A DOHÁNY SZÁRÍTÁSA, ÉRTÉKESÍTÉSE, HASZNOSÍTÁSA

A dohány törése és felfűzése után a dohánylevelekkel telített pórémadzagok másfél-két hónapig száradnak a pajtában. Az egyenletes száradás feltétele az volt, hogy a dohánylevelek a pórémadzagon, illetve a szerbiafákra rögzített pórék ne kerüljenek túl közel egymáshoz. A száradást a pajták belső kiképzése tette egyenletessé. A pajták fiókokra oszlottak, a fiókok között belső járók voltak, ezeket nevezték *fináncjárónak*. A pajta belső ágait, oldalsó tartóoszlopait belécezték, ezek voltak a szerbiafák. Ezekre kötötték fel a pórémadzagokat.

A dohány sárgulásának kezdetén az uradalmi szárítókat lezárták, külön dohányőr vigyázott arra, hogy nehogya megdézsmálják. A paraszti dohánypajtákat nem őrizték, de erre a telken való elhelyezés következtében nem is volt szükség. Amikor a dohány pajtába került, a dohányosok, kertészek egy hónapig más munkát vállalhattak, munkájuk egyáltalán nem volt a dohány körül. A dohány száradása zömmel az október hónapra esik, s ez azt jelenti, hogy a kertész összes évi munkaráfordításának 0,5—1⁰/₀-át köti le. Ezzel szemben novemberben az osztályozás, simítás, csomózás idején a kertész munkájának 15⁰/₀-át, decemberben a bálózás, szállítás és értékesítés idején pedig az összes munkaráfordítás 19—20⁰/₀-át végzi a kertész. A 19—20⁰/₀-os munkaráfordítás a december hónapban 26—27 napon keresztül végzett munkát jelent.

1. A dohány csomózása, szállítása

A dohány száradás utáni simítása, szállítása, illetve a szállításra való előkészítése az uradalmi tanyák külön *simító-csomózó há-*

zaiban, *pajta*iban történt. Nyírmihálydi melletti Gyácson, ahol uradalmi dohánytanya volt, a szárító hodályok mellett a *pajta*őr, a cselédek és a dohánykertészek házain kívül külön *csomózóház* is volt. A dohánykertészek irányításával, minden kertész mellett 3—4 napszámossal folyt a munka. Napszálltakor a dohánymunkások, napszamosok szedték le a pórékat, s a *pórémadzagról* lehúzott dohányleveleket *besikálták*, kisimitották. A simítást az osztályozás követte. A dohány színének és a levelek nagyságának megfelelően 6—10-féle minőséget különítettek el. A kisimitott, szétválogatott dohányleveleket *pállóba* (Nyírbogát, Nyírpilis), *máglába*, *csomóba* (Nyírmihálydi), *csomóba*, *füllőbe* (Nyírbátor) rakták. (Ezek a menyiségek nem meghatározott egységek voltak, de a bálozás szempontjából lényegesek. Az egy *bálba* kerülő máglarakások megközelítőleg megegyeztek.) A *bálát* a dohány szállítása, beváltása előtt készítették. A *bála* készítésekor a földre helyezik az ún. *bálfákat* (ez két különböző nagyságú, külön erre a célra készített deszkalap, amely a dohánycsomók rögzítésére szolgál). A *bálfákra* szalmát raktak, hogy a dohány ne törődjön, majd erre kerültek a *máglák*, két sorjával, levéllel, hegyel egymásnak szembe. Amikor a *máglák* a kívánt magasságot elérték, szalmával fedték le, majd a két felső *bálfa* került rá. Az alsó és felső *bálfákat* gúzzsal átkötötték, s ebben a formában szállították. Egy-egy átlagos *bálába* 80—100 db póré dohány került, aminek súlya 1,5—2 q között volt.

A *bálák* útja a *csomózóházból* a *fábrikába*, a nyírbátori dohánybeváltóba vezetett. Szállításkor minden kertész ment a saját *báljaival*. A beváltásnál mindig jelen volt az uradalom gazdasági képviselője is. A kertészeket sorban szólították, s ha a dohány minősége nem volt megfelelő, a *bálákat válogatás alá helyezték*. Ez azt jelentette, hogy a dohányt egy-két osztállyal lejjebb sorolták. A beváltás és fizetés után az uradalom és a kertész évről-évre számításai következtek, s ezzel a kertész dohányossal kapcsolatos munkája befejeződött.

Az uradalmi munkákkal szemben a paraszti dohányosztályozás és simítás mindig a lakóházban történt. 1960—65-ig jellemző volt a beváltás előtti simítás és minősítés. Nyírmihálydiban paraszti

dohányosok is fogadtak napszámosokat a csomózás és bálozás idejére. A dohányt ezek segítségével 10 féle minőségre válogatták: *barna* 1—2—3 osztályú, *világos* 1—2—3 osztályú, *zöld* 1—2—3 osztályú és *rossz* minőségű. Az 1960-as évek közepétől már nem volt szükség a dohány simítására, de ha ezt mégis megtették, a minősített dohány beváltási értéke magasabb volt. Az utóbbi gyűjtések adatai szerint a parasztgazdaságokban termelt dohányt kb. 10—15 éve *katicázzák*. A pórémadzagról lehúzott száraz dohányt kisebb csomókba, minőségek szerint összefogva ponyva közé, ládába rakják. Egy-egy erre a célra használt almás ládába kb. 20 kg mennyiségű dohány kerül. A ládába kerülő egységek a *katicák*, míg a csomagolási eljárás a *bálozás*. Két-három évtizede a bálozás még sajátos, sok erőkifejtést igénylő férfimunka volt. Napjainkban pedig csaknem mindenütt a nők bálozzák a dohányt. A bálák elszállítása szekerezéssel történik. A dohánybeváltóban háromféle minőséget különböztetnek meg. Az 1970-es évek elején a III. osztályú ára 1860 Ft/q, a II. osztályú 2490 Ft/q, az I. osztályú dohány ára pedig 3000 Ft volt. Első osztályú dohány csak szórványosan fordult elő, a paraszti természetőktől az átvétel többnyire II. és III. oszt. értékben történt. A nyírségi falvakban egy-egy átlagos dohánytermesztő parasztgazdaság 4—6 q dohányt termeszt, ami átlagosan 10—15 000 Ft-os jövedelmet eredményez évente.

2. Dohánycsempészes

A dohány szabad értékesítése az 1851-es monopóliummal megszűnt. Ettől az időtől csak engedéllyel lehetett dohányt termesztetni. A termelés és értékesítés meghatározottságán kívül ennek az intézkedésnek jelentős társadalmi következményei is lettek. Korábbiakban már szóltunk a dohánytermesztő társadalmi rétegek kicserélődéséről, az új dohánytermelő centrumok kialakulásáról. A dohány termelésének és értékesítésének megkötöttsége más következményekkel is járt. A kötelező beváltás ellenőrzése feltételezte egy speciális szervezet, testület létrejöttét, a pénzügy-

őrök, vagy köznyelvi elnevezés szerint a *fináncok* ellenőrző szervezetének kialakulását. A fináncok és a termelők, az ellenőrök és az értékesítő csempészek „harca” az uradalmi idők végéig kísérője volt a dohánytermesztésnek. A dohánycsempészetet nem a monopólium hívta létre, hiszen „a 18. század bármely évtizedének emlékeit vizsgálhatjuk, mindenütt ott találhatjuk a nagyarányú dohánycsempészetet”.⁸⁵ Az értékesítésnek ez a formája „bármennyire tiltva is volt és bármennyi finánc vigyázott is a dohányra, a monopólium után is szokásban maradt”.⁸⁶

A csempészekre vonatkozó történetek, a csempészkedésre vonatkozó adatok szép számmal fordulnak elő a Nyírség falvaiban, s úgy beszélnek a csempészekről, mint olyan emberekről, akiknek a munkáját akik csak tudták, segítették.⁸⁷

„Régen voltak dohánycsempészek mindenfelé. 1910-ben, amikor még Hadházon laktam, az én tanyámon is volt egy csempész asszony. Sokat megfordult itt, ez volt az átmenő szállása. Két férje volt neki, az egyiket Nyavajás Gergelynek hívták, a másikat meg Kovács Andrásnak. Lehet, hogy csak azért mondta, hogy mind a kettő férje, mert azokkal járt dohányért. Ezek ebből éltek. Eljártak Adony (Nyíradony) alá, Bökönytől kezdve. A dohányosok, meg dohányos legények ezeket már ismerték mindenhol. Megbeszélte jeleik voltak, s amikor megjelentek a csempészek, a dohányosok bementek a pajtába, számos pórét lekötöttek kötéllal együtt a szerbiafákról. Vitték a csempészeknek, akik addig meghúzódtak valamelyik árokban vagy kazalban.

A csempészek csak éjszaka közlekedtek és soha nem mentek egyedül. A megkapott dohányért gyorsan fizettek, aztán madzagostól berakták a pórékat a magukkal vitt zsákba. Olyan utakon jöttek meg mentek, amiket csak ők ismertek. Ezeknek a vezetőjük az asszony volt, akit Ábri Zsófinak hívtak. Sokszor fagyban, dérben csempészték a dohányt. Amikor kitömött zsákokkal megjelentek a hadházi tanyán, úgy néztek ki, mint a hőember. Megpihentek, aztán más éjszaka vitték tovább a dohányt. Átadták valamelyik gazdának, aztán azok vitték tovább, másutt értékesítették.

Abban az időben egy koronáért adták kilóját. Nemcsak a csem-

pészek hordták szét a dohányt, hanem az is előfordult, hogy Szovátról meg Kabáról jött érte 4—5 ember a tanyára. Este megérkeztek és keresték a csempészeket. Elmondták kinek mennyi kell, alkudoztak. Sokszor nem is jutott mindegyiknek. Ezek aztán mentek a dohánnyal megint öt-hat megyén át.

A csempészek csak éjszaka közlekedtek, mert a határ tele volt fináncokkal. Sose jártak rendes úton. Amikor egy-egy útról visszaérkeztek, folyton arról beszéltek, hogy itt ilyen hóba szakadtak bele, ott meg olyan gödörbe estek. A nyíri földeket mindig szidták, mert sokszor felmentek a hegyre, oszt olyan szelek voltak, hogy jobbra-balra eltérítette őket. Dúló meg út nem látszott, de nem is nagyon jártak azon. Amikor elérték a hadházi nyomást és belementek a hadházi ligetbe, ott már nem félték, kifújták magukat. A hadházi határban ugyanis nem termett dohány, nem kellett félni a fináncoktól. Csak Bökönyben (Szabolcs megye, Nagykállói járás) Hadházig őrködtek. Bökönyben nemcsak az uradalmak, hanem a parasztok is termesztettek dohányt, csakúgy, mint Hajdúdorogon. Akinek kertje volt, ha nem egyebet, de kapadohányt termelt” (Petó Gergely, Szalmadpuszta).

A dohánycsempészeknek kedvelt területe volt a Nyírség, mert minden uradalomban volt dohány. Távolabbi helyekről eljártak a nyírségi falvakba és innen is közvetítők láncolatán keresztül elkerült a dohány az ország különböző vidékeire. A csempészet kockázatos vállalkozás volt, de azért vállalkoztak rá sokan, mert könnyű volt az értékesítés és jól megfizették a dohányt. A csempészek idegennek nem adták el a dohányt soha, mindig ismerősökhöz vitték, akikről tudták, hogy nem adja ki őket a fináncoknak.

Az uradalmi pajták száradó dohányának megdézsmálásával minden faluban találkoztunk. Ha csak kevés számú póré tűnt el, senki sem gondolt arra, hogy csempészek tették, a helybeli parasztokra gondoltak. Nyírpilisén a gazdák már a zöld dohányt megdézsmálták, s azt a padon kötélre felfűzve szárították meg. A dohányszáradás idején a kertészeken kívül ezért ellenőrizték a parasztgazdákat is a faluban. Dohányt nem termeltek, mégis ritka volt az olyan gazda, akinél ne lett volna eldugva egy-egy

füzér dohány. Ilyenkor alig várták, hogy a levelek megszáradjanak, mert a vágott dohányt már könnyebben lehetett rejtegetni. Száradás után a levelekből kiszedték a kocsányt, és 10—15 levelet *vágat*ba csavartak össze. 20 ilyen vágatot zsineggel összefogtak, s ennek kötet lett a neve. Ezt általában az ágy szalmája közé rejtették, ahol a dohány érlelődött is. A dohányzó ember ebből a kötetből néhány levelet vágott fel egyszerre. A vágás leggyakoribb eszköze a kaszapengéből készült kés és a dohányvágó deszka volt. A dohányos a vágás minősége szerint elkülönített *egyszer* és *kétszer vágott dohányt*. Az egyszer vágott dohány cigarettába való, ha kétszer kellett vágni a dohányt, az már megtört, csak a pipában égett el. A felvágott dohányt tenyér között összemorzsolták, hogy a dohánypor kiperegjen belőle, majd bőrből készült *dohányosban* tárolták. Hogy a *szűzdohány* ne legyen felismerhető, nagyon gyakran boltból vásárolt *vágott dohánnyal* keverték.

3. A dohány szerepe a népi gyógyászatban

Takács Lajos a magyarországi dohánytermesztésről készített monográfiájában írja, hogy a dohányzás és a gyógyítás már a dohány elterjedésének kezdeti időszakában is összekapcsolódott. Ennek okát abban látja, hogy a dohánynak rendkívüli gyógyhatást tulajdonítottak.⁸⁸ A dohány gyógyító erejéről és hasznáról tudósítanak a 18. századi népies nyomtatványok, vagy a kéziratos gyógyító könyvek. Ilyen 18. századi kéziratos gyógyító könyv került elő Borsod megye délkeleti részéről.⁸⁹ Készítésének helyét nem ismerjük. A benne számbavett magyar, latin, német, „tót” nyelvű gyógyítási eljárások között külön fejezet foglalkozik a „tubáknak, vagy dohánynak hasznai”-val. Megemlítését és a vonatkozó részek közlését azért tartjuk lényegesnek, mert minden bizonnyal általános, a nép körében mindenütt ismert gyógyító gyakorlatról ad számot, illetve egyfajta összegezést. E gyógyító könyv receptjeinek ismeretében kísérletet tettünk, s megvizsgáltuk azt, hogy a 18. században feljegyzett ismeretanyag megtalálható-e napjaink népi gyógyító gyakorlatában, ezen belül is első-

...sorban a volt dohánykertészek között? Ennek megfelelően alábbiakban a gyógyítókönyv vonatkozó adatait közlöm, majd ezt összevetem a récents gyűjtések ismeretanyagával.

1164. recept a „*Tobáknak vagy dohánynak hasznai*”

A' leveleit melegen kösd a hideg okokbul származott régi fő-fájó fejre, igen jó. Hideg okokbul származott nyak merevedtségre és testnek minden fájdalmaira jó kötni.

Tobákbul csinált kis pillulát tedd a fájó fogad odvába, de elsőben tobáka succusában mártott ruhával dörgöld meg a fogad, ez mind fog-fájdalmat, mind fog rothadást gyógyít.

Vízben főtt levele melly fájást, régi hurutot, nehéz lélegzetet gyógyít. Hamu alatt melegíted és úgy hamvassan reá kötöd a levelét, szeles gyomrot gyógyít.

Levelének füstit ha szádban szívod, nehéz lélegzet ellen jó.

Eczetben mártott leveleit vagy levele succusában mártott ruhát melegen ha reá kötöd, gyomor és lép rekedést gyógyít. Hidegvett lábadat vagy kezedet háromszor vagy négyszer levelével meg-dörgöld, és azután sós meleg vízzel mossad, meggyógyulsz. Mérges fegyverrel vágott sebekben tölcs levelének succusát és levelével kösd.

Mérges harapásokat, dögös és mérges mirigyeket gyógyít. Büdös rothadt, genetséges, pondrós és férges új és ó sebeket, kelevényeket, sülyt, fene-sebeket a succusa, és ha reá kötöd, levele gyógyít. Sömört-is és koszt, tehenek, ökrök és másféle barmok férges sebeit.

A'ki füstivel gyakran él, rút álmokat lát. Minden nap éhomra meg-rágott levele a sok rothadt taknyot és nyálat kitisztít az Ember testébül, és így a köszvény ellen is jó.”

A 733. recept „Fog-fájás ellen” javasolja a dohányt: „A szekfüvet annyi dohányval együtt kenyér héj alatt meg-kell főzni, és abbul elsőben egyszer bévenni, másodszor-is, újobban kell főzni és bé-venni mint elsőben, másodszor-is, a míg tarthatya szájában tarcsa; de harmadszor semmiképpen ne próbállya, és úgy a foga meg-gyógyul ha jó, ha ugyan rossz, vonassa ki.”

Gyűjtéseim során a dohány gyógyításra való felhasználásának következő módozataival találkoztam. Nyírbogáton a dohányker-

tészek vallják, ha valakinek hülése, köszvénye, reumája vagy szaggató fájása van, arra a helyre, ahol e bántalmakat érzi, nedves, leveles dohányt kell kötni. Hasonlóképpen itt csinálták azt, hogy szúrt, vagy vágott vérző sebre dohánylevelet kötöttek úgy, hogy azt előtte szappannal lemosták. Állítják, hogy a dohánynak a fogfájás megszüntetésében semmilyen szerepe nincs. Szalmadpusztán a dohánylevelet gennyes kiütések, lábdaganatok gyógyítására használták. Ilyenkor a dohánylevelet lekefélétk, megszappanozták, ezt a daganatra illesztették, majd másik dohánylevéllel átfogták és rákötötték a testrésze. Saját gyakorlatukból tudják, hogy az ilyen levélpakolást kétszer kell csinálni, s eddig még minden esetben használt. Nyírbátorban, Nyírlugoson és Szalmadpusztán emlékeznek arra, hogy a juhászok felkeresték a dohánykertészeket és állatgyógyításra kértek dohánylevelet. Azt nem tudják, hogy a férges állatokat a levéllel, vagy a levélből készített kivonattal gyógyították-e. A nyírbélteki dohányosok a tetves állatot vízben főzött erős dohánylevél mosták le és ezt minden esetben hasznosnak tartották. Ebben a faluban gennyes dagاناتokra szappanos leveles dohányt tettek, s azt tartják, hogy a nyúlhájjhoz hasonlóan ennek is érlelő, szívó, gennyfakasztó hatása van.

A gyógyító könyv receptjeit, előírásait és a népi gyakorlatban meglevő ismertett adatokat összehasonlítva megállapíthatjuk, hogy a dohány egyik, nem elhanyagolható funkciója a gyógyításban betöltött szerepe volt. Ennek vélt, vagy tényleges gyógyító hatását nem tudjuk igazolni, de nincs okunk kételkedni az adatközlők saját gyakorlati tapasztalataik alapján megfogalmazott állításaiban sem. Úgy tűnik, néhány recept, leírás kivételével ugyanazokkal a gyógyító eljárásokkal, felhasználási módokkal találkozhattunk az 1970-es években (s ez az emlékezetben visszavezethető a századfordulót követő évtizedekre), mint amit az ismeretlen szerző megfogalmazott a 18. századi leírásában a dohány gyógyító szerepéről.

IV. A DOHÁNY MÁS TERMELVÉNYEKHEZ
VISZONYÍTOTT ARÁNYA,
A GAZDASÁGOKON BELÜLI SÚLYA
ÉS A JÖVEDELEM FELHASZNÁLÁSÁNAK MÓDJAI

A nyírségi falvak parasztgazdaságaiban a dohánynal bevetett terület nagyságát, más növényfélésekhez viszonyított természetési arányát jövedelmezősége és munkaidő igényessége lényegesen befolyásolta. (A megállapítás természetesen nem érvényes a nagyterületű, feleskertészeket alkalmazó gazdaságokra, uradalmi üzemszervezetekre.) A parasztgazdaságokban kis területen termesztett dohány jövedelmezőségéről (amely az 1970-es éveket jellemezte) korábbiakban vázlatosan szoltam. A jövedelem reális értékét természetesen az határozza meg, hogy milyen munkaerő és munkaidő ráfordítással jut hozzá a termelő. Összehasonlításként említhetjük, hogy míg pl. a cukorrépa 38, a tengeri 22, a lucerna 9 munkanapot kíván, addig a dohány a melegágyak elkészítésétől az értékesítésig a gazdasági év 135—140 napját veszi igénybe a természetől.⁹⁰ A dohánytermesztés összes munkaidő ráfordítása évszakok, illetve hónapok szerinti megoszlásban a következő képet mutatja.⁹¹

Hónapok	A munkatevékenység jellege	Szükséges napok száma	Az összes ráfordítás %-a
Február	A melegágy-kellékek elkészítése		
Március	Szerszámok javítása, a szükséges anyagok és a melegágy elkészítése, magvetés, palántanevelés	10	7
Április	Palántanevelés, folyamatos ültetés megkezdése	6	4
Május	Palántanevelés, ültetés	17	12—13
Június	Ültetés és kapálás	10	7
Július	Kapálás és a melegágyak felszámolásával kapcsolatos teendők	10	7

Augusztus	Tetejelés, koccsozás, a törés megkezdése, dohányfűzés, a pajta előkészítése	25	18—19
Szept.	Folyamatos törés, szállítás, dohányfűzés	11	8
Október	A dohányszáradás időszaka, amely a dohányostól vagy kerétsztől nem igényel munkaidő-ráfordítást		
November	Simítás, osztályozás, csomózás	21	15
December	Simítás, osztályozás, csomózás, bálozás, szállítás, értékesítés	25	18—19
Január	Kisebb munkák a szállítással, szárító pajtákkal kapcsolatban	4	2—3

A dohánytermesztésre fordítandó munka lényegében a gazdasági év egészét átfogja, és hónaponként egyenetlenül oszlik meg. A dohányfeldolgozásra és a szállításra, értékesítésre való előkészítés, amely az összes munkának csaknem a felét teszi ki, novemberre és decemberre esik, tehát arra a két hónapra, amely a parasztember életritmusában a gazdasági munkák vonatkozásában kevésbé aktív, pihenési időszakot jelenti. Az augusztusi munkáktól — amely gyakorlatilag az egész hónapot leköti — eltekintve, a dohánykertész vagy paraszti dohányos más mezőgazdasági munkák végzésébe be tud kapcsolódni. A saját földbirtokkal nem rendelkező kertészeknél ez feles vagy harmados munkák vállalását tette lehetővé, míg a paraszti gazdaságokban ez indokolja a nagy munkaigényes dohány mellett más növények termesztését, vagy részesmunka vállalását.

Gyűjtéseim során nem talákoztam olyan parasztgazdasággal, amely kizárólag dohánytermesztéssel foglalkozna. A dohány mellett helyet kapnak a jellemző kalászosok (rozs vagy búza), a kápások (elsősorban tengeri és burgonya), valamint a kerti növények. Ezeknek a termesztési aránya a család létszámától, a földterületek nagyságától, minőségétől, valamint az állatállománytól függően erősen differenciált. A dohánytermesztésnek a gazdaság szerkezetében betöltött jelentőségét és arányát a Nyírség falvaira jellemző néhány üzemegység elemzésével mutatjuk be.

1. Arányok és értékek az uradalmi üzemszervezetek dohánytermesztésében

A nagybirtokon folytatott dohánytermesztésre elsősorban a récens gyűjtések alapján következtethetünk. Ezek az adatok főleg a termesztés munkafolyamatára, a termesztés jellegére és a dohánykertészek életkörülményeire vonatkoznak. Viszonylag kevés pontos statisztikai adattal rendelkezünk egy-egy nagybirtok dohánytermesztésének mennyiségére, a termesztés eszközkészletére és a dohány más termelvényekhez viszonyított arányára vonatkozóan. A Szabolcs megyére vonatkozó statisztikai összefoglalások alapján egy átlagos, 500 kh-as uradalmi birtok vetésterülete, illetve beosztása a vetett növényfélésegek alapján a 19. század utolsó évtizedében a következő, jellemzőnek nevezhető képet mutatott: 150—200 kh területen kalászosok (ezen belül a rozs vetésterülete a legnagyobb), 100—150 kh területen ugar és 150—200 kh területen kapásnövények (ezen belül a három főtermény, a kukorica, a burgonya és a dohány a gazdaság jellegétől függően különböző arányban szerepelt).⁹²

E jellemző képet kiegészítve és finomítva alábbi példáinkban elsősorban a történeti-statisztikai felméréseket figyelembe véve, azokat a récens gyűjtésekkel kiegészítve mutatunk rá a dohány egy-egy nagybirtokon betöltött szerepére, jelentőségére.

Aba puszta (Nyíradony mellett): A század első harmadában Jármay Ferenc birtoka. Abapuszta mellett tulajdonában volt még Eszeny határa is, s e két birtokrész összterülete 1300 magyar hold volt. A hasznosítás szerinti megoszlás a következő képet mutatja: 200 hold legelő, 320 hold erdő és 50 hold szőlő.⁹³ A szántóföldi művelésre, ill. növénytermesztésre felhasznált terület 700 hold volt. A növénytermesztésre használt terület növénynevek szerinti beosztását nem ismerjük pontosan, az viszont figyelemre méltó, hogy a statisztikai felmérés a dohányt *különleges termelési ágként* említi. Dohánytermesztéssel 27 kh-on foglalkoztak, s Abapusztán a dohánykertészeknek külön ún. *kertész-telepük* volt. A récens gyűjtések szerint a dohánykertészek száma évenként 5—6 fő volt, s szükség szerint fogadhattak maguk mellé bér-

munkásokat, akiket ők fizettek. A tanyán 2—3 évente cserélődtek a kertészek.

Bogát (ma: Nyírbogát): Bogáthy József és neje birtoka. A család a századfordulót követő években jelentős földterülettel rendelkezett még Somogy megyében is. Az itteni birtok nagysága 1979 kh volt, amely művelési ágak szerint a következő megoszlást mutatta: 60 kh kaszáló, 10 kh legelő, 131 kh erdő és 10 kh szőlő. A birtok túlnyomó többségén, azaz 1626 kh területen szántóföldi növénytermesztés folyt. A leírások kiemelik, hogy 50 kh-on folyik lóheremag, 50 kh-on kék mák és 100 kh-on dohánytermesztés. Az állattartásra és az ipari tevékenységre vonatkozó adatok arról győznek meg, hogy a Bogáthy-birtok a növénytermesztés és állattartás egyensúlyára épülő, jól szervezett uradalmi üzemegység volt. 276 db magyar szarvasmarhát, 500 db mangalica sertést is összeírtak, de emellett a nagykiterjedésű erdőben rendszeres tűzifa-kitermelés folyt és kiemelkedő jelentőségűvé vált a cserzőanyag előállítás is. A kapásnövényeken belül a burgonya-termesztés elsődlegességére utal az, hogy az uradalomban napi 700 liter teljesítményű szeszgyár üzemelt.⁹⁴ A récens gyűjtések szerint az uradalomban a *virginia* (hevesi) és a *szabolcsi* dohányt termesztették. A dohánytermesztés határbeli helye hosszú években keresztül nem változott. A termesztés területe a kertészek számától függően 80—100 kh között mozgott. Egy-egy kertészcsaládra 6 kh dohány megművelése, gondozása jutott. A dohánykertészek valamennyien feles dohányosok voltak, s munkájuk elvégzéséhez megfelelő számú napszámost fogadhattak a helybeliek közül. Ezeket az uradalom fizette úgy, hogy díjukat az év végi elszámoláskor a dohánykertész juttatásából levonta. A dohány az uradalom legtöbb jövedelmet biztosító növénye volt, s jónak tartották a kertészek díjazását is. Ez az oka annak, hogy egy-egy dohánykertész évtizedeken keresztül itt maradt. A kertészeknek állandó telepe volt a falu határában.

A dohánytermesztés egy-egy uradalmon belüli területi arányaira utal az is, hogy Nyíraczádon a Vécsey-uradalomban rendszeresen 10 dohányos művelt 60 kh dohányföldet, Nyírbaktán pedig Podmaniczky Géza uradalmában 80 kh területen termesztették.

tettek dohányt évente. Piricsén Katz Mihály 1638 magyar holdas birtokán 1300 holdon folyt szántóföldi növénytermesztés. Itt is 10 dohánykertész alkotott egy *uradalmi dohányos-tanyát*, s a megművelt terület pedig rendszeresen évi 60 hold volt.⁹⁵

Az uradalmi dohánytermesztésre vonatkozó récents gyűjtéseim során Nyírbátor környékén számos adat utalt az ún. Mándy-uradalomra, amelynek györgyligeti, pálkutai, kerekhalmi és hintófarki tanyáin éltek dohánykertészek. Az uradalomban nagyjelentőségű dohánytermesztés folyt. A récents gyűjtések kontrolljaként a nyírbátori Báthori István Múzeum Adattárából előkerült egy jegyzőkönyv, amelyet 1919 márciusában, a nyírbátori járási munkástanács vett fel az uradalom gazdasági felszereléseiről, az akkor raktáron található terményekről, a vetésterületről és annak növénynek szerinti hasznosításáról. Tekintettel arra, hogy a statisztikai adatok és az eddigi récents gyűjtéseim szerint a járásban itt folyt legnagyobb egységes területen a dohánytermesztés, szükségesnek tartom ismertetni és elemezni a jegyzőkönyv vonatkozó anyagát.⁹⁶

a) A Mándy-uradalom *györgyligeti* gazdaságának területe 1919 márciusában 1057 kh, amelynek hasznosítása, ill. növényfélések szerinti beosztása a következő képet mutatta:

A terület hasznosítása	Nagysága kh-ban	Nagysága az összes terület %ában
1. Búza	20	1,9
2. Rozs	317	29,9
3. Takarmány rozs	20	1,9
4. Őszi árpa	15	1,4
5. Dohányföld	88	8,3
6. Cseléd convencio föld (ti. a dohányosoknak)	88	8,3
7. Lucerna	10	0,9
8. Zabos bükköny	70	6,6
9. (Nincs jelezve)	25	2,3
10. Csalamádé	31	2,9

11. Takarmánytök	15	1,5
12. Feles burgonyaföld		
a községi lakosok számára	187	17,9
13. Feles tengeriföld		
a községi lakosok részére	72	6,8
14. Ugarlegelő	80	7,6
15. Erdőföld	10	0,9
16. Hasznavehetetlen	9	0,9
Összesen :	1057	100%

b) Az uradalom kerekhalmi, pálkutai és hintófalvi birtokából 989 kh területen folyt szántóföldi növénytermesztés. Beosztását az 1919. március 26-i állapotnak megfelelően az alábbi táblázat mutatja:

Növényféléesség	Nagysága kh-ban	Nagysága az összes terület %-ában
1. Búza	139	14,0
2. Rozs	52	5,3
3. Őszi árpa	50	5,0
4. Takarmány rozs	15	1,5
5. Bíborhere	8	0,8
6. Zab	57	5,7
7. Burgonya	106	10,7
8. Takarmányrépa	15	1,5
9. Cukorrépa	35	3,6
10. Tengeriföld	171	17,4
11. Dohányföld	100	10,1
12. Zabos bükköny	104	10,4
13. Csibehur	16	1,6
14. Csalamádé	42	4,3
15. Tök	10	1,0
16. Ugarlegelő	31	3,2
17. Lóhere	38	3,9
Összesen :	989	100%

c) Az uradalom legkisebb területű egysége a bátori tanya körül helyezkedett el. A kalászosok, kapások és takarmánynövények termesztésének összes területe 810 kh volt.

Növényféléseég	Nagysága kh-ban	Nagysága az összes terület %-ában
1. Búza	60	7,4
2. Rozs	229	28,3
3. Tavaszai árpa	79	9,7
4. Burgonya	77	9,6
5. Tengeri	144	17,9
6. Zabos bükköny	60	7,4
7. Csibehur	17	2,1
8. Csalamádé	18	2,1
9. Csillagfürt	71	8,7
10. Egyéb	55	6,8
Összesen :	810	100%

Az összeírás növénytermesztéssel kapcsolatos adataiból⁹⁷ megállapíthatjuk, hogy a Mátyás uradalom pálkuti, hintófarki, kerekalmi, györgyligeti és bátori tanyai gazdaságában 2956 kh-on folyt gazdálkodás. Ebből a növénytermesztés 2111 kh területet kötött le.⁹⁸ A növénytermesztés területi arányai azt mutatják, hogy a legnagyobb területet, 996 kh-at a kalászosok (rozs, búza, őszi- és tavaszai árpa) foglalták el. A kalászosok között kiemelkedő szerepe volt a rozsnak, amelyet 598 kh-on, a kalászosok területének 60%-án termesztettek. A kapások között külön-külön is jelentős területtel szerepel a tengeri (315 kh), a burgonya (183 kh) és a dohány (188 kh). A 498 kh területet lekötő kapásnövények között közel 30% a dohány aránya. Az arányoknál természetesen többet mondanak számunkra az értékek, az árviszonyok és összehasonlításuk. A kalászosok között legnagyobb területen termesztett rozs évi szabolcsi átlagtermése 5,7 q/kh. Országos átlag-

értéke pedig 1906—15 között 22,3 korona/q volt. Ez az érték nagyjából megfelel a helyi viszonyoknak is, hiszen 1915-ben a rozs országos átlagára 31,22 kor./q volt, a debreceni piacon pedig 30,43 kr./q.⁹⁹ A háborús években rohamosan növekedett valamennyi termény ára, így reálisabb, ha az 1906—15. évi átlag helyett az 1915. év áraival számolunk.¹⁰⁰ Ez azt jelenti, hogy az uradalomban évente termesztett kb. 3500 q rozs (amelynek nagyobb részét minden bizonnyal értékesítették) közel 104 000 korona termelési értéket eredményezett. A kapások között a dohányt teljes mennyiségében értékesítették. A dohány átlagtermése 1901—5 között 7,9 q/kh, 1913—1914 között 6,6 q/kh és 1926—33 között 7,9 q/kh volt. 1915—25 között nem rendelkezünk pontos adatokkal, de az ezt megelőző és az ezt követő évek adataiból 7,47 q/kh-s átlagtermésre következtethetünk.¹⁰¹ Az évenként termesztett mennyiség így megközelítőleg 1404 q-ra tehető. 1915-ből nem ismerjük a dohány debreceni hivatalos felvásárlási árát, az országos ár viszont 54,83 kor./q volt.¹⁰² Ez azt jelenti, hogy a Mátyás-uradalom dohányból szerzett évi jövedelme megközelítette a 77 000 koronát. (Ha a termesztés költségei és kertészek bére a bevétel harmadát kötötték le, az évi tiszta jövedelem akkor is megközelítette az 53 000 koronát.) A kapásnövények között a tengeri és a burgonyatermés nagyrészt az állattartást szolgálta. Esetleges nagybani értékesítésükről nincsenek ismereteink. Termesztett mennyiségük és értékük a dohány jelentőségét még inkább érzékelteti. A tengeri átlagtermése Szabolcs megyében 7 q/kh volt a századfordulót követő egy-két évtizedben. Ára pedig 1915-ben a debreceni piacon 22,58 kor./q, tehát lényegesen alacsonyabb, mint az országos átlagár, amely 25,78 kor./q volt.¹⁰³ Az uradalomban termesztett tengeri értéke megközelítette az 50 000 koronát. A szabolcsi burgonyatermesztést és -értékesítést a nagy termésátlagok és az alacsony felvásárlási árak jellemezték a századforduló után. A megyei átlagtermés 42 q/kh, a felvásárlási ár pedig 0,13 kor./q volt.¹⁰⁴ Ez hozzávetőlegesen 1000 korona termelési értéket jelentett évente, tehát eladásra való termesztése nem volt kifizetődő. Hasznosítása elsősorban az állattartásban volt, vagy a környező szeszfőzdeknél egy-

egy nagy terméseredményű évben az alacsony értékesítési árak miatt gyakran fel sem szedték a burgonyát, hanem beszántva trágyaként alkalmazták. Számos településen a burgonyát a legolcsóbb trágyának nevezik).

Adatainkat annak igazolására sorakoztattuk fel, hogy az uradalomban termesztett növényfélések közül értékesítésre a rozst és a dohányt termesztették. A rozst termesztési területe közel háromszorosa volt a dohányénak, és ilyen termesztési arányoknál az évi összes jövedelme csupán egynegyedével volt több, mint amit a dohány eredményezett. Igaz, munkaerő- és munkaidő-ráfordításban a dohány sokkal többet igényelt, de ez fokozottan mutatkozott meg jövedelmezőségében is. Ez ismételten azt mutatja, hogy a dohány az uradalmak leggazdaságosabban termelhető és termelt növénye volt.

A dohánytermesztés jelentősége még érzékletesebben mutatkozik meg, ha az uradalom gazdálkodási szerkezetének egészét vizsgáljuk. Említettem, hogy a takarmánynövények termesztése elsősorban az állattartás igényeit, szükségleteit elégítette ki. Az állatállomány nagyságát, egy-egy állatfajta számát (az értékesíthetőségen túl) a sajátos nyírségi homokon a szántóföld nagysága határozta meg. A szántóföldet az országos átlagtermések eléréséhez is rendszeresen trágyázni kellett. A szükséges trágyamennyiséget pedig a helyi állatállománynak kellett biztosítani. A szántóföld nagysága és az állatállomány közötti kapcsolatot az uradalom állatállományának bemutatása is érzékelteti.

Állatállomány darabban	György- ligeti tanya	Pálkuti tanya	Kerek- halmi és bátori tanya
Ló, hámos igás	7	—	—
kocsiló	4	—	—
igás ló	—	—	17
csikó	—	—	12
Ökör, jármos	13	—	84
Bivaly	12	—	2

Marha (heverő)	29	—	—
Bika	1	—	1
Tenyészkan	11	—	—
Kan	4	—	—
Tinó	—	—	33
Juh, anyajuh	—	144	—
kos	—	—	—
birka	—	133	—
Sertés, anyakoca	—	100	—
éves süldő	—	19	—
hízó	—	15	—
szopós malac	—	493	—

A táblázat adatait összegezve megállapíthatjuk, hogy az uradalom négy tanyáján 1137 db állatot vettek számba. Az összeírásból úgy tűnik, hogy a pálkuti tanyán szakosított és az értékesítést szolgáló állattenyésztés folyt. Itt tartották a juh- és sertésállományt. Az uradalomnak eszerint 280 db juha és 907 db sertése volt. A másik három tanyán a földműveléshez, gazdálkodáshoz szükséges igás állatokat tartották. Az állatok és a gazdasági felszerelések¹⁰⁵ számbavétele azt mutatja, hogy csaknem kizárólagos igavonó állat az ökör volt. Míg 24 db igavonó lovat és 11 db igásló szekeret írtak össze, addig 97 db ökör és 31 db ökrösszekér volt a gazdaságban. Figyelemreméltó a bivaly viszonylag nagy száma (14 db), amelynek szintén a földművelésben volt szerepe.

Az uradalom gazdasági szerkezete felnagyított méretekben ugyanazokat az arányokat tükrözi, mint ami jellemzi a kis területen folytatott paraszti gazdálkodást.¹⁰⁶ A nyírségi talaj gyenge minősége miatt az uradalmi üzemszervezet is csak akkor lehetett rentábilis, ha gazdaságát, gazdálkodását a növénytermesztés és állattartás egymásrautaltságára, szükségszerű kapcsolatára utalva *Márton Béla* kiszámolta, hogy az a nyírségi gazdaság, amelynek annyi állata van, hogy minden *számosállatra* 2,5 hold megművelendő terület jut, az már nagyon intenzív lehet. Amelyikre 4–6 kh esik, tisztességesen gazdálkodik, amelyekben azonban 6 kh-nál több jut, abban az eredményes gazdálkodás feltételei hiá-

nyoznak.¹⁰⁷ (Márton Béla 1 számosállaton 1 db szarvasmarhát, vagy 1 db lovat, 2 db 2 éven aluli marhát, vagy 3 éven aluli lovat, 5 db sertést, 10 db malacot, vagy juhot ért.) Adatait a nyírségi kisparaszti gazdaságok szerkezetét, gazdasági és gazdálkodási egyensúlyát vizsgálva többszörösen ellenőriztem, s számításeit az 1940-es évek végéig reálisnak, igaznak kell elfogadnunk. Megállapításai vonatkoznak a nagy területen való gazdálkodásra is. A Mátyás-uradalom állatállománya 360 számosállatnak felel meg. Ez azt jelenti, hogy 8,2 kh-anként jut egy-egy számosállat, ill. annak a trágyája. Ha az uradalom csak saját állatállománya természetes trágyáját használta volna fel a rendszeres talajjavításra, akkor nem lettek volna meg a rendszeres, a rentábilis gazdálkodás feltételei. Ezért fel kell tételeznünk nagy mennyiségű műtrágya rendszeres használatát, alkalmazását is. A gazdálkodás rendszeresen átlagon felüli szinten tartása megkívánta az ilyen nagyságrendű állatállományt, az állatállomány viszont lekötötte a szántóföld több mint felét, amelyen takarmánynövények termesztése folyt (a 2111 kh nagyságú területből 1111 kh). A szántóföld alig felén termesztették a Nyírség két legjellemzőbb, s legjövődelmesebb, s legjelentősebb növényét a rozsot és a dohányt. A különbség az volt, hogy míg a rozs holdanként 173,45 korona jövedelmet eredményezett, addig a dohány ennek közel két és félszeresét, holdanként 409,58 koronát.¹⁰⁸

Ezek az adatok általánosíthatók, a kis és a nagy gazdaságok esetében is mutatják a növénytermesztés és állattartás természeti viszonyok, adottságok szülte egymásrataltságát. Ez a kapcsolat pedig a nyírségi gazdálkodás olyan sajátos arculatát adja, amelynek következményei napjainkban is kimutathatók a nyírségi falvak településszerkezetében, a telken álló építmények jellegében és rendszerében.¹⁰⁹

2. A dohány szerepe és beilleszkedése a parasztgazdaságok szerkezetébe

A nyírségi falvak parasztgazdaságainak dohánytermesztésében három jellemző periódust lehet megkülönböztetni. 1851 előtt a Nyírség nem tartozott az ország jelentős dohánytermesztő területei közé. A kis területen folytatott termesztés (1738 hold) a paraszti dohányosok kerti jellegű művelésére, a saját felhasználásra utal. A vonatkozó történeti anyag hiányos, ennek az időszaknak a paraszti termesztéséről, a termesztés jellegéről nem tudunk képet alkotni. A dohánymonopólium meghirdetésével új szakasz vette kezdetét. A korábban említett okok mellett a nagybirtokon kialakuló dohánytermesztést teljes erővel támogatta a korabeli publicisztika, s főleg a nagybirtokos érdekeket képviselő, 1884-ben meginduló Magyar Dohányújság, amely nemcsak meghirdette, hanem következetes harcot folytatott a kistermelők ellen, ill. a nagybirtokon folytatott dohánytermesztés mellett.¹¹⁰ 1888-ban a Dohányújságban *Ambrus József* arra hívja fel a figyelmet, hogy „A szemes gabonaneműek árának túlságos csökkenésével egyedül a dohánytermesztés azon gazdasági ág, mely jelenben a gazdaközönség fáradságát és kiadásait méltóképpen megjutalmazza.”¹¹¹ A dohánytermesztés a parlamentet is foglalkoztatta, ahol általános érdeklődést váltott ki. A gabonakonjunktúra megszűnése fő oka volt annak az érdeklődésnek, mely „magan körokben mutatkozik és napról-napra fokozódik.”¹¹² A dohánytermesztéssel kapcsolatban hozott rendelkezések is lényegesen hozzájárultak ahhoz, hogy a nyírségi nagybirtokokon rohamosan tért hódított e növény termesztése. A nagybirtok mellett eleve reménytelen volt az előzmények nélküli termesztés parasztbirtokon történő kifejlődése. Minden bizonnyal ezek az alapvető okai annak, hogy az uradalmi gazdálkodás megszűnéséig paraszti dohánytermesztésre utaló récens anyaggal alig-alig találkozunk.

A paraszti üzemszervezetek gazdálkodásának és fejlődésének alapja ebben az időszakban a tengeri és a burgonya termesztése, ill. e termesztésre épülő állattartás volt. A takarmánynövények termesztésére berendezkedett gazdaságok tipikus formájaként

egy nyírbátori 20 kh-as paraszti üzemszervezetet mutatunk be. Kónya Sándor gazdaságának kifejlődési, „alapozási időszaka” az 1928—38 közötti évtized volt. 1927-ben kezdett gazdálkodni 14 kh örökölt birtokon. A három nyomásra osztott határban hét helyen volt földje. A kalászosok nyomásába elsősorban gabonát, azaz rozst vetett, kisebb területen kapott helyet a búza és az árpa. Ezek aránya évről évre változott, de a rozs fele részben, vagy kétharmados arányban került a kalászosok nyomásába. A kapások nyomásába rendszeresen tengeri és burgonya került, kisebb területen, főleg a táblák szélén, a kipusztult kukorica, tengeri helyén kapott helyet a napraforgó. A tengeri közé rendszeresen takarmánytököt is vetett. A burgonya, nagy terméshozama miatt a kapások egyharmadát foglalta el. A birtok harmada az évi ugar területébe esett. A gazdálkodás közvetlen célja olyan takarmányalap biztosítása volt, amelyre „beállíthatott” 5—6 sertést. Ezeket áprilisig hizlalta, majd eladta. A kapott összeget kipótolta, s 4—5 félellős tehenet vásárolt, amelyet vétel után közvetlenül „kicsapott” a közlegelőre. Két hónapi nevelés után ezeket is eladta. Árából annyit tartott meg, amelyből augusztusban 5—6 sertést tudott vásárolni. November végére azokat meghizlalta és a saját szükségén kívülieket ismét értékesítette. A novemberben kapott pénzt „pihentette”, csak januárban fektette be, mert a téli disznótartás nem volt jövedelmező. A disznótartás és ennek haszna a család évi hús, zsír, szalonnaszükségletét fedezte. A tehéntartás pedig annyit jövedelmezett, hogy egy-két év alatt 1 hold „nyíri homok” ára összejött belőle. Egy évtized alatt így vásárolt 6 hold földet, ezzel alakult ki a 20 holdas gazdaság, amely a szövetkezet megalakulásáig változatlan maradt.

E 20 holdas parasztgazdaság irányítása a két háború közötti időszakban — a nagybirtok gazdálkodásához hasonlóan — a nyírségi parasztgazdaságok szervezésének, szerkezetének általános jellemzőit is mutatja. Mint korábban említettem, a Nyírség gyenge minőségű talaján a növénytermesztés feltétele a gyakori trágyázás volt. Ehhez pedig megfelelő számú ígás- és háziállatra volt szükség. Az állattartás a takarmánynövények, elsősorban a tengeri, burgonya, répa, tök megfelelő mennyiségű termesztését

kívánta meg. A nyírségi falvak parasztgazdaságainak általános vonása a takarmánynövények termesztése és az állattartás között kialakult egyensúly. Ezen túlmenően a gazdaság stabilitásának fokmérője és egyben a jövedelem felhasználásának szinte kizárólagos módja a földvásárlás volt. Az 1940-es évek végétől a gazdálkodásnak és a jövedelem felhasználásának ez a módja, jellege alapvetően megváltozott. A magyar társadalom mélyreható strukturális változásai a paraszti gazdálkodás évszázadok alatt ki-jegecesedett formáit gyökeresen változtatták meg. A termelőszövetkezetek mellett élő paraszti gazdálkodásnak egyre kevésbé lehetett célja a fentebb említett egyensúly kialakítása és az erre szerveződő, hagyományokkal-megszokásokkal telített életmód megtartása. Az állattartás, elsősorban az igásállatok (ló, szarvasmarha) számának gazdaságokon belüli csökkenése a föld hagyományos termelési beosztását megváltoztatta. A gazdálkodás korábbi képéhez viszonyítva általában csökkent a takarmánynövények termesztésének területe. A megváltozott társadalmi-termelési adottságok és nagy jövedelmezősége mellett ez a tényező is hozzájárult ahhoz, hogy a dohány egyre több parasztgazdaságban és háztáji földön kapott helyet a Nyírség falvaiban. A vetésszerkezet olyan átalakulásáról van szó, ahol részben a korábbihoz viszonyítva nagyobb területen, az esetek többségében viszont új növényként jelenik meg a dohány.

Egy 60 holdas gazdaság két háború közötti szervezését, irányítását Nyírmihálydiből közlöm. „Én nem foglalkoztam sose dohánnyal, a faluban se nagyon. Dohányosok, főleg napszámosok voltak szép számmal, de azok az uradalmakban voltak. 25 éves koromban, 1911-től kezdtem gazdálkodni, amikor megnősültem. 60 hold földem volt. Még nagyapám apja kapta az első földdarabot ebben a birtokban, mint úrbéres birtokot. Erről maradt nagyapámra, aki mindig gyarapította. 20 hold úrbéres birtok 12 évi úrdolga után az övé lett. Ő is vásárolt, meg az apám is, amikor én gazdálkodni kezdtem, már minden föld együtt volt. A 60 holdhoz 10 marha és 16—18 sertés volt, meg ökör, amennyi a földhöz kellett. Ennyi trágya kellett ilyen földhöz. Később már jött a keserű trágya, a lipinusz, újabban meg a műtrágya, de azt vagy 20 éve

használják itt a faluban. Ló nem volt sohasem, csak ökör. Az kellett a nyíri hegyekhez. Az ökör volt kifizetődő. Ha jól volt trágyázva a föld, az megadta a szükséges takarmányt, az ökör meg jól fizetett. Pesti nagykereskedők jöttek érte a kállói meg a bátori vásárra, oda kellett a jószágot felhajtani. A megállapodás szerint minden ökörben 1 mázsa faggyúnak kellett lenni. A jószágot lemérték és a súlyából számították ki a faggyút. A kereskedők aztán hajtották tovább innen. Az ökör árából fiatal jószágokat lehetett venni, azt megint hízásra fogni, vagy földet vásárolni, akkor az volt az érték. Ezt persze nem mindenki tudta megcsinálni, csak az, akinek annyi földje volt, meg úgy gazdálkodott, hogy elbírta az állattartást.”

A példákat hosszan lehetne sorolni. Ezek nemcsak a parasztgazdaságok szerkezetére utalnak, hanem fényt vetnek a két háború közötti időszak birtokos parasztságának életmódjára is. Témánk szempontjából annyit állapíthatunk meg, hogy az uradalmak szomszédságában a Nyírség falvaiban nem alakult ki számottevő dohánytermesztés a paraszti földeken.

A paraszti dohánytermesztésben a harmadik periódus a földosztással, a szövetkezeti gazdálkodás kialakulásával kezdődött. A szétosztott földeken pl. Nyírbátorban az 1950-es évekig folyt a gazdálkodás. A kisbirtokokra visszatért a faeke és a kézi vetés. Az első csoport 1948—49-ben alakult meg. A csoport megalakulását az tette szükségessé, hogy nem volt megfelelő állatállomány a gazdaságokban, a földet nem tudták megfelelően trágyázni, a faekével nem lehetett mélyen szántani. A föld fokozatosan kimerült, minden évben kevesebb lett a termés. A szövetkezeti gazdálkodás fokozatos megszilárdulásával az „önálló”-nak maradt parasztgazdaságokban lényeges szerkezeti átalakulások történtek. A vetett növényfélések arányváltozásában fontos szerepe volt annak, hogy földterületük arányában dohánytermesztésre kötelezték a gazdákat. Ilyen parasztgazdaságot mutatok be Nyírbojáról. A 13,5 kh-as gazdaság termesztési adatai az 1948—50-es évekre vonatkoznak, s az 1930-as évek adatai szolgálnak összehasonlításhoz:

Termesztett növények	1930	1948—50	
	vetett ter. kh-ban	vetett ter. kh-ban	termés- átlag q/kh-ban
Búza, rozs	3	5	6—7
Burgonya	2	1	100—150
Napraforgó	1,5	1	5—6
Tengeri	2	1,5	20—25
Répa	400	800	60—70
	négysz.	négysz.	
Lucerna	400	800	
	négysz.	négysz.	
Dohány	—		
Gyepkaszáló	változó	1—1,5	
Ugar		1—1,5	
Összesen	11,5 kh	13,5 kh	

A récents gyűjtések azt bizonyítják, s erre utal a fenti példa is, hogy a kapásnövények közé a burgonya, a napraforgó és a tengeri nem számottevő rovasára kapott teret a szántóföldi művelésű dohány. Az 1 kh-on termesztett dohány — figyelembe véve az átvételnél általános II. osztályú besorolást, és az 1970-es évek elejének felvásárlási árait — kb. 18—20 000 Ft tiszta jövedelmet biztosított, s ez a példaként említett gazdaság évi tiszta bevételének több mint 50%-a. A termesztés területét befolyásoló tényező, s egyben a dohányjövedelem felhasználásának leggyakoribb módja — az 1950—60-as években — a földadó befizetése volt.

A termelészövetkezetek mellett élő parasztgazdaságokat az eltelt két-három évtizedben olyan társadalmi hatások érték, amelyek minőségileg alapvetően mássá formálták a gazdálkodást. Az átalakulás eredményeként a dohánytermesztés sajátos kertkultúrává alakult változatával találkozunk leggyakrabban. A hagyományos gazdálkodás célja a létfenntartáson kívül a jövedelem földszerzésben, földvásárlásban való megnyilvánulása volt. Ezzel szemben az utóbbi években a határbeli gazdálkodás fokozatos megszűnésének és a telek mögötti kert, vagy háztáji földek in-

tenzív, sokoldalú kihasználásának tendenciája érvényesül. Ennek a folyamatnak megfelelően a dohánytermesztésnek általánosabb színterévé vált a kert, mint a határbeli földek. A termesztés színterének megváltozásával a termesztés területi arányai is megváltoztak.

A Nyírség falvaiban a kerti dohánytermesztés képe rendkívül differenciált. A telekhez tartozó kertek nagysága különböző, s a vetett növényfélések aránya is szinte évről évre változik. Az arányok és a jövedelem érzékeltetése céljából egy konkrét példát mutatok Nyírlugosról. Az 1000 négysz. nagyságú kertben 1970-ben 500 négysz. területen kapott helyet a dohány. Burgonya volt 200 négysz.-ön, a többi területen zöldségfélék és málna. (A málna elterjedése általánosan jellemzi a falut. Nagy tételben, értékesítésre termelik). 1970 előtti években hol dohány volt a kert felében, hol tengeri vagy burgonya. Az 500 négysz. területen termesztett dohány 10—12 000 Ft tiszta jövedelmet eredményezett évente.

A kerti dohánytermesztés jellemzője a nyírségi falvaknak, de természetesen nem mindenütt foglalkoznak vele. Penészleken pl., ahol az 1970-es években még nem volt termelészövetkezet, a gazdaságoknak csak egy részében talákoztam dohánytermesztéssel. Az önálló gazdálkodás jellegét érzékeltetve olyan parasztbirtok gazdálkodását és szervezetét mutatom be, amelyben nem foglalkoznak dohánytermesztéssel. Kondás György nagyapja grófi birtokon volt dinnyeecsősz. Apja Székelyhidára járt szőlőt metszeni, kevés birtoka volt, szüksége volt részesmunka, vagy idénymunka vállalására. Amikor 1905-ben apja kivándorolt, az 5 gyerekes családra összesen 1 hold homokot hagyott. Kondás György így bérelt földön kezdett gazdálkodni. 33 holdat bérelt. Az 1920-as évek végén részes cséplőgépen dolgozott. 1928-ban így tudott venni 5 hold földet. 1929-ben kivándorolt, öt és fél évet töltött Dél-Amerikában. Visszatérve, 1935-től saját földön gazdálkodik. Az 1970-es években 12 hold földje volt. Ebbe a 12 holdba beleesnek a nyíri hegyek, amiről a szél elfújja a termést, van benne rét, kaszáló és mocsár. Ebből a földből, ill. ennek a jövedelméből él 6 fős családjával. A föld jövedelme szerint egy ilyen családnak 20—25 hold

kell a futóhomokon. Az összes terület 12 aranykorona értékű, tehát holdanként 1 aranykoronát számolnak rá. A 12 holdból 7—7,5 hold az olyan művelhető terület, amin valami megterem. Ebben a földben mindent természet, s mindenből csak annyi terem, ami létfenntartásához szükséges.¹⁴³

A példa egyedi, nem jellemzője a tájnak, de mindenképpen hozzátartozik a nyírségi falvak gazdaságnéprajzi képéhez. A jellemző, az általános kép az, hogy a dohánytermesztésből származó jövedelem felhasználásának az utóbbi évtizedben új formája bontakozott ki: a lakásépítés. A hagyományos gazdálkodás és a jövedelem hagyományos felhasználása — a szórványos, nem jellemző kivételtől eltekintve — lényegében megszűnt. A földvásárlás helyett a lakóházépítés és a belső berendezések, tartós használati cikkek (Tv, rádió, hűtőszekrény, centrifuga, egyéb konyhai felszerelések) vásárlása lett a pénz befektetésének elsődleges módja. A lakótér, telek egysége megváltozott. A lakóházak átalakulnak, újak épülnek, de ugyanazon a telken elhelyezkedő gazdasági építmények (ólak, pajták, istállók, górék, csűrök) változatlanok maradnak. Ha építésükre, vagy újjáépítésükre sor is kerül, az a hagyományos építőanyaggal és a hagyományos formában történik. A fejlődés, a gazdálkodás struktúrájának minőségi megváltozása átalakította, „felemássá” tette a paraszti telket. Ezek a változások pedig kifejezői a gazdálkodáshoz kötődő, megváltozott viszonyoknak is.

3. A dohánytermesztés és a részesművelés kapcsolata

Az uradalmi dohánykertész, feleskertész évi járandóságát a korábbiakban ismertettem. Láthattuk, hogy az uradalmak kialakult gyakorlata szerint falubeli, vagy idegenből jött munkásokkal addig nem kötöttek munkaszerződést, amíg a dohányosok *harmados*, vagy *kaszára való* (aratás, szénavágás) vállalásait, igényeit ki nem elégítették. A dohánykertészeknek ez a joga szorosan összekapcsolódik a nyírségi gazdálkodás egészével, a gazdálkodás jellegéből következő munkaszervezettel.

A Nyírség falvaiban a részesművelés különböző módjai (feles és harmados művelés) egyrészt a helybeli kisbirtokosok, nincstelenek, vándor aratómunkások, másrészt az uradalmi és nagyparaszti üzemszervezetek termelési kapcsolataira épültek. Történetiségében ez a kapcsolat azt a fejlődési periódust képviseli, amikor a mezőgazdaság kapitalizálódása, kapitalista átalakulása hatására nemcsak az aratás, betakarítás, hanem általában a növénytermesztés munkaerő-igényei jelentősen megnőttek. A kapásnövények gazdálkodási rendszerbe való betörése előtt az uradalmak a gabonaneműek betakarítására rövid időre, de nagy mennyiségű munkaerőt igényeltek. Ezt bizonyítja, hogy a 19. század elején Nyírbátorban „a majorsági gazdálkodás folytatásához már kétszer annyi napszám sem volt elegendő, mint amennyi a városban úrbérileg rendelkezésre állt. A hiányzó munkaerőt földhasználat ellenében máris a szomszédos helyiségekből szerezte meg . . .” (ti. a város).¹¹⁴ A 19. század utolsó harmadában és a századfordulón a gazdasági év részleges, kampánymunkáinak munkaerő-hiánya (csak aratás, cséplés és nyomtatás idején) már általános munkaerő-problémává nőtt. Az uradalmakban a mezőgazdasági termelés kapitalizálódása élesen juttatta kifejezésre, hogy a piac igényei a hagyományos termelési technikával már nem elégíthetők ki.¹¹⁵ A piaci igények és az alacsony termelési technika ellentmondását a nagy mennyiségű és olcsó munkaerő alkalmazása oldotta fel.¹¹⁶ A Nyírség az ország azon területei közé tartozott, amely a helybeli nincstelenek, kiscgazdák és az idegen, többféle nemzetiségű aratómunkások korlátlan tömegeit tudta befogadni és ellátni munkával.¹¹⁷ Az idegen és helybeli munkaerő megtartásához pedig elengedhetetlenül szükség volt a különböző szolgáltatások biztosítására.

A gazdasági irodalom számos példával bizonyítja, hogy a 19—20. század fordulóján az uradalmak már „azért kénytelenek részre kiadni a kukoriczát, mert csak ily módon biztosíthatják maguknak a kalászosok aratását. Elismerik ugyan, hogy az allodiálisan termelt kukorica rendszeren felével nagyobb hozamot adott, mint a részes, de ennek a bevallott biztos veszteségnek a vállalá-

sát azzal az állítólagos kényszer helyzettel indokolják, hogy ha nincs részre kiadott kukoricza, akkor nincs a búzához arató.”¹¹⁸

A termelés jelentőségének növekedésével valóban a tengeri volt az, amivel a nincstelen munkást a legjobban meg lehetett kötni. Ezt bizonyítandó, minden aratási szerződésben megtaláljuk a kukorica- ill. tengeriföld feles vagy harmados művelését. Az aratási szerződések az alkalmazott munkaerő jellegének megfelelően kettősséget mutatnak. A vándor aratómunkások természetbeni juttatásokat kaptak. Így Nyírbátorban a szlovák és román aratóknak személyenkénti *kommenció*juk 1 kg szalonna, 5 kg liszt, pálinka, holdanként 1 kenyér, megállapodás szerint 10, 11 vagy 12 kereszt gabona volt. A nyomtatásnál a tiszta terményből meg egyezés szerint, gazdaságonként különböző arányban részesedtek. Ha a részes aratók helybeli nincstelenekből, vagy kisbirtokosokból kerültek ki, természetbeni juttatások helyett feles művelésű tengeri, burgonya és zabföldet, kaszálni valót kaptak. A nyírségi falvakban az aratáshoz kapcsolódó feles-, vagy harmados művelés területe nem lehetett 1 holdnál kevesebb, viszont nem haladta meg a 3 holdat.

A részes aratás és a feles vagy harmados tengeriművelés közötti kapcsolat a dohánykertészek, feles dohányosok esetében sajátos formában nyilvánult meg. A dohány maga is felestermesztésű volt, s ehhez vállalatott részaratást a dohányos. A dohánynyal kapcsolatos elfoglaltság évi megoszlását tekintve a kertész ún. szabad hónapjai a június, július és a szeptember voltak. E három hónapra az évi munkaráfordítás alig több, mint harmada esett csupán. Viszont ebben az időszakban van a mezőgazdasági kampánymunkák jelentős része. Az uradalmaknak a dohányosok aratásba való bekapcsolásával kettős céljuk volt: egyrészt a dohánykertészek munkaerejének rendszeres hasznosításával is biztosítani (természetesen más munkásokkal, munkaerővel együtt) az aratás időbeli befejezését, másrészt mind több szállal kötve a gyakran vándorló dohányosokat az uradalomhoz, tartós megtelepedésüket, letelepítésüket igyekeztek biztosítani. Ezen túlmenően a dohányosok *járandóságföld*jük mellett külön igényelhetek az uradalomtól harmados művelésben tengerit, burgonyát és

répát. A harmados művelésű tengeriföld nagysága 2400 négyszögöl, a burgonyaföld 1600 négyszögöl, a répafield pedig átlagosan 800 négyszögöl nagyságú volt a nyírbátori járás területén.¹¹⁹ A 20. század elejétől kezdve, különösen pedig a két háború közötti időben az aratás fontossága mellett részben ilyen módon került előtérbe a nagy munkaigényű növények megmunkálása.¹²⁰ A gabonafélék aratása és a részesművelés kapcsolata az ipari és takarmánynövények térhódításával egy bonyolult művelési rendszernek teremtette meg az alapjait. Ebbe a művelési rendszerbe a kapitalista termelési viszonyok között fokozatosan beépült és kialakította helyét a dohány is. Az uradalmi dohánytermesztéshez kapcsolódó feles- vagy harmados részesművelési viszonyok az uradalmi gazdálkodás megszűnéséig megőrizték jelentőségüket.

ÖSSZEGEZÉS

A nyírségi dohánytermesztést bemutató dolgozatom konkrét megállapításait alapul véve, részben azon túllépve összegezőként arra a kérdésre kívánok választ adni, hogyan, miképpen illeszkedett be a dohány, illetve a dohánytermesztés a növénytermesztésbe, a nyírségi gazdálkodás egészébe, s milyen sajátos, e területre jellemző vonásokat mutat e növény nyírségi termesztése.

A jó klimatikus viszonyok és termesztési adottságok nagy szerepet játszottak abban, hogy a nyírségi (szabolcsi) terület a magyarországi dohánytermesztés centrumává fejlődhetett. A dohánytermesztés 19. századvégi kibontakozása és 20. századeleji nagyarányú és gyors térhódítása a táj földrajzi képe megváltozásának, átalakításának is következménye. A Nyírség területe a 19. század elején még az összefüggő erdőségek és mocsaras területek hazája volt. (Talán ez is indokolja, hogy a dohánytermesztésnek nincsen számottevő történeti előzménye.) A 19. század elejét idéző leírások szerint „a vízmadarak Európában ismert csaknem minden fajainak milliárdjai, csikok és halak éltek és szaporodtak” ezen a területen.¹²¹ A „történelemelőtti idők tájképe, a buckaközi mocsarak, fűz és nyírlápok, ligetes erdők”¹²² alig több, mint fél évszázad alatt eltűntek. A földrajzi környezet átformálására és a mocsaras területek mezőgazdasági művelés alá fogására tett első kezdeményezések az ún. megyei árkok kiépítéséhez kapcsolódtak. „Ez a minden okszerű gazdálkodást lehetetlenné tevő állapot, a mely az epidemikus bajoknak is melegágya volt, s a közlekedést is legnagyobb mértékben akadályozta, arra vezette a század első felében (ti. a 19. század I. fele) a vármegye érdekelt közönségét, hogy a szabálytalan folyások részére ásott medreket készítsenek.”¹²³ A vízlecsapolást szolgáló árkok készítésével megkezdődött

az erdők nagyarányú irtása is. A rövid idő alatt végzett pusztítás méreteire jellemző, hogy 1879-ben, amikor az erdőirtást szabályozó törvény életbelépett, Szabolcs megye erdőben legszegényebb területeink közé tartozott.¹²⁴ 1930-ban a Nyírség területének már csak kb. 12—12,5⁰/₀-a volt erdő.¹²⁵ A nyírvíz lecsapolása és az erdők kiirtása alapvető gazdasági szükségletek kielégítésével függött össze. A Nyírség déli részén csaknem minden falu határának növelése az erdők rovására történt. (Az újabb települések, mint Aporliget, Szabadság-telep irtványterületeken jöttek létre.) A szántóföld iránti egyre növekvő igény az egységes irányítás alatt álló lecsapoló társaság létrejöttét eredményezte.¹²⁶ A nyírbátori járás falvainak többsége a Kelet Nyírvíz Lecsapoló Társulat hatáskörébe került. A különböző társulatok irányításával végzett tervszerű lecsapolásoknak az lett a következménye, hogy az állóvizekben, mocsarakban egykor gazdag területen a talajvíz szintje jelentősen lecsökkent, „... sok helyen a kívánatos eddigi talajnyirkosságot szárazság váltotta fel és nagyrészt megváltoztatta a vármegye éghajlati viszonyait is, ... a nagykiterjedésű vízfelületek felszálló vízpárája nagyon hiányzik a laza homokdombokon sínylődő vetéseknek.”¹²⁷ A földrajzi környezet átalakítása (amelyet a művelés alatt álló határ területének állandó növelése, az emberi szükségletek mind magasabb szinten történő kielégítése, illetve annak igénye szült) visszahatott a gazdálkodás egészére. Megváltoztak a növénytermesztés táji feltételei, lehetőségei. Ez többek között abban is megnyilvánult, hogy az őszi vetésűek nyomásában a búzával szemben a rozs került túlsúlyba, megnőtt a rozs szerepe, mert a klimatikus viszonyok ennek a növénynek kedveztek.

A 19. században a Nyírség falvaiban vetés- és fordulókényszeren alapuló, háromnyomásos rendszerű földművelés folyt. Ebből következett, hogy a takarmánynövények és a kapások szántóföldi meghonosodására nem volt lehetőség. Az ugar legeltetésen alapuló hasznosításából, a takarmányozás céljait szolgáló árpa, hajdina, zab és köles nagyarányú termesztéséből, a gabonafélék szalmájának, polyvájának, törekjének takarmányozásra való felhasználásából egyértelműen következett, hogy a földművelés ritmusa

alá volt rendelve az állattartás, állattenyésztés igényeinek. A termesztett növényfélések elsősorban az ember közvetlen táplálkozási igényeit elégítették ki. Az ilyen értelemben vett hagyományos gazdálkodási rendszerben a kapások a nyomáson kívüli termelési egységekben, kertekben, szálláskertekben kaphattak helyet. Ez volt a dohány termesztésének kezdeti színtere is, innen került át szántóföldi művelésbe. A kapásnövények (tengeri, burgonya) fokozatos szántóföldi térhódítása átalakította a gazdálkodás korábbi jellegét, megváltoztatta annak szerkezetét. Lényegesen lecsökkent az a földterület, amelyet pihentettek, csökkent a legelő és az ugar területének 19. század végén elkezdődő fokozatos csökkenésével a legeltetéssel együttjáró trágyázás is. Mivel a gazdálkodás eredményességét lényegesen befolyásolta a trágyázás, az állatállomány számottevően nem csökkenhetett. Ezt viszont csak úgy lehetett elérni, ha az ugarföldön termesztett takarmányokkal biztosítani tudták a kiesett legeltetési lehetőséget. A gazdálkodás szerkezeti változásai így maguk után vonták az állattenyésztés rendszerének, korábbi jellegének strukturális változását, belterjesebbé vált az állattartás. Ezek következményeként fokozatosan átalakulnak a telek építményei, összességében megváltozott az építkezés is. „Ez a fejlődés a földesúri hatalom, illetőleg a jobbágyság gazdasági és társadalmi feltételei között nem is mehetett végbe, ehhez a jobbágyfelszabadítás, a polgári fejlődés, illetőleg a fejlődő kapitalizmus útjára lépés teremtette meg a lehetőséget.”¹²⁸ A nyírségi gazdálkodás rendszerének 19. századi átalakulásában ezek a tendenciák, ezek az összefüggések érvényesültek.

A nyírségi települések növénytermesztésének, közvetve a gazdálkodás egészének átalakulását, illetve az átalakulás utolsó fázisát érzékeltetik az alábbi táblázat adatai:

*Az egyes növényfélések vetésterületének változásai
Szabolcs megyében*

Növények	1868/69	1888/89	1906/10
őszi vetések területe (kh-ban)			
Búza	30 582	60 719	101 014
Tönköly	7	153	4
Kétszeres	8 828	1 093	—
Rozs	95 978	118 154	133 195
Árpa	117	1 429	1 246
Repce	6 566	1 699	1 553
Összesen:	142 078	183 237	237 012

tavaszi vetések területe (kh-ban)

Búza	5 118	2 555	992
Árpa	14 484	22 774	18 768
Rozs	—	3 248	3 122
Zab	11 506	18 430	16 322
Burgonya	26 560	36 904	49 417
Tengeri	47 814	73 541	76 687
Köles	3 541	2 660	3 596
Dohány	6 735	14 851	23 227
Repce	1 271	103	—
Kender	1 867	1 914	3 667
Len	308	115	61
Borsó	679	1 235	77
Bab	—	—	564
Lencse	—	—	184
Bükköny	458	16 878	20 741
Lóhere	—	9 549	8 171
Lucerna	—	—	9 758
Répa	2 105	10 103	17 545
Összesen:	121 915	214 860	252 899

A táblázat adatai két vonatkozásban is mutatják a változásokat. Egyrészt az egyes növényfélésegek vetésterületének tényleges növekedésével vagy csökkenésével, másrészt a szántóföldi művelés alatt álló területek állandó növekedésén belül természeti területük $\frac{0}{100}$ -os arányban kifejezhető változásaival. 1868-hoz viszonyítva 1888-ban $29\frac{0}{100}$ -kal növekedett az őszi vetések területe, a tavaszi vetéseké pedig $76\frac{0}{100}$ -kal. Ha 1906—10-hez viszonyítjuk az 1868-as adatokat, akkor a tavaszi vetések területe 107, az őszié pedig $76\frac{0}{100}$ -kal növekedett. A tavaszi és őszi vetések területe 1906—10-re, 1868-hoz viszonyítva több, mint háromnegyedszeresére ($85\frac{0}{100}$ -kal) növekedett. Ez két úton volt elérhető, egyrészt a lecsapolások és erdőirtások eredményeként, másrészt az ugar területének fokozatos visszaszorításával, csökkentésével. 1868—1888 között a szántóföldek területi növekedéséhez az ugar területének növekedése párosult, ami a művelés alá vett új területek eredménye. 1888—1906 közötti szántóföld-növekedéshez pedig már az ugar területének csökkenése (22,22 százalékról 13,5 százalékra) párosult. A szántóföldi növénytermesztés, illetve gazdálkodás szerkezeti változásai a művelés alá fogott területének lényeges növelésén és az ugar területének visszaszorításán belül az egyes növényfélésegek természetének arányaiban és ezek megváltozásában nagyon érzékletesen mutatkoztak meg.

1868—1910 között úgy növekszik a búza és a rozs vetésterülete, hogy az összes szántóföld $46—49\frac{0}{100}$ -át foglalja el, s az összes szántóföldhöz viszonyítva jelentéktelenül csökken. E két kalászos mindvégig a legnagyobb területen vetett növény marad, a kettő közül a rozs termesztése mindvégig jelentősebb. A kapások területe 1868—1906 között megduplázódik, s a századfordulót megelőző évtizedben már eléri az összes terület harmadát. A kapásnövények között leggyorsabb és legszámottevőbb a dohány térhódítása. A takarmánynövényeket a nagyarányú előretörés jellemzi, közöttük is kiemelkedik a bükköny, amely jelentéktelen területről több mint 20 000 kh-ra növekszik. Hasonlóan gyors térhódítás jellemzi a lóherét és a lucernát. Ez utóbbi a századforduló után jelenik csak meg a szántóföldön. A növénytermesztés szerkezeti változásaira utal az, hogy megszűnik a tönköly termesztése

és a jelentékeny területen vetett kétszeres is a századforduló után. Az olajos növények között visszafejlődik a repce. A takarmányozásra használt árpa és zab területe az összes terület 0%-ában is folyamatos csökkenést mutat. A köles hasonlóan elveszítette jelentőségét, s ez jellemzi a len- és kendertermesztést is. A szántóföldi művelésbe került bab, borsó és lencse termesztése mindvégig jelentéktelen marad. A századfordulót követő évtizedre tehát kialakulnak azok a természetési arányok, amelyek a Nyírség, illetve Szabolcs megye szántóföldi gazdálkodását az 1940-es évek végéig jellemzik.

A növénytermesztés és gazdálkodás szerkezetén belül a dohánytermesztéshez kapcsolódva kialakult és jellemzővé vált néhány, sajátosnak is mondható vonás. A dohánytermesztésnek nem voltak történeti gyökerei a Nyírségben. Termesztésének a monopólium utáni gyors térhódítása olyan mértékben kapcsolódott össze a nagybirtokkal, hogy a paraszti termesztést nemcsak visszaszorította, hanem teljes mértékben el is sorvasztotta. A dohány szántóföldi művelése a tengeritől kölcsönzött néhány művelési eljárást. Az uradalmi gazdaságokban, majd azok megszűnése után a parasztgazdaságokban a dohány helye általában a tengeriföldek mellett volt. Minden bizonnyal ennek következménye a dohány töltőgető kapálása, amely az 1940-es évekig szerves része volt a művelésnek, azóta csupán szórványosan fordul elő. E művelési forma késői fennmaradásának minden bizonnyal az az oka, hogy a dohánytermesztés gépesítése sem az uradalmakban, sem később, a parasztgazdaságokban nem következett be. A nagybirtokon folyó termesztés megszüntette a korábbi dohányfajtákat, kialakultak a nagyterületen termesztett tájfajták, így a nyírségi falvakban is csak a szabolcsi dohány termesztésével találkozunk. A dohányművelés további fázisaiban, betakarításában e területre jellemző sajátosságok nem mutathatók ki, annál változatosabb viszont a kép a dohányszárító építmények esetében. Napjainkban a Nyírség parasztgazdaságaiban dohányszárításra használt építmény a pajta, a hodály, a csűr és a depó. A dohányszárítás egyik építménynek sem elsődleges funkciója, felhasználásuk összefügg az 1940-es évek végén elkezdődött paraszti do-

hánytermesztéssel, hiszen a telkek már meglevő építményei adtak és adnak időlegesen helyet a szárításra.

A magyarországi dohánytermesztésnek úgy fejlődött országos centrumává a Nyírség, hogy a termesztés összességében nem volt jellemzője a parasztgazdaságoknak. A termesztés munkafolyamata és eszközkészlete mégsem mutat eltérést az ország más, nagy történeti hagyományokkal rendelkező területeitől. Ebben jelentős szerepet játszottak az ország különböző területeit bejáró és végig dolgozó vándorkertészek, feleskertészek, akiktől a termesztés legapróbb mozzanatait is átvették a helyi parasztdohányosok. Ennek hasznosítására az 1940-es évek végétől nyílt lehetőség, amikor a paraszti földeken nagyarányban bontakozott ki a nagy jövedelmet biztosító növény termesztése.¹²⁹

1. A dohánytermesztés újabban megjelent néprajzi, földrajzi és mezőgazdasági irodalmából csupán a legfontosabbakat említem: *Andrási Tibor—Szegedi János*: A dohánytermesztés fejlesztésének lehetőségei Szabolcs-Szatmár megyében. Nyíregyháza, 1977.; *Bálint Sándor*: A szegedi táj dohánykultúrája. Magyar Nyelvőr, VIII. 1964. 7—22.; *Borsos János—Halász József—Kóvári Viktor*: A virginiai dohány nagyüzemi termesztésének technológiája. Budapest, 1975.; *Móger János* (szerk.): A virginiai (hevesi) dohány termesztése és szárítása. Budapest, 1971.; *Orosházy Lajos*: A dohánytermesztés és -feldolgozás fontosabb területi kérdései. Földrajzi Értesítő, XXIII. 1974. 459—470.; *Penyigei Dénes*: A dohány elterjedése, hazai termesztésének kialakulása. Budapest, 1957.; *Szabó Ferenc*: Dél-Tiszántúli munkásszerződések (1899—1944). Néprajzi Közlemények, XI. 1966. 93—133.; *Takács Lajos*: A Tolna megyei dohánytermesztés kibontakozásának kérdéséhez. Ethnographia, LXV. 1954. 532—537.; *Takács Lajos*: A dohánytermesztés kibontakozása a jobbágykor végén a nyomásos gazdálkodású területeken. Ethnographia, LXX. 1959. 208—213.

2. *Takács Lajos*: Dohánytermesztés Magyarországon. Budapest, 1964.

3. *Balogh István*: Különleges növénykultúrák kialakulása a magyar mezőgazdaságban a kapitalizmus korában (1850—1945). Nyíregyháza. Én. (Sokszorosított kézirat.)

4. *Fényes Elek*: Magyar Országnak 's a' Hozzá kapcsolt tartományoknak mostani állapotja... Pesten. 1839. IV. 209—216.

5. *Natorp Tivadar—Bálványi Gyula*: A dohány és dohányjövedék Magyarországon. Budapest. 1896. 81.

6. Nincs szándékomban a Nyírségről megjelent tanulmányokat, kisebb közléseket felsorolni. A legfontosabb néprajzi feldolgozások közül *Nyárády Mihály* és *Kiss Lajos* munkáit, a gazdaságtörténeti, statisztikai jellegű feldolgozásokból pedig *Márton Béla* és *Berényi Dénes* munkáit emelem ki. A Nyírségről megjelent tanulmányokat 1957-ig hiányosan bemutatja bibliográfiájában *Debreczeni Lajosné*: Szabolcs-Szatmár megye néprajza, Szabolcs-Szatmári Múzeumi Füzetek, 3. Nyíregyháza. 1967. A növénytermesztés és gazdálkodás kutatása szempontjából lényegesek az alábbi tanulmányok: *Nyárády Mihály*: Az őszi rozs termesztése Ramocsaházán. Néprajzi Értesítő, XXII. 1930. 84—99.; *Nyárády Mihály*: A Nyírség nemes házai. Néprajzi Értesítő, XXVII. 1935. 45—58.; *Nyárády Mihály*: Szabolcs vármegye vázlatos tárgyi néprajza. Budapest, 1939.; *Nyárády Mihály*: A tengeri népi termesztése Ramocsaházán. Néprajzi Értesítő, XXXVII. 1955. 267—

291.; *Nyárády Mihály*: A burgonya szerepe egy Szabolcs-Szatmár megyei község (Rakamaz) életében. Szabolcs-Szatmári Szemle, Nyíregyháza, 1956. 97—111.; *Márton Béla*: Adatok Vállaj monográfiájához. Debreceni Szemle, II. 1928. 221—224.; *Márton Béla*: A Nyírség helységei. Debrecen, 1929.; *Márton Béla*: A Nyírség mezőgazdasági élete. Debrecen, 1933.; *Márton Béla*: A Nyírség mezőgazdasága 1935-ben. Debreceni Szemle, XV. 1941. 45—59.; *Berényi Dénes*: A magyarországi dohánytermelés, különös tekintettel Szabolcs vármegyére. Debrecen, 1938.; *Bellon Tibor*: Takarás és nyomtatás a Nyírségben. Kézirat a debreceni Egyetemi Néprajzi Intézet Adattárában (DENIA) Ltsz.: 715.; *Borsi Zoltán*: Nyírség. A domborzat kialakulása és mai képe. In: A tiszai alföld. (Szerk.: *Pécsi Márton*), Budapest, 1969. 219—249.; *Jósa András*: Szabolcs vármegye fekvése, határai, területe és vízrajza. In: Szabolcs vármegye. (Szerk.: *Borovszky Samu*), Nyíregyháza, 1900. 1—3.; *Erdész Sándor*: Nyírség. Budapest, 1974.; *Simitska Endre*: Szabolcs vármegye mezőgazdasága és állattenyésztése. In: Szabolcs vármegye. (Szerk.: *Borovszky Samu*), Budapest, 1900. 259—279.

7. *Márton Béla*: A Nyírség helységei... i. m. 1—131.

8. Szabolcs-Szatmár megye Statisztikai Évkönyve, 1966. 87—91.; *Oroszály Lajos*: A dohánytermesztés és... i. m. 460—461.

9. *Puskás Károly*: Dohánytermesztésünk üzemi kérdései és a dohánykeresetek kereseti viszonyai. Debrecen, 1935. 27.

10. „A nemes gabona árának túlságos csökkenésével, egyedül a dohánytermesztés azon gazdasági ág, mely jelenben a gazdaközönség fáradtságát és kiadásait méltóképp megjutalmazza. Ez magyarázza meg azon általános, nagy érdeklődést, ... mely a dohány iránt napról napra fokozódik.” — írja *Ambrus J.* a Magyar Dohány Újság 1888. márc. 16-i számában.

11. *Natorp Tivadar—Bálványi Gyula*: A dohány és dohányjövedék... i. m. 81.; *Imrédy-Molnár László*: Adatok dohánytermesztésünk gazdaságföldrajzához. Föld és Ember, VIII. 1928. 121—141.

12. A gazdálkodás strukturális változásait az 1868/69-es, az 1888/89-es és az 1906/10-es évek adatainak összehasonlítása érzékelteti:

Magyarországon:	1868/69	1888/89	1906/10
	a mezőgazdasági művelés alatt álló terület % -ában		
Őszi vetés	39,31	34,97	
Tavaszi vetés	42,44	46,72	
Ugar	18,25	16,50	
		1,81	(elemi károk)
Szabolcs megyében			
Tavaszi vetés	44,76	34,22	86,5
Ugar	39,92	40,00	
Őszi vetés	15,32	22,22	13,5

Az őszi vetés területe	189 395	182 241	
A tavaszi vetés területe	168 904	202 913	590 757
Az ugar nagysága	64 799	118 246	79 465
Az összes földterület	423 098	522 113	670 222

13. V. ö. *Márton Béla*: A Nyírség mezőgazdasági ... i. m. 38.; *Takács Lajos*: Dohánytermesztés ... i. m. 155—157.

14. A táblázat összeállításában az alábbi munkákat használtam fel: Hivatalos Statisztikai Közlemények, IV. Budapest, 1871. 170—171.; A magyar szent korona országainak 1905—15. évi mezőgazdasági termelése, 66. Budapest, 1924. 240—241.; *Imrédy-Molnár László*: Adatok dohánytermesztésünk ... i. m. 127—134.; Szabolcs-Szatmár megye fontosabb statisztikai adatai. Nyíregyháza, 1959. 57.; *Puskás Károly*: Dohánytermesztésünk ... i. m. 9—20.; *Berényi Dénes*: A magyarországi dohánytermelés ... i. m. 7—11.

15. Hivatalos Statisztikai Közlemények, IV. 1871. 10—11, 20—21, 42—43, 100—101, 170—171.; Magyar Statisztikai Évkönyv, XIX. Budapest, 1891. 6—7, 24—25, 28—29, 32—33, 36—37, 40—41.

16. V. ö. A magyar szent korona országainak ... i. m. 72, 73, 104—105, 168—169, 200—201, 230—231.

17. *Puskás Károly*: Dohánytermesztésünk ... i. m. 22.

18. *Puskás Károly*: Dohánytermesztésünk ... i. m. 22.

19. *Takács Lajos*: Dohánytermesztés ... i. m. 127—134.

20. *Takács Lajos*: Dohánytermesztés ... i. m. 392.

21. *Puskás Károly*: Dohánytermesztésünk ... i. m. 24—25.

22. *Puskás Károly*: Dohánytermesztésünk ... i. m. 41.

23. *Takács Lajos*: Dohánytermesztés ... i. m. 184.

24. *Berényi Dénes*: A magyarországi dohánytermelés ... i. m. 6.

25. *Puskás Károly*: Dohánytermesztésünk ... i. m. 66—85.

26. *Puskás Károly*: Dohánytermesztésünk ... i. m. 66—85.

27. *Balogh István*: Különleges növénykultúrák ... i. m. 7.

28. *Balogh István*: Különleges növénykultúrák ... i. m. 7.

29. *Takács Lajos*: Dohánytermesztés ... i. m. 203.

30. *Matolcsy Mátyás*: A mezőgazdasági munkanélküliség Magyarországon. Budapest, 1933. 21, 38.

31. Szabolcs-Szatmár megye fontosabb statisztikai adatai. Nyíregyháza, 1960. 112.

32. A termesztett fajok történeti áttekintését adja: *Takács Lajos*: Dohánytermesztés ... i. m. 253—261.; Az ismert és termesztett fajtákat egy-egy területről írja le: *Nagy Endre—Kovács Márton*: N. E. és Kovács Márton felelete a MGE kérdéseire a Szathmármegyei nyíri vagy homoki dohányra nézve. Magyar Gazda, III. 1843. 27. és 50. szám.; *Csizmázia János*: A hontmegyei dohányfajok és művelésök ismertetése. Magyar Gazda, III. 1843. 1060.; A Magyarországon termesztett 19. századi dohányféléseket pedig *Kosztány Tibor*: Magyarország jellemző dohányainak ... vizsgálata. Budapest, 1881. c. munkájában írja le.

33. *Nagy Endre—Kovács Márton*: N. E. és ... i. m. 426.
34. *Takács Lajos*: Dohánytermesztés ... i. m. 255.
35. *Imrédy-Molnár László*: Adatok dohánytermesztésünk ... i. m. 126, 132.
36. *Kazay Rezső*: A m. kir. dohányjövedék 1867—1884-ig. Magyar Dohány Újság, 1884. okt. 16. 2—4.
37. *Takács Lajos*: Dohánytermesztés ... i. m. 260—261.
38. *Takács Lajos*: Dohánytermesztés ... i. m. 260—261.
39. *Pálóczi-Horváth Péter*: A dohány. Magyar Gazda, IV. 1844. 137—143.
40. *Pálóczi-Horváth Péter*: A dohány ... i. m. 141.
41. *Gaján Gyula*: Gazdasági tárgyakról, nevezetesen a dohányról. Magyar Gazda, IV. 1844.
42. *Márton Béla*: A Nyírség mezőgazdasági ... i. m. 33.
43. *Puskás Károly*: Dohánytermesztésünk ... i. m. 20—21.
44. *Takács Lajos*: Dohánytermesztés ... i. m. 260—265.
45. Mezőgazdasági Lexikon, I. Budapest, 1958. 257.
46. A nyírbátori szálláskertekkel, azok történetével és gazdasági jelentőségével más tanulmányban kívánok foglalkozni. Részletesebb ismertetéstől ezért itt eltekintek, de szükségesnek érzem a szálláskert-problémáról röviden összegezve az alábbiakat megjegyezni: Nyírbátorban a parasztsaládok jelentős részének volt egykor olyan *belső telke*, amelyhez *szálláskert* kapcsolódott. *Egész telekalja* földhöz (amely 14 kh nagyságú volt) egész, *fél telekalja* földhöz pedig fél szálláskert kapcsolódott. A récens adatok szerint a *füveskertek* vagy szálláskertek a falut övező, jó minőségű, nyomásba nem tartozó, az öröklődéssel osztódó, ezért a 20. század elején már különböző nagyságú, de mindenkor bekerített helyek voltak. A történeti adatok szerint „Bátor városa régen árkolásokkal volt körülvéve, ezen kívül estek a füveskertek.” Az úriszék a 18. század végén kétségbe vonta a gazdáknak a füveskertekhez való jogát, amelyeket „a lakosok szorgalmukkal s állandó trágyázással tettek termékennyé”. 1783-ban, amikor az úriszék kezdeményezésére a bátori határt felmérték, 798 hold füveskertet írtak össze. A bátori lakosok, amikor az eltulajdonítástól védték birtokaikat, a füveskertekre, mint „felejthetetlen örökségük”-re hivatkoztak. „Azokat 200—300 év óta bekésséggel bírták, javították, épületekkel, kutakkal és gyümölcsfákkal javították.”
- Az egykori füveskertek, szálláskertek nyomát ma már csak az emlékezet és Nyírbátor belterületi térképe őrzi. A telekkönyvi adatok szerint az Árpád utcai füveskertekben 3206—3233 helyrajzi számok között ilyen elnevezéssel van még feltüntetve 28 gazdának részben beépített telke.
47. Az uradalmi dohányföldek szétosztását Nyírlugosról írja le *Takács Lajos*: Dohánytermesztés ... i. m. 228.
48. *Takács Lajos*: Dohánytermesztés ... i. m. 262.
49. *Takács Lajos*: Dohánytermesztés ... i. m. 251.
50. *Gulácsy Imre*: Népszerű útmutatás az okszerű dohánytermesztésre. Debrecen, 1865. 17—18.
51. *Takács Lajos*: Dohánytermesztés ... i. m. 302—306.
52. A tengeri és a dohányművelés kapcsolatát részletesebben ld. „A ten-

geri termesztése és hasznosítása a Nyírségben” c. megjelenés alatt álló tanulmányomban.

53. *Takács Lajos*: Dohánytermesztés ... i. m. 303.
54. *Pethe Ferenc*: Pallérozott mezei gazdaság ... Sopron, 1805. 559.
55. *Gulácsy Imre*: Népszerű útmutatás ... i. m. 28.
56. *Nagy Imre—Kovács Márton*: N. E. és ... i. m. 427.
57. *Pálóczy Horváth Péter*: A dohány ... i. m. 142.
58. *Gulácsy Imre*: Népszerű útmutatás ... i. m. 39.
59. *Mandis János*: Az okszerű dohánytermesztés. Bécs, 1866. 102.
60. *Nyárády Mihály*: Szabolcs vármegye ... i. m. 9.
61. *Takács Lajos*: Dohánytermesztés ... i. m. 353.
62. V. ö. Magyar Néprajzi Lexikon, I. Budapest, 1977. 542.; *Takács Lajos*: Dohánytermesztés ... i. m. 353.
63. V. ö. Nemzeti Gazda, 1815. 125—126.
64. *Viga Gyula*: A telekformák és a gazdálkodás kapcsolata a Dél-Nyírség településein. Kézirat a debreceni Egyetemi Néprajzi Intézet Adattárában (DENIA) Ltsz.: 2210.
65. *Csúry Bálint*: Szamosháti Szótár, I. Budapest. 1935. 174.
66. *Erdész Sándor*: Nyírség ... i. m. 143.
67. *Kniezsa István*: A magyar nyelv szláv jövevényszavai, II. Budapest, 1955. 653.
68. *Dám László*: A hajdúszoboszlói belső legelő pásztor építményei: Műveltség és Hagyomány, XV—XVI. 1972—1974. 132.
69. A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára, 2. Budapest, 1970. 127—128.
70. *Takács Lajos*: Dohánytermesztés ... i. m. 353.
71. *Dám László*: A hajdúszoboszlói ... i. m. 132.
72. *Takács Lajos*: Dohánytermesztés ... i. m. 355.
73. *Szabadfalvi József*: Az extenzív állattenyésztés Magyarországon. Műveltség és Hagyomány, XII. 1970. 54—55.
74. *Erdész Sándor*: Nyírség ... i. m. 90.
75. A szerbiafáról ld. *Csúry Bálint*: Szamosháti ... i. m. 345.
76. V. ö. Magyar Néprajzi Lexikon, I. Budapest, 1977. 575., s ez minden bizonnyal arra utal, hogy az elnevezés eddig ismeretlen volt.
77. *Bálint Sándor*: Szegedi szótár, I. Budapest, 1957. 276.
78. *Csúry Bálint*: Szamosháti ... i. m. 166.
79. *Stelczer Árpád—Vendégh Imre* (szerk.): Szlovák—magyar kézisztár. Budapest, 1973. 88.
80. Dictionar Romin—Maghiar, I. Cluj, 1964. 344.
81. *Bakos Ferenc*: Idegen szavak és kifejezések szótára. Budapest, 1976. 172.
82. *Paládi-Kovács Attila*: Ukrán szórványok a 18—19. században a mai Magyarország északkeleti részében. Népi Kultúra — Népi Társadalom, VII. 1973. 338., illetve 327—369.
83. V. ö. *Viga Gyula*: A dél-nyírségi települések paraszti gazdálkodása. Szabolcs-Szatmári Szemle, XII. 1977. 93.; *Morvay Judit*: Erdőháti kettős udvarok. Néprajzi Értesítő, L. 1968. 51—65.
84. *Viga Gyula*: A dél-nyírségi települések ... i. m. 93.

85. *Takáts Sándor*: Az első magyar dohánymonopólium bajai. Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle, XIII. 1902. 401.

86. *Takács Lajos*: Dohánytermesztés ... i. m. 398.

87. *Kiss Lajos*: A szegény ember élete. Budapest, é. n. 248—248.

88. *Takáts Lajos*: Dohánytermesztés ... i. m. 432.

89. A „Tokaji gyógyító vagy tudóskönyv” az 1960-as években *Pap Miklós* gyűjtőtevékenysége eredményeként Tokajból került elő. Az 500 oldalas kéziratot jelenleg a tokaji Helytörténeti Gyűjtemény anyagában található. Első oldalai hiányoznak, így pontos címét, keletkezésének idejét, körülményeit és szerzőjét nem ismerjük. A munka meglévő 480 oldalán 1487 gyógyítással kapcsolatos receptet tartalmaz, majd a további 20 oldalas, ún. Appendix jelölésű részében további 40 recept található. A gyógyítókönyv anyagának feldolgozása jelenleg folyik, s azt teljes terjedelmében a közeljövőben szándékozik megjelentetni a miskolci Herman Ottó Múzeum.

90. Az egyes növényfélések szükséges munkaidő-ráfordításának felmérését és összehasonlítását ld. *Reichenbach Béla*: Mezőgazdasági Üzemtan. Budapest, 1930. 218—220.

91. A felmérést a Szabolcs megyei Szalmadpusztán végeztem el 1971-ben. Hasonló számítások során megközelítőleg ilyen eredményre jutott *Puskás Károly*: Dohánytermesztésünk ... i. m. 33.

92. *Simitska Endre*: Szabolcs megye mezőgazdasága ... i. m. 261—262.

93. *Simitska Endre*: Szabolcs megye mezőgazdasága ... i. m. 273. (munkájában a statisztikai felméréseket *Vende Aladár* végezte el).

94. *Simitska Endre*: Szabolcs megye mezőgazdasága ... i. m. 274.

95. *Simitska Endre*: Szabolcs megye mezőgazdasága ... i. m. 278.

96. Az összeírásnak csupán másolata található a nyírbátori múzeumban, adattári, illetve leltári száma gyűjtőmunkám idején még nem volt.

97. Az összeírás külön egységekben tünteti még fel a tanyákon számbavett különféle gazdasági eszközöket és a fellelt terményeket, takarmányokat. Ezeket a gazdaságról kialakítandó képhez szükséges ismernünk, mint a gazdaság egészébe tartozó szerves részt alábbiakban közöljük:

I. Gazdasági eszközök összeírása

		György- ligeti tanya	Kerek- halmi és pálkúti tanya
Szekér	igás ló	4	7
	ökrös	15	21
	lajtós	—	3
Borona	kordély	—	4
	fa	1	3
	vas	4	10
Eke	tárcsás	1	—
Rosta	vas, egyes	20	15
		—	5

Henger	fa	—	3
	talajtömörítő	1	—
Lókapa	fogatos	—	5
Gépek	vetőgép	2	3
	szénakaparó	2	—
	talajtömörítő	—	1
	cirokfejtő	—	1
	lóherefejtő	—	1
	80 LE W. D. vetőeke	—	1
	cséplőszekrény	—	1
	lokomobil	—	2
	elevátor	—	1
Lószerszám		—	20

II. Termények és egyéb anyagok összeírása

Termények q-ban	György- ligeti tanya	Pálkurai tanya	Kerek- halmi és bátori tanya
Búza	23,5	—	64
Rozs	507	—	41
Rozs ocsú	10	—	—
Árpa	—	100	110
Zab	—	—	45
Köles	—	—	226
Köleskása	0,25	—	—
Rozs- és búzaliszt	0,81	—	—
Vegyes liszt	—	—	3,84
Szemes tengeri	31	—	17
Csőves tengeri	210	102	—
Burgonya	2890	—	—
Napraforgómag	0,7	4	—
Olajpogácsa	—	—	86
Csillagfürt	0,5	30	95
Zabos bükköny	58	—	211
Csibehur mag	—	27	—
Vörös lóhere	—	12	—
Lóhere (3. oszt.)	—	—	7
Takarmányrépa-mag	—	—	6
Vetőtökmag	0,15	—	—
Bab	6,6	—	17
<i>Egyéb anyagok:</i>			
Hasított fa	488 m	—	—
Kemény hasáb	—	—	267 m
Dorong fa	—	—	7 m
Szőlőkaró	—	—	12 000 db
Szalonna	—	—	4,46 q
Disznózsír	—	—	1,83 q
Tepertő	—	—	0,80 q

98. Ez a terület kiegészült még a kerekalmi határban a 46 gazdasági cseléd 96 kh konvencióes földjével, valamint a kerekalmi dohányos tanya 20 kertészének biztosított 40 kh konvencióes földjével.

99. *Simitska Endre*: Szabolcs megye mezőgazdasága... i. m. 264.; Magyar Statisztikai Évkönyv, Új folyam, XXIII. Budapest, 1918. 88—89., 141.

100. Magyar Statisztikai Évkönyv, Új folyam, XXIII. Budapest, 1918. 88.

101. A magyar szent korona országainak... i. m. 240—241.; *Imrédy-Molnár László*: Adatok dohánytermesztésünk... i. m. 127—134.; Magyar Statisztikai Évkönyv, Új folyam, XXIII. Budapest, 1918. 131.; *Simitska Endre*: Szabolcs megye mezőgazdasága... i. m. 265.

102. Magyar Statisztikai Évkönyv, Új folyam, XXIII. Budapest, 1918. 131.

103. *Simitska Endre*: Szabolcs megye mezőgazdasága... i. m. 265.; Magyar Statisztikai Évkönyv, Új folyam, XXIII. Budapest, 1918. 89.

104. *Simitska Endre*: Szabolcs vármegye mezőgazdasága... i. m. 265.; Magyar Statisztikai Évkönyv, Új folyam, XXIII. Budapest, 1918. 141.

105. 1919-ben az uradalomban összesen 132 db mezőgazdasági eszközt írtak össze. Ezek között a különböző szekerekből 50 db volt, valamint 18 db borona, 35 db eke, 5 db rosta, 4 db henger, 5 db lókapa és 15 db különféle gép, közöttük vetőgép, cséplőgép, vetőeke stb. (a részletező felsorolást ld. 97. jp. II. táblázat).

106. A gazdaságok szerkezetének megegyező, vagy hasonló vonásaira a későbbiekben, különböző nagyságú parasztgazdaságok konkrét elemzése során fogunk rávilágítani.

107. *Márton Béla*: A Nyírség mezőgazdasági... i. m. 26.

108. Magyar Statisztikai Évkönyv, Új folyam, XXIII. Budapest, 1918. 141.

109. V. ö. *Viga Gyula*: A telekformák és a gazdálkodás kapcsolata a Dél-Nyírség településein. Kézirat a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi Adattárában (DENIA) Ltsz.: 2210. 1976. 1—167.

110. *Takács Lajos*: Dohánytermesztés... i. m. 149.

111. *Ambrus József*: Szép haladás. Magyar Dohányújság, 1888. márc. 16. sz.

112. *Ambrus József*: Szép haladás... i. m.

113. Penészek község gazdasági viszonyaihoz, a falu lakóinak életmódjához ld. *Végh Antal*: Erdőhátton, Nyíren. Budapest, 1972. 21—50.

114. Nyírbátor, 1808. márc. 28—20-i úriszék jegyzőkönyve. Ismerteti *Jeney Károly*: A nagykárolyi gróf Károlyi család... i. m. 51.

115. V. ö. *Hoffmann Tamás*: A gabonaneműek nyomtatása a magyar parasztek gazdálkodásában. Budapest, 1963. 189.

116 *Matolcsy Mátyás*: A mezőgazdasági munkanélküliség... i. m. 38.

117. V. ö. *Dobrossy István*: Ernte mit der Sichel in Nyírség-Gebiet. Műveltség és Hagyomány, XIII—XIX. 1971. 579—588.

118. *Balassa Iván*: A magyar kukorica. Budapest, 1960. 352.

119. *Puskás Károly*: Dohánytermesztésünk... i. m. 66—85.

120. *Balassa Iván*. A magyar... i. m. 356.

121. *Jósa András*: Szabolcs vármegye fekvése... i. m. 1.

122. *Soós Rezső*: Bátorliget növényvilága. In: Bátorliget élővilága. (Szerk.: *Székey István*), Budapest, 1953. 7.

123. *Gonda Béla*: A nyírvízszabályozó társulat. In: Szabolcs vármegye. (Szerk.: Borovszky Samu), Budapest, 1900. 286.

124. *Márton Béla*: A Nyírség mezőgazdasági ... i. m. 7.

125. Ez az arány a déli részeken valamelyest jobb volt, itt elérte a 26—27 százalékot. V. ö. *Borsy Zoltán*: Nyírség ... i. m. 126.

126. A Nyírvíz Szabályozó Társulat 1878-ban alakult meg Nyíregyházán, majd területi besorolás alapján kisebb vízszabályozó és levezetést irányító társulatok alakultak. Részletesen foglalkozik e kérdéssel *Gonda Béla*: A nyírvízszabályozó ... i. m. 285—311.

127. *Papp Géza*: Szabolcs vármegye mezőgazdasága. In: Szabolcs vármegye. (Szerk.: *Dienes István*), Budapest, 1939. 40.

128. *Szabadfalvi József*: Az extenzív állattenyésztés ... i. m. 76—77.

129. Itt jegyzem meg, hogy a kötet borítótervét Kamarás Jenő készítette. A 2., 18., 26. sz. képeket Viga Gyula bocsátotta rendelkezésemre, felméréseit Hubai Gyöngyi rajzolta meg. A 16. kép Viga Gyula felvétele, míg a 20., 21., 29. sz. képek Kücsán József felvételei, illetve rajzai. Valamennyiüknek köszönetemet fejezem ki.

Die Nyírgegend (ungarisch: Nyírség) ist eine charakteristische, geographische Einheit von Nordost-Ungarn. Sie ist das zweitgrösste zusammenhängende Flugsandgebiet des Landes. Auf ihrer Oberfläche von beinahe 5000 Quadratkilometer befinden sich 158 Siedlungen. Von diesen wählte der Verfasser 20 representative Siedlungen aus und tut seine Forschungsarbeit auf diesem Gebiet in verschiedenen Themen seit cca. einem Jahrzehnt (Bild 1.). Er hat vor sich, die wirtschaftsetnographischen Veränderungen zu untersuchen. Diese Untersuchung umfasst die Periode von der Jahrhundertwende bis ins unsere Tage hinein. In den folgenden Themenkreisen machte der Verfasser ausführliche Sammlungen: Siedlung und Bau, Flurbenutzung und Bodenbaustysteme, Grundstruktur und Gesellschaftsorganisation, Märkten und Handel, Pflanzenbau und Viehhaltung. Innerhalb des Pflanzenbaues untersuchte er die Proportionen des Getreide- und Hackfrüchtebaues, die Veränderung der Proportionen des ganzen Gebietes und der einzelnen Dörfer, aber die Analyse umfasst auch die historische Forschung je einer Bauerwirtschaft. In dieser Arbeit, die einen Teil der Untersuchungen der Nyírgegend bildet, unternahm der Verfasser von den bedeutendsten Hackfrüchten (Meiz, Kartoffel, Tabak) den Tabakanbau vorzulegen.

Er stellt das den Tabakanbau betreffende historische und ethnographische Material in vier Kapiteln vor. In dem ersten Teil seiner Arbeit skizziert er die wirtschaftsgeschichtlichen und gesellschaftsetnographischen Charakterzüge des Anbaues von 1851 bis zu 1964. Das Datum 1851 ist bedeutend, da das Tabakmonopol dieses Jahr anberaumt wurde. Durch die Entstehung der staatlichen Leitung und Kontrollierung des Tabakanbaues erfolgte eine territoriale Umorganisation des ungarischen Tabakanbaues. Durch das Tabakmonopol beginnt der grossangelegte Anbau in der Nyírgegend. Der frühere, gartenmässige bäuerliche Tabakanbau wird durch den grossen grundherrschaftlichen Anbau in den Hintergrund gedrängt. Durch die neuen Anbaumöglichkeiten entstand eine örtliche Produzentschicht. Nach dem Vorliegen der Veränderung des Wirtschaftssystems von der Nyírgend-Dörfer befasst sich der Verfasser ausführlich mit der Geschichte der Produzentschichten. Er untersucht ihre Wirtschaftskraft und ihre gesellschaftliche Rolle in der Periode vor dem Monopolium, zur Zeit des herrschaftlichen Tabakanbaues und nach der sozialistischen Umwandlung der Landwirtschaft. Er weist darauf hin, dass die herrschaftlichen Tabakgärtner, die sogenannten *Anteilgärtner* die mobilste Schicht der Dorfgemeinschaft bildeten. Die einheitliche Produzentschicht ist mit dem

Aufhören der herrschaftlichen Wirtschaftung umgewandelt. Die Einzelhöfe der Tabakgärtner in der Dorfflur sind abgebrochen, ihre Bewohner sind in dem Dorf niedergelassen. Sie wurden selbstständige, später genossenschaftliche Landwirte, die sich neben der Genossenschaft auch in ihrer Hauswirtschaft mit Tabakanbau beschäftigten.

Der Verfasser untersucht in einer selbstständigen Einheit dieses Kapitels die angebauten Tabaksorten und die bäuerliche Tabakveredelung. Als Ergebnis der historischen Untersuchungen ist es nachweisbar, dass vor dem Monopolium jedes Dorf eine eigene, experimentell herausbekommene Tabaksorte hatte. Der herrschaftliche Tabakanbau liess diese verkümmern. Man ging auf den Anbau neuer Tabaksorten über. Von diesen wurde der sogenannte *Szabolcser*, *Debrecener* und *Heveser* Tabak angebaut. Man begegnet ihren weiterveredelten Varianten auch heutzutage im Rahmen der Grossbetriebwirtschaftung.

Das zweite und dritte Kapitel der Arbeit macht einem den Arbeitsprozess und das Werkzeug des Tabakanbaues, die Trocknung und ihre Bauten und den Tabakverkauf bekannt. Es handelt sich auch um die Anbaustelle und deren Veränderungen. Es wird betont, dass die Tabakanbaustelle vor der Expansion der Hackfrüchte auf dem Ackerboden der Garten hinter dem Grundstück, der aus den Feldern herausgerissene Boden, der sogenannte *befogott föld* (ungefähr: eingefangener Boden) oder die Siedlung umringende *Szállásen* war. Durch die Expansion der Hackfrüchte wurde der Tabak in den letzten Jahrzehnten des vorigen Jahrhunderts zu einer Feldpflanze. Durch die Entfaltung des herrschaftlichen Tabakanbaues baute eine grössere Wirtschaft auf 80—100 Joch, auf zusammenhängendem Gebiet, Tabak. Auch die genossenschaftliche Wirtschaftung charakterisiert der grossangelegte Anbau, und zwar so, dass die charakteristische Anbaustelle die Hauswirtschaft ist, d. h. auch der Garten des bäuerlichen Grundstückes. Der Verfasser macht Vergleiche mit Anwendung von historischen Angaben und stellt fest, dass in der Zucht der Sprösse, in der Verfertigung des *Frühbettes* im Laufe des vergangenen Jahrhunderts keine bedeutende Veränderung erfolgte. Er beschreibt die Formen der Pflanzung so, dass er in erster Linie auf die Bezeichnungen, auf die Terminologie und auf deren Veränderungen konzentriert. Eine hervorgehobene Einheit der Arbeit bildet die Beschreibung der Tabaktrockenhäuser, die Schilderung und Analyse ihrer historischen Entstehung. Es kommen die folgenden Bezeichnungen der Tabaktrockenhäuser in der Nyirgegend vor: *pajta* (Scheune, Bilder 2—14), *hodály* (Tabakhürde, Bilder 15—18), *csür* (Speicher, Bilder 19—23), *depó* (Bilder 25—29) und der *Balken des Wohnhauses*. Der Trocknung des Tabaks folgen die Verpackung, der Verkauf und die Nutzbarmachung. Innerhalb dieser zeigt der Verfasser mit Hilfe von Angaben der historischen und rezenten Sammlungen die Tabaksmugglerei, die sich in der Zeit nach dem Tabakmonopolium herausbildete. Die Schmugglerei verlor durch das Aufhören des herrschaftlichen Tabakanbaues an ihrer Bedeutung, aber die sich anknüpfenden Geschichten sind gut bekannt. Ein separates Kapitel behandelt die Rolle des Tabaks in der Volksheilkunde. Die Rezentangaben vergleicht der Verfasser mit den Rezepten eines wissenschaftlichen Heilbuches aus dem 18. Jahrhundert. Er stellt fest, dass die

Kenntnisse des Heilbuches in dem Heilpraxis des Volkes noch auch heute lebendig sind. Die Anwendungsarten des Tabaks zur Heilung sind in erster Linie unter des bäuerlichen bzw. herrschaftlichen Tabakgärtnern bekannt: sie sind in diesem Kreis aufbewahrt worden.

Das vierte, letzte Kapitel der Arbeit untersucht den Wirtschaftsstruktur der einzelnen Wirtschaften. Es wird vorgelegt, was die charakteristische Pflanzenkultur der herrschaftlichen und bäuerlichen Güter von verschiedener Grösse war, wie sie sich in den verschiedenen Zeitperioden veränderte. Der Tabak ist hier bloss eine unter den angebauten Planzen. Es ist wahr, dass es sich im Falle jeder Bauerwirtschaft zu jeder Zeit um die rentabelste Pflanze handelt. Es sind in erster Linie die Angaben der jüngsten Vergangenheit geeignet, die Anwendungsarten der Einkünfte aus dem Tabak zu untersuchen. Der Verfasser zieht die allgemeine Folgerung ab, dass die Einkünfte aus dem Tabak in der Umwandlung der Bauerwirtschaften bzw. der Gebäuden der bäuerlichen Grundstücke eine bestimmte Rolle ausübte.

In dem zusammenfassenden Teil der Arbeit macht der Verfasser seine sich auf das Ganze der Wirtschaftung von der Nyirgegend beziehenden Feststellungen. Er ist der Meinung, dass die Einführung und restlose Durchführung des Tabakmonopols in Ungarn mit dem Aufhören der Getreidekonjunktur, der darauffolgenden wirtschaftlichen Umwandelung, mit den strukturellen Veränderungen der Wirtschaftung zusammenfiel. Als Folge der strukturellen Umwandlungen gefannen die Hackfrüchte auf die Kosten der Getreidesorten rasch an Boden. Zu dieser Zeit trat die Nyirgegend auch das ganze Land betreffend zum bedeutenden Meiz-, Kartoffel- und Tabakanbaugesbiet. Dieses Gebiet gibt heute mehr als 50 Prozent des Tabakanbaues von Ungarn und das gab Aktualität — über die ethnographische Wichtigkeit hinaus — der Bearbeitung des Themas. Die Arbeit konnte kraft ihres Umfangs nur Detailergebnisse mitteilen.

István Dobrossy

Bevezetés	5
I. A termesztés gazdaságtörténeti és társadalomnéprajzi jellemzői (1851—1964)	11
1. A dohány térhódítása, a szabolcsi dohánytermesztő terület kialakulása	13
2. A dohánytermesztés társadalmi rétegének alakulása és jellemző vonásai	18
3. A termesztett dohányfajták és a paraszti dohánynevelés	25
II. A dohánytermesztés munkafolyamata és eszközkészlete	28
1. A termesztés helye és formái, a dohányföldek szétosztása	28
2. A palántanevelés formái, a melegágyak készítése és típusai	31
3. Az ültetés formái és eszközei, a dohány megmunkálása	34
4. A dohányszárítás módjai és építményei	39
III. A dohány szárítása, értékesítése, hasznosítása	63
1. A dohány csomózása, szállítása	63
2. Dohánycsempészes	65
3. A dohány szerepe a népi gyógyászatban	68
IV. A dohány más termelvényekhez viszonyított aránya, a gazdaságokon belüli súlya és a jövedelem felhasználásának módjai	71
1. Arányok és értékek az uradalmi üzemszervezetek dohánytermesztésében	73
2. A dohány szerepe és beilleszkedése a parasztgazdaságok szerkezetébe	82
3. A dohánytermesztés és a részesművelés kapcsolata	88
Összegezés	93
Idegennyelvű összefoglalás	111

INHALT

Einleitung	5
I. Wirtschaftsgeschichtliche und gesellschaftsetnographische Charakterzüge des Anbaues (1851—1964) . .	11
1. Expansion des Tabaks, Entstehung des Szabolcser Tabakanbaugebietes	13
2. Wandel und Charakterzüge der Gesellschaftsschicht des Tabakanbaues	18
3. Angebaute Tabaksorten und bäuerliche Tabakveredelung	25
II. Arbeitsprozess und Werkzeug des Tabakanbaues . . .	28
1. Anbaustelle und Anbauformen, Verteilung des Tabakfeldes	28
2. Formen der Sprosszüchtigung, Verfertigung und Typen der Frühbetten	31
3. Formen und Mittel der Pflanzung, Verarbeitung des Tabaks	34
4. Arten und Gebäuden der Tabaktrocknung	39
III. Trocknung, Verkauf und Nutzbarmachung des Tabaks	63
1. Bindung und Transport des Tabaks	63
2. Tabakschmugglerei	65
3. Die Rolle des Tabaks in der volkstümlichen Heilkunde	68
IV. Proportion des Tabaks zu den anderen Produkten, sein Geficht innerhalb der Wirtschaften. Arten der Nutzbarmachung der Einkünfte	71
1. Proportionen und Werte in dem Tabakanbau der herrschaftlichen Betriebsorganisation	73
2. Rolle und Anpassung des Tabaks in den Struktur der Bauerwirtschaft	82
3. Das Verhältnis von Tabakanbau und Anteilwirtschaft	88
Summierung	93
Fremdsprachliche Zusammenfassung	111

STUDIA FOLKLORISTICA ET ETHNOGRAPHICA

Publikation des Lehrstuhls für Volkskunde der Universität
Lajos Kossuth zu Debrecen

1. UJVÁRY Zoltán: A temetés paródiája (*Die Parodie auf das Begräbnis*).
Debrecen, 1978.

Redakteur:

ZOLTÁN UJVÁRY

Adresse:

Néprajzi Tanszék
Lehrstuhl für Volkskunde
Lajos Kossuth Universität
DEBRECEN, 10
Pobox 16
4010
Ungarn

DEBRECEN, 1978

79.6833.66-19-2 Alföldi Nyomda, Debrecen